

**T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı

**2016 DARBE GİRİŞİMİNİN BATI İLE İLİŞKİLER
ÇERÇEVESİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA
ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Fatma MUTLU

Danışman

Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER

İstanbul – 2021

TEZ TANITIM FORMU

Yazar Adı Soyadı : Fatma MUTLU

Tezin Dili : Türkçe

Tezin Adı : 2016 Darbe Girişiminin Batı İle İlişkiler Çerçevesinde Türk Dış Politikasına Etkileri

Enstitü : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Tezin Türü : Yüksek Lisans

Tezin Tarihi : 06.07.2021

Sayfa Sayısı : 135

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER

Tezin Dizini : Türk dış politikası, ABD, Avrupa Birliği, FETÖ terör örgütü, medya

Türkçe Özet : Bu çalışma, 2016 darbe girişiminin Batı ile ilişkiler çerçevesinde Türk dış politikasına etkilerini tespit ve analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Batılı ülkelerin darbe girişimi esnasında ve akabinde sergiledikleri olumsuz tavırlar ve bu siyasal tercihlerinin, Türk dış politikasındaki yansımaları, Batı merkezli siyasetin zayıflaması ekseninde ele alınmıştır.

Dağıtım Listesi : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

İmzası

Fatma MUTLU

**T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı

**2016 DARBE GİRİŞİMİNİN BATI İLE İLİŞKİLER
ÇERÇEVESİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA
ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Fatma MUTLU

Danışman

Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER

İstanbul – 2021

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Fatma MUTLU

.../.../2021

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Fatma Mutlu'nun **“2016 Darbe Girişiminin Batı İle İlişkiler Çerçevesinde Türk Dış Politikasına Etkileri”** adlı tez çalışması jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler anabilim dalı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan

Doç. Dr.

Yavuz ÇİLLİLER

(Danışman)

İmza

Üye

Dr. Öğr. Üyesi

Yaşar Pınar ÖZMEN

İmza

Üye

Dr. Öğr. Üyesi

Keisuke WAKİZAKA

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2021

İmzası

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Enstitü Müdürü

ÖZET

Askeri darbelerin başarısında; darbenin halk nezdinde meşruiyetinin etkisi kadar, uluslararası camianın askeri darbeyi meşru bir hareket olarak kabul edip etmemesi de dikkate alınması gereken bir değişkendir. Dolayısıyla hem darbeciler hem de devrilmeye çalışılan iktidar açısından diğer ülkelerin siyasi desteği hayati önem arz etmektedir. Diğer devletler tarafından verilen destek veya karşıtlık çerçevesinde de siyasal ilişkiler darbe girişimi sonrasında yeniden şekillenir.

Bu bağlamda çalışmada, Türkiye’de gerçekleştirilen 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin Batı ile ilişkiler çerçevesinde Türk dış politikasına etkilerini tespit ve analiz etmek amaçlanmıştır. Batılı ülkelerin darbe girişimi esnasında ve akabinde sergiledikleri olumsuz tavırlar ve bu siyasal tercihlerinin, Türk dış politikasındaki yansımaları, Batı merkezli siyasetin zayıflaması ekseninde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk dış politikası, ABD, Avrupa Birliği, FET terr örgütü, medya

SUMMARY

Whether international society recognizes military coup as a legitimate action or not is a variable, that should be taken into consideration in the success of military coups as much as the influence of coup's legitimacy in the perception of the people. Therefore, other states' political support is of vital importance both for coup plotters and those who are in power and attempted to be overthrown. Political relations are reshaped also after coup attempt in framework of other states' support or opposition.

In this context, this study aims to identify and analyze the influence of the coup attempt realized in Turkey on 15 July 2016 on Turkish foreign policy in regard to Turkish-Western relations. The negative attitudes of the Western states during and after the coup attempt and the reflections of their political preferences on Turkish Foreign Policy are discussed in the axis of the weakening of Western-centered politics.

Keywords: Turkish foreign policy, USA, European Union, FETÖ terrorist organization, media

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GENEL HATLARI

1.1. Kuruluş ve II. Dünya Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası.....	4
1.2. 1945-1960 Dönemi Türk Dış Politikası	6
1.3. 1960 Darbesi Türk Dış Politikası.....	7
1.4. 12 Eylül 1980 Darbesi Türk Dış Politikası	10
1.5. 1990 Dönemi Türk Dış Politikası	15
1.6. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Öncesi AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası(2000-2015).....	19
1.7. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Öncesi Türk–Amerikan İlişkileri.....	20
1.7.1. George W. Bush Dönemi Türk-Amerikan ilişkileri.....	20
1.7.2. Barack Hussein Obama Dönemi Türk-Amerikan ilişkileri.....	24
1.8. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Öncesi Türkiye-AB İlişkileri.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİ VE BATI DÜNYASININ TUTUMU

2.1. Fetullahçı Terör Örgütü(FETÖ)nün Gelişimi	35
2.2. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimine Giden Süreç.....	37
2.2.1. FETÖ terör örgütünün emniyet teşkilatında yapılanması	37
2.2.2. 12 Temmuz 2007 Ergenekon davası	38
2.2.3. 31 Mayıs 2010 Mavi Marmara olayı.....	39
2.2.4. 7 Şubat 2012 MİT kumpası.....	39
2.3. Demokrasiye Müdahale: 15 Temmuz 2016 Darbe ‘Girişimi’	40
2.4. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişiminin Kronolojisi	41
2.5. 7 Ağustos 2016 Demokrasi ve Şehitler Mitingi	44
2.6. 15 Temmuz Darbe Girişiminin Diğer Darbelere Farkları.....	45
2.7. 15 Temmuz Darbe Girişiminin Başarısız Olmasının Nedenleri	47

2.8. 15 Temmuz Darbe Girişiminde Batı'nın Tutumu.....	49
2.8.1. Batı dünyası liderlerinin tutumu.....	49
2.8.2. ABD kurumlarının tutumları.....	51
2.8.3. Avrupa Parlamentosu 2016 Türkiye raporu ve açıklamaları	53
2.8.4. ABD medyası	56
2.8.4.1. Fox News.....	56
2.8.4.2. Washington Post.....	57
2.8.4.3. Los Angeles Times	59
2.8.4.4. CNN International	59
2.8.4.5. Foreign Policy	60
2.8.5. İngiltere medyası.....	61
2.8.5.1. Daily Mail.....	61
2.8.5.2. Daily Mirror	62
2.8.5.3. Reuters.....	63
2.8.6. Alman medyası.....	64
2.8.6.1. Der Spiegel	64
2.8.6.2. Bild	65
2.8.6.3. Die Zeit.....	66
2.8.6.4. Frankfurter Allgemeine Zeitung.....	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DEĞİŞİM

3.1. ABD ile İlişkiler Bağlamında Türk Dış Politikasında Değişim.....	68
3.1.1. Fetullah Gülen'in iadesi meselesi	68
3.1.2. Rahip Andrew Craig Brunson krizi.....	75
3.1.3. Savunma ve askeri işbirliğinde S-400 ve F-35 krizi	76
3.2. ABD ve Türk Dış Politikalarında Çatışma Alanları	78
3.2.1. Suriye sorunu	78
3.2.2. Doğu Akdeniz sorunu	79
3.3. AB ile İlişkiler Bağlamında Türk Dış Politikası.....	80
3.3.1. Darbe sonrası Türkiye-AB ilişkilerinin zayıflaması	80
3.3.2. Türkiye-AB ilişkilerinde yumuşama dönemi.....	85
3.3.3. Türkiye-AB ilişkilerinde duraklama dönemi	90
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA	99

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKİHK	: Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserliği
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AKPM	: Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi
AP	: Avrupa Parlamentosu
AT	: Avrupa Topluluğu
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BFM	: Bağımsız Federal Mahkeme
BM	: Birleşmiş Milletler
CAATSA	: Counterin America's Adversaries Through Sanctions Act
CENTCOM	: US Central Command
CENTO	: Central Treaty Organization
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: Central Intelligence Agency
DP	: Demokrat Parti
EUCOM	: The United States European Command
FBI	: Federal Bureau of Investigation
FETÖ	: Fetullahçı Terör Örgütü
GKA	: Geri Kabul Anlaşması
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
HSYK	: Hakimler ve Savcılar Yüksek Seçim Kurulu
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İHH	: İnsan Hak ve Hürriyetleri
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname

KADEK	: Kürdistan Demokratik ve Özgürlük Kongresi
KOB	: Katılım Ortaklığı Belgesi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OHAL	: Olağanüstü Hal
PDY	: Paralel Devlet Yapılanması
PYD	: Partiya Yekîtiya Demokrat
PKK	: Partîya Karkerên Kurdistanê
REG	: Reform Eylem Grubu
RP	: Refah Partisi
SEİA	: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SOVB	: Stratejik Ortak Vizyon Belgesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetler
TUSKON	: Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu
TÜBİTAK	: Türkiye Bilim Teknik ve Araştırma Kurumu
UP	: Ulusal Program
YPG	: Yekîneyên Parastina Gel

ÖNSÖZ

Bu araştırmanın ortaya çıkmasında, oluşturulmasında ve tamamlanmasında yoğun programına rağmen çalışmamı titizlikle takip eden, değerli danışmanım Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER'e,

Aynı zamanda çalışmamda bana destek olan ve motivasyonumu her daim yüksek tutan sevgili arkadaşım Tufan TUNÇ'a,

Son olarak hayatım boyunca benden desteğini esirgemeyen babam Ramazan MUTLU, annem Elif MUTLU ve ablalarım Emine MUTLU, Ayşe ERDİNÇ'e teşekkürü borç bilirim.

Tezimin literatüre katkı sağlamasını temenni ediyorum.

GİRİŞ

Batı'nın geçmişten günümüze Türk iç ve dış politikasına etkisinin mevcudiyeti genel geçer bir olgudur. Bu bağlamda Türk siyasal hayatında muhtelif askeri darbelerin yaşanmış olmasında Batı'nın etkisinin olduğu göz ardı edilmemelidir. Nitekim 15 Temmuz 2016 darbe girişimi de dâhil olmak üzere yaşanan darbelerin arkasında Batı devletlerinin olduğu Türk kamuoyunda sıklıkla gündeme getirilmiştir.

Hükümeti ele geçirmek/istifa ettirmek veya siyasal rejime yön verecek biçimde yönetimi değiştirmek (Söğüt, 2021) amacıyla olan askeri darbeler, Türk dış politikasında önemli kırılmalara neden olmuştur. Çünkü daha önceki yıllarda darbelerin yaşanmasının ardından gerek Avrupa Birliği ülkeleri ile gerekse ABD ile ilişkiler sorunlu bir sürece girmiştir. Türkiye de bir taraftan darbenin sorumlusu olarak Batı'yı suçlarken öteki taraftan AB ve ABD ile ilişkileri geliştirme politikası izlemiştir.

Bu bağlamda Türk siyasal hayatında gerçekleşen muhtelif darbe girişimlerinde uluslararası desteğe verilen önemi de görmek mümkündür. Tüm darbelerden sonra ilk olarak, uluslararası anlaşmalara ve yükümlülöklere bağılı kalınacağıının açıklanması uluslararası boyuta atfedilen önemin düzeyini göstermektedir. Bununla birlikte en son yaşanan, 15 Temmuz 2016 darbe girişimini diğeri darbelerden ayıran önemli niteliklerin olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Bu çalışmanın amacı, 15 Temmuz darbe girişimine Batılı devletlerin bakış açılarını ortaya koymak ve bu bakış açılarının Türk dış politikasına etkilerini tespit etmektir. Bu bağlamda 15 Temmuz darbe girişiminin Türkiye iç siyasetine olduğu kadar, dış siyasetine de önemli etkileri olmuştur. Darbe girişimi sonrasında, Batılı devletlerden umduğu desteğı bulamayan Türk siyasal iktidarı, bu tarihten itibaren Batı ile ilişkilerine daha eleştirel bir çerçeveden yaklaşmaya başlamış, dış politikasında değişiklik emareleri vermiştir ve özellikle Rusya ile daha yakın ilişkiler kurmuştur. Bu bağlamda; Türkiye, eksen mi değiştiriyor, Türkiye, Avrasyacı bir dış politikaya mı yöneliyor gibi sorular Türk siyasal gündemini meşgul etmeye başlamıştır.

Türk siyasal hayatındaki önceki darbeler ile kıyaslandığında 15 Temmuz darbe girişiminin görece yeniliğı nedeniyle, bu konu hakkında yapılan çalışmaların yetersiz olduğu değerlendirilmiştir. Bu çalışma ile konu hakkındaki akademik incelemelerin yetersizliğinin giderilmesine katkı sağlanması düşünülmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Türk dış politikası ve darbeler hakkında bilgi verilerek 15 Temmuz darbe girişimi öncesinde Türk dış politikasının genel hatları anlatılmaya çalışılmıştır. Türkiye-ABD ilişkileri George W. Bush ve Barack Hussesin Obama dönemleri olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Aynı zamanda darbe öncesi Türkiye-AB ilişkilerine de kronolojik olarak değinilmiştir.

İkinci bölümde ise 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin alt yapısı incelenmiş, FETÖ terör örgütünün gelişimi hakkında bilgilere yer verilerek 15 Temmuz darbe gecesi yaşananlar aktarılmıştır. Ayrıca Batı dünyası liderlerinin ve kurumlarının darbeye karşı tutumlarıyla birlikte Batı'nın önemli medya organlarının darbe gecesi ve sonrasında yapmış oldukları haberlere ve yayımlanan dergilere yer verilmiştir. Dolayısıyla bu bölümde Batı dünyası liderlerinin darbe karşıtı söylemlerde bulunmasına karşılık, bazı Batılı medya gruplarının darbe yanlısı söylemlerine dikkat çekilmiştir.

Son olarak üçüncü ve son bölümde, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra Türkiye-ABD ilişkileri ele alınmış, ikili ilişkilerde darbe öncesinde ve sonrasında yaşanan sorunlara değinilmiştir. Türkiye-AB ilişkileri ise darbeden sonra zayıflama, yumuşama ve duraklama dönemi olmak üzere üç aşamada incelenmiştir.

Çalışmada, literatür taraması ve deskriptif yöntem tercih edilmiştir. Bölümler içerisinde olay ve olguların aktarımında hem kronolojik hem de tematik yaklaşım benimsenmiştir. Çoğunlukla ikincil kaynaklardan faydalanılmış olup, olgusal ve yargısal değerlendirmelere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GENEL HATLARI

Dış politika, devletlerin uluslararası ilişkilerde amaçlarını, hedeflerini, ideallerini, yaklaşımlarını, stratejilerini, taktiklerini ve araçlarını belirledikleri ve uygulama sahasına aktardıkları süreçlerdir. Ancak dış politika, çok boyutlu ve dinamik bir kavram olduğu için farklı anlamlarla bütünleşmektedir. Badan'a göre dış politika, *"bir devletin, ulusal çıkarlarının öncelikli olduğu hedeflere ulaşmak amacıyla başka devletlerle olan siyasal, ekonomik, sosyokültürel, askeri, hukuki gibi alanlarda karşılıklı ilişkileri kapsayan gelişmelerin tümüdür"* (Badan, 2017, s. 79). Gürkan'a göre ise *"dış politika: bir devletin, ulusal çıkarlarının biçimlendirdiği amaçlara ulaşmak için diğer devletlerle ve uluslararası kurumlarla olan diplomatik, siyasal, ekonomik ve hukuki ilişkileri kapsayan politikalar"* (Gürkan, 2009).

Devletlerin dış politikalarını belirleyen unsurlar; ulusal çıkar başta olmak üzere kültür, din, tarih, etnik, aidiyet ve kimliktir. Hemen hemen her devlet, dış politika hedeflerini gerçekleştirirken bu kavramlara odaklanarak hareket etmektedir. Örneğin; Türk dış politikasını dini ve İslami kimlik perspektifinden değerlendirdiğimizde; özellikle Batı'nın, Türkiye'nin AB'ye üyeliği noktasında belirleyici faktör olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla çoğu zaman Türkiye'nin AB'ye üye olmaması gerektiği ve eğer üye olursa Batı'nın da İslamlaşacağı yönündeki açıklamalar Türk dış politikasını belirleyen faktörlerden biridir. Nitekim Türkiye'ye böyle bir dış politika ile yaklaşan Batı, Türk dış politikasının şekillenmesine de yol açmaktadır. Bunun ispatı ise; 2013'ten sonra artık AB'ye üyeliğin imkânsız bir hâl almasıyla Türkiye'nin "Batı eksenli" dış politikadan uzaklaşıp farklı bölgelere(Ortadoğu, Avrasya) yönünü çevirmesidir. Buradan da anlaşılacağı üzere devletler, birbirlerinin dış politikalarında belirleyici bir unsur olmaktadır.

Türk dış politikası, dönemlere göre farklı konjonktür de ilerlemiştir. Genel olarak "Batı eksenli" bir dış politika benimseyen Türkiye, yaklaşık son on yıldır farklı bir dış politika izlemektedir. Dönemler arasında ki dış politika farklılıklarını anlamak için ise tek partili dönem Türk dış politikasından başlayarak dönemsel olarak inceleme yapmak gerekmektedir.

1.1. Kuruluş ve II. Dünya Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası

Osmanlı İmparatorluğu siyasal ömrünü tamamlamış ve bırakmış olduğu tarihsel, etnik ve sosyolojik miras Türk dış politikasının önemli parametrelerini oluşturmuştur (Tarhan, 2013, s. 43). Bu çerçevede 1923'ten itibaren Türk dış politikası iki ana faktör üzerinden yürütölmeye çalışılmıştır. Birinci faktör, yeni kurulan bir devlet olması nedeniyle bağımsızlığının korunması ve bununla birlikte güvenlik endişelerinin giderilmesini sağlamaktır. İkinci faktör ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik ve modernist rejiminin korunarak dış politika hedeflerini gerçekleştirmesidir (Karpaz, 2012, s. 161). Bu genel çerçeve içinde, Türkiye'nin bağımsızlıktan sonra izlediği dış politikanın temel özelliğinin Batı'ya eğilimli olması anlaşılır bir davranıştır (Sander, 2013, s. 89-90). Dolayısıyla Cumhuriyet ile birlikte Batılılaşma yolunda ortaya konan görüşlerin artık devleti kurtarma gibi bir bakış açısından çıkıp, yeni bir toplumsal yaşam ortamı oluşturabilme amacıyla ortaya atıldığı görölmüştür.

1923 Lozan Barış Antlaşması sonrasında Türk dış politikası "Yurtta barış, dünyada barış" ilkesini benimsemiştir. Türkiye, bu ilke çerçevesinde uluslararası platformlarda aktif rol oynamaya başlamıştır (Sander, 2013, s. 92-93). Balkan Antantı ve Sadabat Paktı gibi güvenlik ekseninde imzalanan antlaşmalar yanında, dış politikada Batı ile birlikte hareket ederek uluslararası örgütlere bağılı kalınmıştır. Nitekim Türkiye, pek çok uluslararası gelişmelerde Batı tarafından yana bir tavır alarak dış politika gündeminde yer almaya çalışmıştır (Tarhan, 2013, s. 43).

1939 yılında İngiltere ve Fransa ile iki ayrı deklarasyona imza atan Türkiye, Batı ile ilişkileri geliştirerek dış politikada ki gücünü artırma yönünde politika izlemiştir. Nitekim dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, bu deklarasyon çerçevesinde İngiltere Büyükelçisine, bu anlaşmalarla ilgili olarak, "*Türkiye'nin bütün nüfuzunu Batı devletlerinin hizmetine verdiği*" söylemiştir (Aydoğan, 2005, s. 122). Dışişleri Bakanının bu ifadesi Türkiye'nin Batı eksenli bir dış politika benimsediğinin göstergesidir. Bu politika anlayışına paralel olarak Fransa, İngiltere ve Türkiye arasında 1939 yılında "Üçlü İttifak Anlaşması" imzalanmıştır (Aydoğan, 2005, s. 123). Böylelikle Batı endeksi dış politikanın resmi kanıtı da yapılan antlaşmalar olmuştur. Nitekim Sander'e göre, Türkiye'nin dış politikada ki asıl amacı, büyük güçlüklerle elde edilen bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün, uluslararası statüko içinde korunması ve sürdürölmesidir (Sander, 2013, s. 101).

İki savaş arası dönemde Türkiye, hem siyasal hem de ekonomik bakımdan Avrupa uluslar topluluğunun üyesi durumuna gelmiştir. Bu temel yöneliş, ilerde de değinileceği gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hiç değişmeden ve hatta güçlenerek sürmüş ve Türkiye kısa zamanda Batılı devletlerin yalnız sempatzanı değil, aynı zamanda sıkı bir müttefiki olmuştur (Sander, 2013, s. 90).

1939-1947 dönemleri arasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı'nın Türk dış politikasını etkilemesi kaçılmaz olmuştur. Çünkü savaş süresince Türkiye her ne kadar tarafsızlığını korumuş olsa da savaşan ülkelerden ikisi ile (İngiltere ve Fransa) ittifak içerisinde olmasından dolayı İkinci Dünya Savaşına katılmasa bile etkisini hissetmiştir. Bununla beraber Almanya ile de "Saldırmazlık Antlaşması" imzalayan Türkiye, savaş sonrası döneme savaşın korkunç sayılacak yıkıntılarına uğramadan girmiştir (Sander, 2013, s. 146-147). Dolayısıyla dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, İkinci Dünya Savaşı dönemlerinde Türk dış politikasının temel parametresi olan "denge ilkesi" çerçevesinde savaşa katılmamayı başarmıştır. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı sırasında iki taraf da Türkiye'yi kendi yanında savaşa katılmaya davet etseler de Türkiye, tarafsızlığını korumuştur. Türkiye'yi özellikle bu savaşa davet etmelerinin nedeni, Türkiye'nin bulunduğu stratejik ve jeopolitik konumdur.

Fakat Türkiye her ne kadar tarafsızlığını korumaya çalışsa da İkinci Dünya Savaşı sonlarında, BM'nin kurucu üyelerinden biri olmak için son anda Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan ederek savaş sonrası kurulacak diplomatik platformlarda yer almak istemiştir. Nitekim Türkiye, 22 Haziran 1945'te BM'ye bu çerçevede üye olmuştur. İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra Türkiye, bir yandan artan Sovyet tehdidi altında kalırken bir yandan da kendisini savaş sonrasında yalnız hissetmiştir. Bu tehdit ve yalnızlık hissi İkinci Dünya Savaşından sonra Türk dış politikasının temel ilkesi olan "denge ilkesini" terk etmesine yol açmıştır. 1947 Truman Doktrini ile birlikte Türkiye-ABD yakınlaşması başlamış ve bu durum Türkiye'nin Batı bloğu içerisinde yer almasını sağlamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin Batı bloğunda yer almasının ve Türk dış politikasının temel argümanı olan "denge ilkesini" terk etmesinin üç nedeni vardır: Birincisi, artan Sovyet tehdidinin varlığı, ikincisi, İkinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'nin kendisini yalnız hissetmesi ve son olarak Türk ekonomisinin kötü olmasıdır.

1.2. 1945-1960 Dönemi Türk Dış Politikası

1945'te İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte Türkiye, Batı'ya bağlı bir dış politikaya yönelmiştir. Çünkü Sovyet istekleri ve tehditleri karşısında Batı'nın desteğine ihtiyaç duyulmuştur. Böylece Türkiye'de Batı tipi siyasal sisteme(çok partili demokrasi) geçiş kararı alınmış ve 1946 genel seçimlerine CHP ve MKP'nin katılması ile çok partili siyasal hayata geçişin ilk adımı atılmış oldu. 1945 sonrasında uluslararası sistemin çift kutuplu(SSCB-ABD) yapıya dönüşmesi nedeni ile Batı'ya bağımlı bir dış politika uygulanması kaçınılmaz olmuştur (Kürkçüoğlu, 1980, s. 322-323). Nitekim Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika'nın liderliğinde kurulmuş olan Yeni Dünya Düzenine, katılmıştır. Fikirselsel ve yapı olarak Cumhuriyet Halk Partisinden farklı olmayan Demokrat Parti, 1950 yılında iktidara geldiğinde dış politikada tamamlanmış bir süreçle karşılaşmıştır. Hatta DP, Batı ile olan ilişkileri daha da ileri boyuta taşımıştır (Aydoğan, 2005, s. 134).

1947'den 1991'e kadar Soğuk Savaş'ın varlığı Türkiye'nin dış ilişkilerinde belirleyici bir faktör olmuştur. Soğuk Savaş, Türkiye'nin NATO'ya katılmasına yol açmakla kalmamış, Türkiye'nin kültürünün ve siyasal rejiminin daha belirgin şekilde Batı'ya yönelmesini de sağlamıştır (Karpata, 2012, s. 162). Türkiye'nin NATO'ya katılmasından da anlaşılacağı üzere yirminci yüzyıl tarihinin ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin önemli bir özelliği, uluslararası örgütlenmenin öneminin anlaşılması ve uygulanmasının yaygınlaştırılmış olmasıdır (Sander, 2013, s. 204).

Amerika'nın desteği ile Türkiye, NATO'ya katılmıştır. Çünkü Karpata'ya göre; ABD, Türkiye'nin modernleşmesini desteklemek, NATO'ya kabul edilmesini sağlamak ve onu Avrupa'nın lüzumsuz düşmanlıkları, baskıları ve ayrımcılığına karşı korumak açısından önemli rol oynamış bir güçtür (Karpata, 2012, s. 166). Dolayısıyla bu dönemlerde Türkiye-ABD ilişkilerinin Soğuk Savaş nedeni ile yakın olduğu görülmektedir. Fakat ABD'nin yeni kurulmuş olan bir devlete karşı bu desteğinin arkasında yatan sebepler bununla sınırlı değildir. Çünkü uluslararası gündemi meşgul eden ve ülkeleri seçim yapmaya iten Soğuk Savaşın varlığı bu desteğin önemli bir sebebidir. Nitekim Amerika bu savaşta Türkiye'yi stratejik konumundan(SSCB'ye yakın olması) dolayı yanında görmek istemiştir. SSCB ve Türkiye'nin iş birliği içerisinde olmaması için ve Türkiye'nin kendi tarafında olması adına ABD, 'çıkartları' doğrultusunda Türkiye'nin her zaman yanında olmuştur.

Sonuç olarak Türk dış politikasında 1947-1960 arası döneme yönelik bir değerlendirme yapmak gerekirse; 1947'den 1960'a kadar olan dönem, Türk dış politikasının Amerikan dış politikası ve Batı bloğu çıkarları ile eşitlendiği dönemdir.

1.3. 1960 Darbesi Türk Dış Politikası

1950 yılında iktidara gelen DP, 1954 ve 1957 yılları arasında yapılan seçimleri de kazanmıştır. Fakat demokrasinin kurumsallaşması için atılan adımlar yetersiz kalmış ve iktidarın muhalefete karşı tahammül edememesi gerçekleşecek olan askeri darbenin alt yapısını oluşturmuştur (Ağır, 2018, s. 5). Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu süre boyunca çatışmaların artması ve kaos ortamının yaygınlaşması ülkede ki refahın bozulmasına neden olmuştur (Badan, 2017, s. 82). İç politikada ileri boyutta kutuplaşmanın oluşması Türkiye'de darbenin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Böylece Cumhuriyet tarihinde ki ilk darbe olan "27 Mayıs İhtilali" 1960 yılında yaşanmış ve Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içerisinde demokrasi büyük bir darbe almış olsa da dış politikada aynı durum yaşanmamıştır. Çünkü Ordu, Türk dış politikasının belirlenmesinde darbe öncesinde de önemli bir faktördür (Koçer, 2002, s. 125). Nitekim 1960 darbesinden sonra Türk Silahlı Kuvvetleri, NATO, Batı Avrupa Birliği(BAB) gibi uluslararası kuruluşlarla temaslarını arttırmıştır (Koçer, 2002, s. 129). Hatta darbe sonrası yayımlanan bildiride, müttefiklerle olan ilişkilerde bir değişiklik olmayacağı ve barışçıl bir politika ile münasebetlerin üst seviyeye çıkarılması yönünde açıklamalar yapılmıştır (Yılmaz G. , 2006, s. 70-71). Öte yandan devrimden sonra kurulan hükümetin 30 Mayıs günü yaptığı toplantıda dış politika konusunda müttefik devletler başta olmak üzere bütün ülkelerle dostane ilişkilerin kurulacağı ve barışa yönelik bir dış politika izleneceği belirtilmiştir (Gönlübol, 1996, s. 323).

Darbe döneminde Türkiye'nin Avrupa Topluluğu(AT) ile görüşmeleri kesintiye uğramış ve ilişkilerin yeniden görüşülmesi için darbe yönetimi, girişimlerde bulunmuştur. Bu sayede Ekim 1960 yılında Türkiye ve AT arasında görüşmeler yapılmış ancak askeri yönetim ile işbirliği yapılamayacağı net bir şekilde ifade edilmiştir (Erdem, 2015, s. 33). Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle, Adnan Menderes'in idam edilmemesi için askeri yönetimden istekte bulunmuştur ama bu istek uygun görülmemiştir. Cumhurbaşkanı Gaulle'nin baskıları üzerine Türkiye ve AT ilişkileri

dondurulmuştur. 1962 yılına kadar ilişkiler bu şekilde devam ederken askeri yönetimin iktidarı sivil yönetime devretmesi ile tekrar normalleşme sağlanmıştır. Türkiye, diplomatik girişimlerde bulunmuş ve Fransa'nın Türkiye'ye karşı tutumunun değişmesi ile 18 Haziran 1962'de uygulanan veto kaldırılmıştır. Bu bağlamda 12 Eylül 1963'te Türkiye ve AT arasında Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır (Torba, 2019). Yapılan anlaşma ile birlikte Türkiye-AT arasındaki ilişkilerin hukuki temeli atılmıştır.

Darbe yönetimini destekleyen ABD ile ilişkiler bu dönemde üst seviyelere çıkmıştır. Darbe öncesinde ABD medyasında Türkiye'nin profili "Adnan Menderes hükümetinin "otoriterleştiği" şeklinde iken, darbenin yapılacağından haberinin olmadığını söyleyen ABD, ihtilal sonrasında darbeci yönetimi ilk tanıyan devlet olmuştur. Dolayısıyla devrim hükümetinin dış politika konusunda benimsediği ilkeler, Türkiye'nin Batılı müttefikleri arasında, özellikle Birleşik Amerika'da memnunluk yaratmıştır (Gönlübol, 1996, s. 323).

1960 darbesinin perde arkasında ABD desteğinin olduğu veya en azından darbeyi pasif kalarak desteklediği yapılan açıklamalar ile ispatlanmıştır. Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi'nin darbeyi Washington'a bildiren mesajı şu şekildedir:

"Türk Ordusu, ender görülen, iyi organize edilmiş bir darbe ile sabaha karşı 04:00'te hükümete el koymuştur. Ciddi bir muhalefet ve direnme yok. Sadece Ankara'da yaklaşık 50 kişi hayatını kaybetti. Cumhurbaşkanı Bayar, TBMM Başkanı Koraltan, Bakanlar, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun gözaltına alındı. Ankara, İstanbul ve İzmir sessiz. Görünen organize bir muhalefet yok. Bu aşamada, darbenin tamamen iç nedenlere dayandığını düşünüyoruz. Amerikan aleyhtarlığına ilişkin hiçbir kanıt yok. Askeri konsey üyeleri bu sabah Büyükelçiliğimize ABD'yle dostluk konusunda ve NATO ve CENTO'daki bütün yükümlülüklerini de yerine getirmeye devam edeceklerine ilişkin güvence verdiler" (Haber3, 2007).

Günümüze kadar çözülememiş olan Kıbrıs Sorunu, bu dönemde de Türk dış politikasını meşgul eden bir konu olmuştur. Hatta Türkiye-ABD ilişkilerinin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. 1950'li yıllarda başlayan Kıbrıs sorununun tekrar gündeme gelmesiyle Türkiye, askeri müdahalede bulunma kararı almıştır. Buna karşılık ABD Başkanı Johnson, Başbakan İnönü'ye bir mektup göndermiştir. Literatüre "Johnson Mektubu" olarak geçen bu mektupta, "Türkiye'nin aldığı kararın

yanlış olduğu ve eğer bytle bir girişimde bulunulursa NATO ve ABD olarak Türkiye'nin yanında yer alınmayacağı'' şeklinde ifadeler yer almaktadır (Krkoğlu, 1980, s. 326).

Bu bağlamda Johnson Mektubu, Türk dış politikasını etkileyen gelişmelerden birisi olmuştur. Bu mektupla birlikte, Türkiye'nin Sovyet saldırısına karşı korunamayabileceği ihtimali, NATO'nun Türkiye'nin güvenliğini ne derecede sağlayabileceği konusunda tereddütleri akıllara getirmiş ve kamuoyunda da oldukça tartışılan bir konu haline gelmiştir. Bunun zerine Türkiye'nin NATO'dan ayrılması gerektiğine dair görüşleri savunanların sayısı da artmaya başlamıştır. Öte yandan ABD, Türkiye'nin güvenini oldukça sarsmıştır. Dolayısıyla artık Türkiye, ABD'nin uluslararası arenadaki faaliyetlerinin Türk dış politikası çerçevesinde ülkenin çıkarlarına uygun olup olmadığı konusunu da sorgulamaya başlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin ekonomik ve askeri alanda ABD'ye bağımlı olması konusunda ortaya çıkan olumsuzluklar, daha da belirginleşmeye başlamıştır. Zira Türk ordusundaki silahların pek çoğu ABD kaynaklıdır. Bunun giderilmesi için de Türkiye, ABD dışında silah satın alabileceği ülke sayısını da arttırmaya çalışmaya başlamış, diğer yandan da yerli silah üretimi için hazırlıklar yapmaya başlamıştır (Canavar, 2020, s. 53). Sonuç itibariyle Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye-ABD arasında oluşan kriz ortamı, Türkiye'nin tek yönlü bir dış politika değişiminin nn açmıştır. (Davutoğlu, 2001, s. 411).

1970'li dönemlerde Türk-Amerikan ilişkilerine baktığımız da; olumlu yıllar olduğu söylenemez. 1974'te ki Kıbrıs müdahalesi, ABD'nin askeri ve ekonomik ambargosuna yol açmış, ABD'yle yaşanan krizler ve Ecevit hükümetinin anti Amerikancı tutumu, yeni bir ''milli güvenlik ve savunma'' kavramının ortaya atılmasına yol açmıştır. Ecevit, Türkiye'nin NATO yoluyla ağır bir yük altına girdiğini ve ABD'ye bağımlı hale geldiğini savunmakta, bu bağlamda NATO'dan bağımsız kendi savunma stratejisinin geliştirilmesini, bu konuda NATO dışı ülkelerle(SSCB dâhil) ilişkilerin geliştirilmesi yönündeki politikayı benimsemekteydi (Bakan & imen, 2017, s. 11).

Türkiye, 1960-70'ler de Türk dış politikasında, kutuplaşmanın azaldığı ''Yumuşama(Detant) Dönemi''nden kısa süreliğine faydalanarak görelili özerk bir politika izlemiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin görelili özerk bir dış politika izlemesinin

iki nedeni vardır: Birincisi; o dönemde uluslararası sistemde Yumuşama Döneminin hâkim olmasıdır. İkincisi ise, uluslararası sistem her ne kadar o dönemde çift kutuplu olsa da, askeri olarak bir güç ifade etmeyen ama ideolojik anlamda bir blok olan Bağlantısızlar bloğunun varlığıdır. Bununla birlikte Türkiye, Batılılaşma ve modernleşme çerçevesinde kendisini Batı ülkesi olarak lanse etmiş ve Bağlantısızlar Bloğu toplantılarında kendisini Avrupalı bir devlet olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla, 1960'lar da sistemde ki yumuşama nedeniyle Türk dış politikasında görece özerklik sağlamış ancak 1980 darbesinin olduğu döneme gelindiğinde Türkiye, tekrardan Türk dış politikasını Batı eksenli bir yöne çevirmiştir.

1.4. 12 Eylül 1980 Darbesi Türk Dış Politikası

1980'li yıllar Türkiye'de siyaset başta olmak üzere iktisadi ve toplumsal alanlarda kırılmanın yaşandığı bir dönem olmuştur. 1979 sonbaharında ekonomi zayıflamış, ülkede kıtlık ve kuyruklar artmış, enflasyon oranı %70'lere kadar çıkmıştır. Bunun yanı sıra terör eylemleri ve siyasal sorunlar kaos ortamı yaratmıştır (Küçük, 2019, s. 24). Uluslararası siyasette ise kötü olan durum, Amerika'nın Türkiye'ye karşı 5 Şubat 1975 tarihinde silah ambargosu uygulaması ve Avrupa'nın ekonomik yaptırımları neticesinde daha da ağırlaşmıştır (İleri, 2015, s. 221).

Darbeden hemen sonra Kenan Evren'in yaptığı konuşmada dış politikanın *"Atatürk ilkeleri uyarınca yurttan sulh cihanda sulh, barışçıl... NATO ittifakı ile ilişki içinde..."* süreceğine ilişkin açıklamaları hem dış politikanın geleneksel parametreler etrafında hem de askeri bürokrasinin etkisi altında devam edeceğine ilişkin önemli ipuçlarıdır. (Kurt, 2018, s. 163). Dolayısıyla Türkiye, 1980'ler de darbenin etkisi altında bir dış politika yürütmüştür.

Bu durumda 1980 darbesinden sonra askerler, Batı'nın da desteğini almak için Turgut Özal'ı ekonominin başına getirerek, darbenin uluslararası arenada desteklenmesi ya da en azından tepki çekmemesi, kınanmaması üzerine bir politika izlemiştir. Darbe öncesinde Özal tarafından hazırlanan, Demirel hükümetince yayımlanan 24 Ocak 1979 kararlarıyla birlikte Türkiye, Neo liberal, kapitalist, küresel ekonomiye eklenme sürecini başlatmış ve sisteme entegre olmuş bir ekonomi haline gelmiştir.

Darbe yönetiminin dış politika da nasıl bir seyir izleyeceği ise Milli Güvenlik Kurulu(MGK) Başkanı Kenan Evren tarafından 12 Eylül 1980 tarihinde şu ifadeler ile açıklamıştır:

“Türkiye Cumhuriyeti, NATO dâhil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularımız olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin iç işlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararındadır. Uluslararası sorunların barışçıl yollarla çözümlenmesinden yana bir dış politika izlenmesine devam edilecektir” (Çakmak, 2010).

Evren'nin bu sözlerinden anlaşılacağı üzere Türkiye'nin gerek komşularıyla gerekse Batı ve ABD ile ilişkilerinde aktif rol oynamak istediği açıkça belirtilmiştir. Bu bağlamda askeri darbe sonrasında yönetime el koyan ordu, dış politikada statükonun devam edeceğini bildirmiş ve ilişkilerin daha da gelişmesi gerektiğini vurgulamıştır. Buna rağmen Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET) ile ilişkiler istenilen düzeyde olmamış ve gitgide kötüleşmiştir (Akçay, 2018, s. 394). Zira Avrupa devletlerinin askeri yönetimden yerine getirmesini bekledikleri iki gereklilik vardı. Bunlardan birincisi, bir an önce demokrasinin sağlanması iken, ikincisi ise iç politikada insan haklarına saygılı olunması gerektiğiydi. Bu iki husus gerçekleşene kadar AET, Türkiye'nin üyelik talebini askıya almıştır (Çakmak, 2010). Nitekim AET'ye üye olunmasında ki temel şartlardan biri *“insan hakları”* kavramıdır. Dolayısıyla 1980'li yıllara darbe ile giren Türkiye'nin bu durumda AET'ye üye olması beklenemezdi.

16 Eylül 1981 tarihinde AET toplantısında Türkiye'nin durumu değerlendirilmiş, İngiltere ve Almanya gibi devletler Türkiye'de yapılan darbenin demokrasi getireceğini savunurken, Danimarka, Hollanda ve Fransa ise askeri bir darbe yapan devletin AET'ye üye olmaması gerektiğini belirterek bu yaklaşıma karşı çıkmışlardır. Görüşme sonucunda AET tarafından yapılan, *“askeri yönetimin ülkede demokrasiyi sağlayacağı ve yapılan anlaşmaların askıya alınmayacağı”* (Erdem, 2015, s. 39-40) yönünde ki ifadeler, AET ve Türkiye ilişkilerinin tamamen kopmasının önüne geçmiştir. Bu bağlamda 14 Nisan 1987'de olumsuz cevap alınacağını bile bile, AET'ye *“tam üyelik”* için tekrardan başvuru yapılmıştır. Ancak beklediği gibi bir

cevapla karşılaşan dönemin Cumhurbaşkanı Özal, Avrupa Topluluğu'na üyeliğin "uzun ince bir yol" olduğunu dile getirmiştir.

Türkiye'nin AET'ye ne zaman üye olacağı sorusu gündemi meşgul etmeye daha sonra ki dönemlerde de devam etmiş ve AET Türkiye Masası Şefi Eberhart Rhein aracılığıyla hazırlanmış olan ve 1989 Ekiminde açıklanan dört sayfalık rapor ile Türkiye'nin AET'ye tam üyelik başvurusunun ancak 1993'ten sonra ele alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca rapordaki ki şu ifadeler dikkat çekmektedir:

"Türkiye'nin ekonomik çıkarları, politik, kültürel ve idari gelenekleri Avrupa Topluluğu'na ters düşmektedir... Türkiye üye olursa Topluluğun her 5 üyesinden biri Türk olacaktır... Türkiye bütün Avrupa ülkeleri içinde en milliyetçi olanıdır. Türkiye'nin İslam ülkeleriyle yakın ilişkileri vardır... Topluluk üyelerinin halklarının çoğunluğu Türkiye'yi üye olarak benimsememektedir... Türkiye Avrupa kültür ve politik mirasının bir parçası değildir... Topluluk buna rağmen, Türkiye'nin yüzüne kapıları kapatmamalıdır" (Armaoğlu, 2005, s. 967). Dolayısıyla 1980'ler boyunca Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile olan ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir.

Darbe döneminde Türkiye-Amerika ilişkilerinde de önemli gelişmeler görülmüştür. Nitekim uluslararası siyasette Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin Afganistan'ı işgal etmesi, Humeyni'nin İran'da iktidara gelmesi ve Irak-İran savaşı gibi sorunların olması nedeniyle Türkiye'nin stratejik konumu ABD tarafından fark edilmiş ve darbe yönetimi ile yakın ilişkiler kurulmuştur. Böylece darbe öncesinde imzalanamayan Savunma ve Ekonomik İşbirliği (SEİA) Anlaşması darbe yönetiminin iktidarı devralması ile birlikte imzalanmıştır (Sarıay, 2000, s. 868). Türkiye-ABD arasındaki ekonomik ve askeri yardımları düzenleyen bu anlaşma ile birlikte Amerika, Türkiye'de ki üsleri rahatça kullanmıştır. Nitekim ABD istediği üsleri kullanmayı sivil hükümetler döneminde kabul ettiremezken darbe yönetimine kolayca kabul ettirmiştir. Buna karşılık ABD'nin Türkiye ile ilişkilerinde kullanabileceği kozlar 1980 darbesi ile artmıştır.

Dolayısıyla Amerikan'ın 1980'ler de Türkiye'ye yönelik dış politikasını derinden etkileyen iki gelişmenin varlığından söz edilebilir. Birincisi, İran İslam Devrimi, İkincisi ise 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgalidir. Bu iki gelişme Türk-Amerikan ilişkilerini yakınlaştırmıştır. 1970'lerin ikinci döneminden itibaren Türk-

Amerikan ilişkileri zayıflamışken, 1980'lerde ikili ilişkiler tekrar üst düzeye çıkarılmıştır.

Ayrıca Türk–Amerikan ilişkilerinin 1970'lerde zayıflamasının en önemli nedeni; dönemin ABD Başkanı Carter'in, Amerikan dış politikasını ‘‘insan hakları’’ üzerinden yönetmesidir ve özellikle Amerikan dış yardımlarının insan hakları karnesine göre yapılması politikasından kaynaklanmıştır. O dönemler de Türkiye'nin insan hakları bağlamında zayıf bir ülke konumunda olmasından dolayı ikili ilişkiler zayıflamıştır. 1970'ler'in ikinci yarısından itibaren Türkiye'ye verilen Amerikan yardımları azalmıştır ve bununla birlikte Sovyetler ile başlayan yumuşama ve karşılıklı silahsızlanma, silahlarda indirim antlaşmaları nedeniyle Amerikan'ın Türkiye'ye yaptığı silah yardımları azalmıştır. Ancak 1980'lerden itibaren özellikle darbe yönetimiyle birlikte, Türkiye-ABD ilişkileri gelişmiş, ekonomik ve askeri yardımlar artmıştır. Darbe ile birlikte demokrasinin kesintiye uğramasına ve insan hakları ihlallerine rağmen Türkiye–ABD ilişkileri en üst seviyeye çıkmıştır. Dolayısıyla iki ülkenin yakınlaşmasını sağlayan konjonktürel gelişmeler söz konusudur.

1960 darbesinde olduğu gibi ABD, 1980 darbesini de destekler nitelikteki açıklamalarda bulunmuştur. Bu çerçevede Türkiye CIA Masası İstasyon Şefi Paul Henze, Türkiye'de bir darbenin olduğunu o gece Başkan Carter'a şu ifadeyle bildirmiştir: ‘‘Bizim çocuklar işi bitirdi’’ (Hürriyet, 2012). Dolayısıyla bu cümle, darbenin beklendiğinin ve arkasında ABD'nin olduğunun ispatıdır.

Bir diğer kanıt ise 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Ankara Büyükelçisi Spain'in imzasını taşıyan *"Ordunun (yönetime) el koymasının ardından ABD-Türkiye ilişkileri"* adlı belgede yer alan ibare şu şekildedir:

"Mevcut askeri liderlerin tamamını iyi tanıyoruz ve özellikle de NATO üyeliği başta olmak üzere Türkiye'nin güvenlik ya da dış politikasında değişim yaşanacağı yönün de bir endişe taşımamıza da gerek yok. Buradaki esas mesele, bu çıkarları etkin ve hızlı bir şekilde yeniden tesis edilen demokratik ortamda da korumak olacak. Ancak bunun olmayacağına inanmak için de herhangi bir neden bulunmuyor. Bu ilk günlerde daha da önemli olan ise bizim kamuoyu önündeki tutumumuz. ABD devleti adına konuşan sözcülere, durumu yakından takip ettiklerini söylemelerini ve yorumlarını Türkiye'nin NATO üyeliği gibi dış politika yaklaşımlarında herhangi bir değişim

görmeyi beklemedikleri yönündeki ifadelerle sınırlı tutmalarını öneriyoruz." (Köker, 2018).

Dönemin İstanbul Başkonsolosu Houghton'un, "Ordunun (yönetimi) ele almasının ardından İstanbul daha rahatlamış ve daha mutlu" başlıklı yazısı (Köker, 2018) ABD'nin darbe yönetimine sıcak baktığının bir diğer göstergesidir.

1980'lerde Türk dış politikasına yön veren en etkili unsur, ABD ve onun Ortadoğu politikası ya da daha genel olarak Sovyetlere yönelik politikasıdır. Regan, 1980'lerde Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi nedeniyle Müslümanları yanına çekmek üzere Sovyetleri '*Şeytan İmparatorluğu*' olarak nitelendirmiş ve Sovyetleri komünizmin İslam kalkınıyla yani; çevresinde ki Müslüman ülkelerle çevreleme politikası uygulamıştır. Bu politikanın dayanağı Amerika'nın ulusal güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin '*Yeşil Kuşak Teorisi*' olmuştur. Bu teoriye göre; komünist kızıl tehlikeye karşı İslam panzehir olarak kullanılmalıdır. Amerika bu dönemde İslamı stratejik bir araç olarak dış politikada kullanmıştır. Bu çerçevede Amerikan'ın yeşil kuşak teorisine bağlı olarak Türkiye'de Türk İslam Sentezi Politikası uygulamaya konmuştur. Özellikle Türk İslam Sentezinin uygulanmasıyla birlikte 1980'lerde Türkiye'de sol kesimler baskı altına alınırken İslami hareketler yükselişe geçmiştir. Bu dönem Türkiye'de muhafazakârlığın yükselişe geçtiği bir dönem olmuştur.

Regan'ın Sovyetleri zayıflatmak, komünizme karşı tüm grupları, hareketleri destekleme politikası çerçevesin de Amerikan yönetimi, Afganistan'da mücahitleri destekleyerek tüm dünyada ki Müslümanların Afganistan'a savaşa gitmesi için destek olmuştur. Çünkü Amerika, Carter döneminde Ortadoğu'da en önemli müttefiklerinden biri olan İran'ı, 1979 İslam Devrimi ile kaybetmişti. Oysa Amerika, Nixon döneminde iki sütun politikası çerçevesinde Ortadoğu'yu, körfezin iki yakasında bulunan Suudi Arabistan ve İran üzerinden denetim altında tutmaktaydı.

İran'ın 1979'da Şii rejime dönmesi ve Amerikan'ın baş düşmanı haline gelmesiyle birlikte ABD, Carter yönetiminde uygulanan pasif dış politikayı bırakarak silahlanmayı arttıran, Sovyetleri hızlı bir şekilde çökertmeye yönelik politikasına hız vermiştir. Türkiye'nin Amerika'dan aldığı silah yardımının ve buna paralel olarak silahlanmasının en üst düzeyde arttığı bir dönem olmuştur. Bu çerçevede Türk-Amerikan ilişkileri de stratejik seviyeye ulaşmıştır. 1980'li yılların ikinci yarısından

sonra artık ordunun siyasette ki ağırlığı azalmış ve demokratikleşme yönünde adımlar atılmaya başlanmıştır.

1.5. 1990 Dönemi Türk Dış Politikası

1991'de soğuk savaşın bitmesi ve uluslararası sistemin tek kutuplu boyuta evrilmesi ile birlikte Türk dış politikası ciddi bir dönüşüm geçirmiştir (Davutoğlu, 2001, s. 5). SSCB'nin yıkılması ile birlikte ABD liderliğinde uluslararası sistem, küreselleşme ekseninde Neo-liberal bir ivme kazanmıştır. Türkiye, 1980'lerde ekonomik açıdan Özal hükümeti ile birlikte Neo-liberal sisteme geçişi tamamlamıştır. Ancak 1990'lara gelindiğinde de Türkiye artık çok boyutlu bir dış politikaya yönelmiş, siyasal ve sosyal alanlarda da küreselleşme ile eklemlenmeye başlamıştır.

Bununla birlikte Türk iç siyaseti 1990'lar boyunca siyasal, sosyal ve ekonomi gibi alanlarda en kötü dönemlerini yaşamıştır. Türkiye, bir taraftan Güneydoğu'da PKK terör örgütü ile mücadele içerisinde iken, öteki taraftan iç siyasetin çok parçalı yapısının zayıf olması nedeniyle koalisyon oluşturmakta zorlanan bir dönem ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun yanı sıra ekonomik olarak da git gide kötüye giden ve dışa bağımlı olan bir Türkiye vardır. Dolayısıyla kırılgan siyasi koalisyonlar, ekonomik krizler ve dış politikada bağımlılık bu dönemde de göze çarpmaktadır (Kurt, 2018, s. 159). Ancak her ne kadar iç politika da bu denli sıkıntılar yaşansa da dış politika da aktif diplomasi çerçevesinde parlak bir dönem yaşanmıştır. Yani Türkiye, dış politikasında sahada ve masada kendisine uluslararası hukuk tarafından verilen hakkı koruyabilmiştir. Gerek Türkiye–Avrupa Birliği(AB) ilişkilerinin geliştirilmesi gerek ‘komşularla sıfır sorun’ politikası çerçevesinde ilerleyen bir dış politika izlenmiştir.

1990'lı yıllar Türk dış politikasında ulusal kimliğin yeniden tanımlanma çabalarının arttığı ve bunun arkasında Refah Partisi(RP)'nin yükselişi, merkez sağ siyasal partilerin hükümetlerde yer almaya devam etmeleri gibi iç siyasal unsurların etkili olduğu bir dönem olarak ortaya çıkmış, bu durum dış politikada da bazı değişimler meydana getirmiştir. Balkanlar ve Orta Asya'da yeni bağımsız Müslüman ve Türk kimliğine sahip devletlerin ortaya çıkması, Türkiye'nin ulusal kimliğinin yeniden bir yorumunu beraberinde getirerek Yeni Osmanlılık ve Türkçülük temaları etrafında daha aktif bir dış politika yapımı izlenmiştir (Tutan, 2000, s. 193).

1991’de Sovyetlerin dağılması Türk dış politikasında yeni açılım alanları yaratmıştır. Her ne kadar Türk ekonomisi bu dönemde zayıf olsa da Türkiye Cumhuriyetlerle yakın ilişkiler kurulmuş olup ekonomik yardımlar yapılmıştır. Bu çerçevede Türkiye, Ocak 1992’de ‘‘Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi’’(TİKA)’ni kurmuştur. Kuruluşunun amacı da, liberalleşme ve demokratikleşme için gereken yasal çerçeveyi geliştirmek yeni Cumhuriyetlerin dış dünyaya sadece siyasal ve ekonomik olarak değil, sosyal ve kültürel olarak da uyum sağlayabilmesi için gereken idari kadroları sağlamak ve elbette ki Türkiye’nin Türkiye devletler nezdindeki konumunu güçlendirmektir (Karpat, 2012, s. 321).

Öte yandan 1990 dönemlerinde Türk dış politikası, askeri açıdan güç kazanma politikasına yönelmiştir. Bu bağlamda askeri harcamalarda artış yaşanmış ve uluslararası askeri operasyonlara katılım sağlanmaya çalışılmıştır. Koçer’e göre bu gelişmenin iki boyutu vardır; birincisi, askeri yapının artan etkisidir. İkincisi ise askeri araçların daha fazla kullanılmasıdır (Koçer, 2002, s. 123). Neticede Soğuk Savaş bitmesine rağmen Türkiye’de güvenlik açısından bir rahatlama yaşanmamıştır. Türkiye, uluslararası gündemde Körfez Savaşı’nın varlığı, Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan Karabağ sorunu ve Bosna krizi gibi olaylar nedeni ile güvenlik noktasında endişe içindedir. Bu nedenle NATO müttefiki olunmasına rağmen askeri gücünü arttırmaya yönelik bir dış politika benimsenmiştir (Ege, 2008, s. 324).

19 Kasım 1990 tarihinde askeri güvenlik çerçevesinde Sovyetler Birliği ve NATO arasında Avrupa Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması (AKKA) imzalanmıştır. Türkiye’nin de aralarında olduğu 22 devlet tarafından Paris’te imzalanan bu antlaşma ile Avrupa’da silahların sınırlandırılmasını ve fazla silahların imha edilmesi amaçlanmıştır. Antlaşmayı Türk dış politikası açısından değerlendirdiğimizde; bu antlaşma ile birlikte Türkiye’ye silah desteği sağlanmıştır. Dolayısıyla Türkiye, bu antlaşma ile kazanç elde etmiş ve 1990’lar da PKK terör örgütü ile mücadelede bu silahlar kullanılmıştır.

Uluslararası sistemin tek kutuplu boyuta geçmesi ile birlikte, ABD tek hegemon güç olarak kalmıştır ve bu dönemin ilk krizi olan Körfez Savaşı, ABD-Türkiye ilişkilerinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu savaş, 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesi ile başlamıştır (Taylan, 2016). Körfez savaşı sırasında ABD’nin izleyeceği politika uluslararası siyasetin yönünün nasıl şekilleneceği

noktasında önem arz etmiştir (Ergen, 2006, s. 12). Nitekim ABD liderliğinde 37 ülke de dâhil edilerek Irak'a karşı savaş ilan edilmiştir. Türkiye bu sırada bekle-gör politikası izlemiştir. Ancak ABD'nin İncirlik Üssünü kullanmasına da izin vermiştir. Bu bağlamda ABD tarafından Türkiye, "yakın müttefik" olarak ilan edilmiştir (Şengül, 2012).

Sonuç itibariyle, Soğuk savaş bitmesine rağmen Türkiye-ABD ilişkilerinde değişiklik yaşanmamış ve ikili ilişkiler aynı şekilde inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Nitekim çıkarlar söz konusu olduğunda işbirliğine dayalı bir politika yürütülmüştür. Bu bağlamda her iki ülkenin de çıkarları arasında Balkanlar, Orta Asya, Ortadoğu ve Kafkasya da dönemsel bir örtüşme mevcuttur. Dolayısıyla ABD bu bölgede ki çıkarlarını Türkiye üzerinden yürütmeye çalışmıştır. Ayrıca Türkiye, 1990'larda doğu-batı arasında enerji kaynaklarını ulaştırmada ve İslam-Hristiyan medeniyetleri arasında "köprü ülke" rolünü sürdürme konusunda başarılı olmuştur. Dolayısıyla Türkiye, konumu itibariyle stratejik öneme haizdir. Bu noktada 1995 yılında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in şu ifadeleri önemlidir:

"...Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra ülkemizin konumu 'hiç kimsenin tahmin edemeyeceği kadar önemli hale geldi.' 'Balkanlar'dan Kafkaslara, oradan Orta Asya'ya uzanan bir alanda' yaşayan Türk ve Müslüman toplumların oluşturduğu 'büyük Türk dünyası' fiili gerçeklik halini aldı. 'Türk dünyasının' hem kendi arasındaki hem de dünyayla olan ilişkileri büyük bir hızla geliyor. Biz, Türkiye olarak bu gelişmeye 'öncülük' ediyoruz (Tutan, 2000, s. 198).

1990 dönemi Türkiye-AB ilişkilerine baktığımızda ise; 1995'te "Gümrük Birliği Antlaşması" imzalanmıştır ve 10-11 Aralık 1999 yılında Helsinki Zirvesi ile birlikte Türkiye'ye AB üyeliği konusunda adaylık statüsü verilmiştir. Helsinki Zirvesinde, Türkiye'nin tam üyelik adaylığının kabul edilmesi, Türkiye-Avrupa Birliği(AB) ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur (Dedeoğlu, 2003, s. 477).

Türkiye'nin adaylık statüsünü kazanması, ikili ilişkilerde kesinlik yaratırken, Avrupa Birliği Türkiye'nin önüne kriterler koyarak tavrını net bir şekilde belli etmiştir. Yani diğer bir deyişle Türkiye, Avrupa Birliği'nin koşulluluk ve uyum prensiplerine dâhil edilmiştir. Dolayısıyla o güne kadar Türkiye-AB ilişkilerinde var olan çıpa-kredibilite ikilemi bitmiş ve ilişkiler sağlıklı bir zemine oturtulmuştur. (Colella, 2020,

s. 47). Bununla birlikte, bu dönemdeki ikili ilişkilerin sorunsuz bir süreçten geçtiğini söylemek de mümkün değildir.

1991’de Sovyetlerin çökmesi ile birlikte Türkiye-Avrupa devletleri arasında ki ilişkiler sıkıntılı bir sürece doğru gitmeye başlamıştır. Batı için askeri ve stratejik açıdan önemli olan Türkiye, artık bu önemini yitirmiş ve Türk karşıtı söylemler artmaya başlamıştır.

Avrupa, özellikle Fransa, Kürt sorununu Türkiye’yi kontrol altında tutmak ve önemli bir bölgesel rol oynamasını engellemek adına bir silah olarak benimsemekte gecikmemiştir. Nitekim Fransa ve İngiltere tarih boyunca güçlü bir Türkiye’nin(veya Osmanlı İmparatorluğunun) Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya’da ki çıkarları açısından tehlikeli olduğunu düşünmüştür (Karpas, 2012, s. 162-163).

Türkiye, 1980 darbesinden sonra bir daha darbelerin yaşanmaması umudu ile 1990 dönemine adım attı fakat gidişat beklenildiği gibi olmadı ve “28 Şubat 1997 Post Modern Darbesi” yaşanmıştır. Tabi ki bu darbenin alt yapısını 1990-1997 dönemleri arasında yaşanan olaylar oluşturmuştur. Bu olayların başında ülkede yaşanan terör eylemleri, suikastler, yolsuzluklar, ekonomik krizler, üniversitelerde ki çalkantılar ve RP’nin İslamcı söylemleri yer almaktadır. Refah Partisi’nin İslami söylemleri, ülkede radikal İslamcı ve anti laik bir harekete dönüşme korkusu yaratmıştır. Dolayısıyla böyle bir iç politika da iktidardaki kişilerden rahatsız olan kesimler ortaya çıkmıştır.

“28 Şubat Post Modern Darbesi”nin uluslararası boyutunun ise; Erbakan hükümeti politikalarının anti Batıcı ve Amerikancı tutumuyla alakalı olduğu aşikârdır. Erbakan’ın dış politika anlayışı, Menderes ve Özal dâhil olmak üzere, önceki tüm siyasilerden farklıydı. Erbakan, Batı yönlü dış politika anlayışına karşı çıkarak, Türkiye’nin AB üyelik sürecini eleştirmiş, Türkiye’nin “körü körüne girmek istediği” birliğin, aslında iktisadi meselelerin ötesinde, siyasi ve ideolojik bir birlik olduğunu belirtmiştir. Zira Erbakan’ın “Adil Düzen” anlayışı; günümüz küresel kuruluşları olan Dünya Bankası, AB, NATO gibi kuruluşlar ve bunların arkasında ki emperyalist güçlerin, yeryüzünde kendi hakimiyetini kurmak, bütün insanlığı sömürüp köle yaparak kendine tabi kılmak ve insanlığın ifsadi için çalışmasına bir tepki olarak, hak çerçevesinde Batı’nın egemenliğine son verip hakka dayanan “yeni bir dünya” düşüncesine dayanmaktaydı (Bakan & Çimen, 2017, s. 12). Dolayısıyla Erbakan’ın en büyük hedefi, Türkiye’nin başrolde olacağı İslam Birliğini oluşturmaktı. AB, NATO,

BM gibi kurumların karşısında Müslüman toplulukların tek bir çatı altında toplanmasını istemektedir.

Sonuç olarak 1990'lar dönemi Türk dış politikası, aktif diplomasi, çok yönlü dış politika ile birlikte ABD–Türkiye arasında çıkarların örtüştüğü ve küreselleşme ekseninde ilerleyen bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin 2000'ler de izleyeceği aktif diplomasi temeli 1990'larda atılmıştır. Çünkü 1990'lar boyunca Türkiye, Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Ortadoğu ve Avrupa'da aktif diplomasi izleyerek bu bölgelerle ilişkilerini yakın tutmaya çalışmıştır.

1.6. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Öncesi AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası(2000-2015)

Ak Parti'nin 2002 yılında iktidara gelmesi, Türk dış politikasında değişimlere neden olmuştur. Aras ve Akpınar'a göre; çok partili döneme geçiş ile birlikte hemen hemen her dönemde yaşanan siyasal istikrarsızlıklar ve ekonomik sıkıntılar AK Parti'nin yönetiminde çözülmüştür (Aras & Akpınar, 2011, s. 21). 1990'larda Avrasya endeksli ve askeri/sert politika ağırlıklı bir dış politika izleyerek dünya politikasında söz sahibi olmaya çalışan Türkiye, 2000'li yıllarda farklı bir konjonktür de askeri olmayan, yumuşak politika ağırlıklı bir dış politika izlemeye başlamıştır (Demir, 2016, s. 34). Davutoğlu, eğer istikrarlı ve demokrasinin hâkim olduğu bir iç siyasi ortam sağlanırsa dış politikanın başarılı şekilde işleyeceğini vurgulamıştır (Gök & Dal, 2019, s. 60-61).

Babacan'a göre; Davutoğlu liderliğindeki dış politikada, kendisinin "Stratejik Derinlik" çalışması doğrultusunda Avrasya eksenli dış politika terk edilip Ortadoğu'ya yönelinmiştir. Fakat Batı ile ilişkileri de bozmadan çok yönlü bir dış politika uygulamaya çalışılmıştır. Dolayısıyla Ortadoğu'da bölgesel güç olmaya yönelik bir politika yürütülmüştür. Neticede AKP dönemi Türk dış politikasının temelini Davutoğlu ve "Stratejik Derinlik" isimli çalışmasındaki esaslar oluşturmuştur (Babacan, 2018, s. 36).

Ak Parti'nin dış politikaya yönelik tutumu hükümet programında şöyle yer almaktadır:

"Hükümetimiz, Türkiye'nin tarihine ve coğrafi konumuna yaraşır, önyargılardan ve saplantılardan arınmış, karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı, gerçekçi

bir dış politika izleyecektir. Diğer ülkelerin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygılı olan Türkiye, başka ülkelerin ve uluslararası kuruluşların kendi toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygılı olmalarını hak olarak görmektedir. Değişen bölgesel ve küresel gerçekler karşısında, Türkiye'nin dış politika önceliklerini yeniden tanımlaması ve bu gerçekler ile ulusal çıkarları arasında yeni bir denge oluşturması gerekmektedir.” (Tekin, 2004, s. 200-201)

Sonuç itibariyle AK Parti dönemi Türk dış politikası bu çerçevede ilerlerken, 15 Temmuz 2016 başarısız darbe girişimi dönüm noktası olmuştur. Bu nedenle darbe öncesi Türkiye-ABD ve Türkiye-AB ilişkilerinin incelenmesi önem arz etmektedir.

1.7. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Öncesi Türk–Amerikan İlişkileri

Amerika Birleşik Devletleri, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'nin dış politikasını etkileyen ülkelerin başında gelmektedir. Dolayısıyla darbe öncesi ve sonrasında da ki mevcut ilişkileri anlayabilmek için ise Türkiye-ABD ilişkilerine geriye dönük bakmak gerekmektedir.

1.7.1. George W. Bush Dönemi Türk-Amerikan ilişkileri

AK Parti iktidara gelmeden önce 2000'lerin başlarında Türk-Amerikan ilişkilerini belirleyen unsur, 11 Eylül 2001 terör saldırısı olmuştur. Bu terör saldırısı, hem Amerikan dış politikasını ve küresel siyaseti hem de Türk-Amerikan ilişkilerini derinden etkilemiştir. Çünkü 1990'lar da ABD dış politikası yumuşak güç temelinde ticarete önem veren, liberal bir politika izlerken bu saldırıdan sonra Bush yönetimi sert güce endeksli bir dış politikaya yönelmiştir. Bu anlamda Amerikan dış politikası realist ve jeopolitik çerçeveye geçmiştir. Amerika gibi küresel bir gücün realist, jeopolitik bir politikaya yönelmesi küresel siyasette realizmin ve jeopolitiğin geri dönmesine yol açmıştır. Dolayısıyla ABD dış politikası, 2009'da başlayan Obama dönemine kadar terörizmle mücadeleye odaklanmıştır.

11 Eylül 2001 terör saldırısından sonra ABD Başkanı Bush'un “terörle mücadele” konusunda yapmış olduğu açıklama şu şekildedir:

“Emrimizde ki tüm kaynakları, her türlü istihbarat aracını, her türlü hukuki yaptırımı, her türlü mali etkiyi ve gerekli her türlü silahı kullanarak küresel terör şebekesini mahvedeceğiz. Teröristlerin mali kaynaklarını kurutacağız, birini diğerine düşüreacağız, onlar bir yerden bir başka yere kaçacakları ve sığınacakları bir yer

kalmayıncaya kadar süreceğiz, teröristlere yardım eden veya onları barındıran devletleri takip edeceğiz. Dünyanın neresinde olursa olsun devletlerin bir karar vermesi gerekir: bizimle misiniz yoksa teröristlerle mi? Bugünden itibaren teröristleri barındırmaya ve desteklemeye devam eden bir devlet, ABD tarafından düşman bir rejim olarak dikkate alınacaktır. (Arı, 2017, s. 125).

Başkan Bush'un ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Amerika'da Bush yönetimi ile birlikte dış politikada "unilateralism"(tek taraflılık) ilkesi benimsenmiş ve müttefikleriyle birlik olmak yerine tek başına hareket etmeyi tercih etmiştir. Uluslararası hukuka ve uluslararası örgütlere riayet etmeden dış politikada ki hedeflerine ulaşma çabası içerisine girmiştir. Dolayısıyla ABD'nin amacı, meşruiyet aranmaksızın dış politika hedeflerini gerçekleştirmektir. Bu dış politika çerçevesinde ABD hemen hemen her ülkeye "ya benimlesin ya karşıdasın" ikilemini dikte etmiştir. Yani dostluk ya da düşmanlık değil sadece çıkar esastır (Aydın N. , 2013, s. 13).

Amerika'nın dış politikada aklına buyruk hareket etmesi Türkiye'de Amerikan karşıtlığının oluşmasını sağlamıştır. Ancak 2001 yılında Türkiye'nin ekonomik bunalım yaşamış olması nedeniyle IMF'den borç alınmak zorunda kalınmıştır. Bu nedenle anti Amerikancı düşünceye karşı ABD desteğine ihtiyaç duyulmuştur (Balcı, 2013, s. 176). Dolayısıyla Türkiye-ABD ilişkilerinde tekrar yakınlaşma söz konusu olmuştur. Bu bağlamda AKP'nin 2002 yılında yapılan genel seçimleri kazanması ABD tarafından olumlu karşılanmıştır. Hatta AKP iktidara geldikten hemen sonra ABD tarafından yayımlanan demeçlerde, AK Parti'nin Batı yanlısı olduğu, Amerika için hiçbir tehlikenin olmadığı ve Türkiye'nin bir demokrasi örneği verdiği şeklinde ifadeler yer verilmiştir (Tekin, 2004, s. 215-216). Fakat her ne kadar AKP'nin iktidara gelmesi olumlu karşılansa da ilerleyen dönemlerde ikili ilişkilerde kırılmalar meydana gelmiştir. Nitekim Bush döneminde gergin olan ilişkiler Obama döneminde farklı bir konjonktür sergilemiştir.

Türkiye-ABD ilişkilerinde küresel çaptaki ilk kırılma, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin(TBMM), hükümetin getirdiği 1 Mart tezkeresine ret cevabını vermiş olmasıdır. Bu durum ikili ilişkilerde dengelerin sarsılmasına neden olmuştur. Irak Savaşı'nda, ABD'nin, Türkiye'de asker bulundurması ve Türkiye topraklarını kullanabilmesi için TBMM'ye getirilen tezkerenin meclisten geçmemesi, ABD'nin, yıllardır stratejik ortağı konumunda olan Türkiye ile ilişkilerinin bozulması ve askıya

alınması ile sonuçlanmıştır (Tekin, 2004, s. 217). Nitekim Irak'a saldırılması ve burada bir Kürt devletinin kurulması gibi unsurlar Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Bu dönemde Türkiye'de %90 gibi yüksek bir oranla anti-Amerikancı düşünce zirve yapmıştır (Gözen, 2011, s. 298).

2001 terör saldırısından sonra uluslararası hukuka riayet etmeden hareket eden Bush (Karadeli, 2005, s. 56) '*Decision Point*' adlı kitabında 1 Mart Tezkeresi ile ilgili düşüncelerini şu şekilde anlatmıştır:

'Türlere, topraklarını kullanmamıza izin vermesi için aylardır baskı yapıyorduk, böylece 4'üncü Piyade Tümeni'nden 15 bin askeri kuzeyden Irak'a sokabilecektik. Ekonomik ve askeri yardımda bulunma, Türkiye'ye Uluslararası Para Fonunun (IMF) kilit programlarına erişim sağlaması için yardım etme ve Türkiye'nin AB'ye katılımına güçlü desteğimizi sürdürme sözü vermiştik. Bir noktada, izni alacağız gibi görünüyordu. Abdullah Gül'ün kabinesi, talebimizi onaylamıştı. Ancak TBMM 1 Mart'ta tezkereye ilişkin nihai oylamayı yaptığında, tezkere az farkla kabul edilmedi. Hayal kırıklığına ve hüsrana uğramıştım. Şimdiye kadar yaptığımız en önemli taleplerimizden birinde, NATO müttefikimiz Türkiye, Amerika'yı yarı yolda bırakmıştır' (Akçam, 2017).

Hükümet, Irak savaşına dâhil olmak istemekteydi. Çünkü Özer'e göre; Türkiye'nin, Irak Savaşı'na dâhil olmasına yönelik isteğinin altında yatan birçok neden vardı:

Birincisi, Türkiye, Kuzey Irak'ta savaş sonrası oluşabilecek bir Kürt Devleti'nin engellenmesi yönünde bir strateji benimsemekteydi. Türkiye bu coğrafyadaki olası bir yeni oluşumun, Türkiye için, riskli bir girişim olacağını düşünmekteydi. İran ve Suriye de bu konuda Türkiye ile paralel hareket ediyordu. Dolayısıyla Türkiye, savaş atmosferi altında Kuzey Irak'ta, hem bu tür bir olası girişimin oluşumunu önlemek, hem de KADEK güçlerini etkisiz hâle getirmek istiyordu.

Hükümetin savaşa dâhil olma isteğinin altında yatan ikinci neden, ekonomik çıkar hesaplarıydı. Bu ekonomik çıkarın iki boyutu vardır: Bunlar, ABD'nin vereceği yardım, hibe ve krediler ile Irak'ta ki petrol kaynaklarından bir biçimde yararlanma isteğidir. Nitekim ABD Hazine Bakanlığı, parasal destek konusunda Türkiye'ye çeşitli

güvenceler vermiş, bu da bir ekonomik kriz ortamında hükümeti, istekli hale getirmiştir.

Bir diğer üçüncü husus da; savaş sonrası oluşumda, pazarlık masasında yer alma isteğiydi. Ancak bütün bu hesapların, reel politika açısından ne kadar geçerli olduğu tartışılır. Özer'e göre, bu savaş Türkiye'nin savaşı olmadığı gibi, Türkiye'nin yararına da değildir (Özer, 2005, s. 64-65).

Sonuç olarak meclisten geçemeyen tezkere, Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bundan sonra ki süreçte küresel çapta yaşanan olaylarla birlikte AKP hükümeti, Türk dış politikasında daha aktif rol oynayarak kendisini uluslararası platformlarda göstermeye çalışmıştır (Özşahin, 2012, s. 141).

Bunun yanı sıra Bush dönemi Türkiye-ABD ilişkilerinde iki önemli dönüm noktası söz konusudur. Bunlardan birincisi; 2006 yılında "Stratejik Ortak Vizyon Belgesi'nin" (SOVB) imzalanmasıdır. Bu belgenin dönüm noktası olmasının sebebi, ikili ilişkilerin derinleşmesini sağlamış olması ile birlikte Türk-Amerikan ilişkilerinin genel şablonunu da çizmiş olmasıdır.

Stratejik Ortak Vizyon Belgesi kapsamında;

✓ Büyük Orta Doğu'da barış ve istikrarın demokrasi yoluyla yaygınlaştırılması

✓ Irak'ta demokrasi ve refahın desteklenmesi ve teşvik edilmesi

✓ İran'ın nükleer programına ilişkin diplomatik çabaların desteklenmesi

✓ Karadeniz, Kafkaslar, Orta Asya ve Afganistan'da demokrasi ve refaha katkıda bulunulması.

✓ Kıbrıs sorununa BM gözetimi altında adil ve kalıcı, kapsamlı ve karşılıklı olarak kabul edilecek bir çözüm sağlanmasının desteklenmesi

✓ PKK ve buna bağlı örgütlerle mücadele dâhil olmak üzere terörizme karşı konulması

✓ Dinler ve kültürler içinde ve arasında anlayış, saygı ve hoşgörünün artırılması (CNN, 2009) maddeleri, Türk-Amerikan ilişkilerinin nasıl bir seyir izleyeceği noktasında rehberlik yapmaktadır. Nitekim Türkiye ile ABD'nin "*güçlü bir dostluk ilişkisi ve stratejik ortaklığı*" olduğunu söyleyen ABD Dış İşleri Bakanı

Condoleezza, Ortak Vizyon Belgesinin ‘‘bölgesel ve küresel istikrara katkı sağlayacağını’’ söylemiştir (Amerika'nın Sesi, 2006).

İkinci dönüm noktası ise 5 Kasım 2007’de yapılan Erdoğan–Bush görüşmesidir. ABD Başkanı Bush’un görüşme sonrasında ki ‘‘Türkiye ile ABD'nin ortak düşmanı PKK'ya karşı Türk ve Amerikan ordularının sürekli temasta kalması ve istihbarat paylaşımı çok önemlidir. İstihbarat olmadan hiçbir şey olmaz. Nerede saklandıklarını ne yaptıklarını bilmemiz lazım ve bundan sonra PKK'ya lojistik desteğin, finansal kaynakların kesilmesi gerekmektedir’’ (Sey, 2007) sözü, var olan işbirliğini daha da güçlendirmiştir. Dolayısıyla görüşme sonucunda Amerika, Türkiye'nin PKK ile mücadelesine destek vermiştir ve bu konuda iki devlette ortak bir tutum sergilemiştir. Bu karar, Türkiye açısından olumlu bir gelişmedir. Çünkü özellikle 1990'lardan beri Türkiye, terörle mücadele konusunda çok fazla çaba sarf etmiştir/etmektedir.

1.7.2. Barack Hussein Obama Dönemi Türk-Amerikan ilişkileri

George Bush'tan sonra iktidara Obama'nın gelmesi ile birlikte Amerikan dış politikasında değişim yaşanmıştır. Bush'un benimsemiş olduğunu agresif politikalar terk edilerek yerine yumuşak güç endeksli, çok boyutlu, barışçıl politikalar getirilmiştir (Özdemir & Akbaş, 2010, s. 63). Dış politika değişikliğinin Türkiye'ye yansması ise olumlu olmuştur. Çünkü Bush döneminde gergin olan ilişkiler Obama dönemi ile birlikte yakınlaşmaya başlamıştır. Hatta Obama dönemi Türkiye-ABD ilişkileri zirve noktasına ulaşmıştır. Nitekim Obama iktidara geldikten sonra İslam dünyası ile yakın ilişkiler kuracağını dile getirmiş ve ‘‘İslam dünyası ile iyi ilişkiler geliştirme politikası’’ çerçevesinde ki ilk adımı, Nisan 2009’da Türkiye’yi ziyaret etmek olmuştur. Bu ziyarette Obama'nın ‘‘ABD'nin hiçbir zaman İslam dünyasıyla savaş halinde olmadığı ve bundan sonra da olmayacağı (Emiroğlu, 2009) ifadesinin, Türkiye-ABD ilişkilerindeki yakınlaşmanın habercisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Obama'nın Nisan 2009 yılında Türkiye'ye ziyaretinin sonuçları şu şekildedir:

✓ Obama'nın Başkan olduktan sonra ilk ziyaretini Türkiye'ye yapması uluslararası platformlarda şaşkınlıkla, Türkiye tarafından ise memnuniyet ile karşılanmıştır. Daha önceki Amerikan Başkanları Türkiye'ye karşı bu derece önem ve değer vermemiştir. Obama, Türkiye ile ilgili düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Türkiye’nin geleceğini tartışmak isteyenlerin olduğunu biliyorum. Ülkenizi kıtaların kavşağında ve tarihin getirdiği cereyanların etkisinde bir yer olarak görüyorlar. Burasının medeniyetlerin buluştuğu ve değişik halkların bir araya geldiği bir yer olduğunu biliyorlar. Farklı yönere çekilip çekilmeyeceğinizi merak ediyorlar. Fakat ben sanıyorum ki, anlamadıkları Türkiye’nin büyüklüğünün sizin her şeyin orta yerinde bulunabilme yeteneğinizden kaynaklandığıdır. Burası Doğu ve Batı’nın ayrıldığı değil, bir araya geldikleri yerdir. Kültürünüzün güzelliğidir. Tarihinizin zenginliğidir. Demokrasinizin gücüdür. Yarına ilişkin umutlarınızdır” (Çandar, 2009).

✓ Başbakan Obama bu ziyarette, Türkiye’nin hem doğu hem de batı ülkesi olması nedeniyle stratejik konumunun önemini vurgulamıştır. Özellikle de Türkiye’nin “köprü ülke” rolünün olması kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi açılarından profiline yükselmesine neden olmuştur. Çünkü Davutoğlu’nun ifadesi ile *“Türkiye hem Avrupa hem Asya, hem Balkanlar hem Kafkasya, hem Ortadoğu hem de Akdeniz ülkesidir”* (Davutoğlu, 2001, s. 92).

✓ Görüşmelerin ardından Türkiye’de demokratik reform süreci hızlandırılmıştır.

✓ Bush yönetimi ile birlikte Türkiye’de anti-Amerikancı düşünceler %90 seviyelerine ulaşırken Obama’nın Türkiye’ye ziyaretinden sonra bu oranda azalma görülmüştür. Nitekim bu ziyaret hem iktidarda ki kişiler hem de toplum tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Medya kanallarında ortaya çıkan Türkiye’nin toplumsal görüşü, Obama yönetiminin Bush yönetiminden farklı olduğu yönündedir (Gözen, 2011, s. 303).

Bush döneminde Türkiye-ABD ilişkileri “stratejik ortaklık” perspektifinden ilerlerken Obama döneminde “model ortaklık” çerçevesinde adımlar atılmaya başlanmıştır. Obama’nın ortak bir basın toplantısında kullandığı şu ifadeler bunun kanıtıdır:

“Daha güçlü ilişkilerin kurulması, Türkiye ile ABD’nin bir model ortaklık oluşturmasıyla mümkün olabilir. Söz konusu modelde baskın olarak Hristiyan bir ulusla çoğunluğu Müslüman olan Batılı bir ulus bir araya gelecek ve iki kıtayı kapsayan, Avrupa ile Asya arasında bulunan Türkiye, ABD ile birlikte modern uluslararası bir camia oluşturabilecek” (Hürriyet, 2009).

Dolayısıyla Türkiye-ABD ilişkilerinde ‘‘model ortaklık’’ uygulamalarının adımları somut bir şekilde 2010 yılından itibaren atılmaya başlanmıştır. Türkiye’nin 2010 yılı boyunca Orta Asya’dan Balkanlar’a, Avrupa’dan Ortadoğu’ya kadar geniş bir alanda Afganistan’dan İran’a, Irak’a, Filistin’e, Lübnan’a ve Suriye’ye kadar birçok bölge ülkesinin devam eden sorunlarının çözümü yolunda oynadığı aktif rol ve girişimler (Gözen, 2011, s. 272) ‘‘model ortaklık’’ kapsamında atılan adımlardır. Erdoğan da *‘‘modernleşme, çoğulculuk, demokrasi, hukukun üstünlüğü, temel hak ve hürriyetler gibi evrensel değerleri kendi toplumlarında görmek isteyen bölge hakları için Türkiye bir ilham kaynağıdır’’* (Livaoğlu, 2019, s. 64) ifadesi ile Türkiye’nin ‘‘model ülke’’ olduğunun altını çizmiştir.

Fakat 2010 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin İran’a yaptırım ambargosu girişimine Türkiye’nin hayır oyu kullanması Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu anlamda uluslararası kamuoyunda ‘‘Türkiye eksen değiştiriyor’’ veya ‘‘Batı’ya sırtını döndü’’ şeklinde eleştiriler çoğalmaya başlamıştır (İnat, 2011, s. 11). Erdoğan da bu eleştirilere karşı Türk dış politikasında bir eksen kaymasının söz konusu olmadığını belirtmiştir.

2010 yılının son dönemlerine gelindiğinde aslında iki devletinde birbirlerinden uzaklaşmadıkları ve iddia edildiği gibi bir eksen kaymasının söz konusu olmadığı anlaşılmıştır. Nitekim bunun ispatı, Amerika’nın NATO çerçevesinde uygulamak istediği Füze Kalkanı Projesine Türkiye’nin destek vermiş olmasıdır (Gözen, 2012, s. 427).

2011 yılında Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli bir değişiklik olmamıştır. Fakat 2011’de Arap baharı hadisesinin Türkiye’nin, Suriye başta olmak üzere, komşu ülkelerine kadar sıçraması Türkiye-ABD ilişkilerinde gündem konusu haline gelmiştir. Arap Baharı olayı ABD’yi ilgilendirmeyen bir mesele gibi gözükse bile aslında bu hadise sadece Ortadoğu ülkelerini değil diğer bölge devletlerini de etkilemiştir. Olaya Türkiye-ABD perspektifinden bakarsak; ABD’nin Ortadoğu’da ki en önemli müttefikinin Türkiye olması bakımından bu olay, ikili ilişkiler de ‘‘işbirliğine’’ dayalı bir politika izlenmesi gereğini doğurmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri’nin eski Ankara Büyükelçisi Morton Abramowitz, Türkiye-Amerika ilişkilerinde Ortadoğu’da ki işbirliğinin nedenini şu şekilde açıklamıştır:

‘‘ABD, Ortadoğu’ya odaklanmıştır ve Türkiye Ortadoğu’dadır. İşin z budur. Aynen Özal-Bush döneminde olduğu gibi, iki ülke arasında İran ve İsrail konusu dışında uyumlu bir işbirliği vardır. ABD, Türkiye’yi bölgenin lideri olarak görüyor. Türkiye, Ortadoğu’nun değişiminde kılavuzdur. Bu dönemde birçok Şey belirsizdir; belirli olan, Türkiye ile ABD arasındaki koordinasyon ve işbirliğinin (konsültasyonun) devam ediyor olmasıdır. ABD’nin Uzak Asya’ya (in’e) yoğunlaştığı söylentilerinin aksine ve bu yakınlaşmayla karşılaştırıldığında, her ne kadar kapasitesi ve etkisi azalmış olsa da ABD’nin Ortadoğu’da hala çıkarları vardır’’ (Gözen, 2012, s. 433).

Abramowitz’in de sözlerinden anlaşılacağı üzere, bu dönemde Türkiye-ABD ilişkilerinde Ortadoğu’da çıkar esaslı ortaklaşa bir politika izlenmiştir. Nitekim AK Parti yöneticileri, Ortadoğu’da lider olma, Ortadoğu lkeleriyle ilişkileri geliştirme, Ortadoğu pazarından faydalanma politikası çerçevesinde adımlar atmışlardır. Dolayısıyla 2000’lerde Türkiye ve ABD’nin Ortadoğu’da ki çıkarları rtmştr. 2003’ten 2013’e kadar iki ülkede Ortadoğu’da farklı hedefler doğrultusunda çıkar esaslı bir politika benimsemiştir. Amerika, Büyük Ortadoğu projesini uygularken Türkiye’de yumuşak güç ve model ülke olma politikasını yürütmüştür. Bu bağlamda on yıllık dönem içeresinde Türkiye’nin Ortadoğu’da etkinliği artmıştır. Böylece Türkiye’nin, hem Batı’da hem de Ortadoğu’da siyasi prestiji yükselmiştir.

Obama’nın ilk başkanlık döneminde ilişkiler bu Şekilde ilerlerken ikinci başkanlık dönemiyle birlikte daha da güçlü, hemen hemen her alanda işbirliğinin hâkim olduğu, çok boyutlu bir politika izlenmiştir. Başkan Obama’nın seçimi tekrar kazanmasının ardından dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından kendisine bir tebrik mektubu gönderilmiştir. Bu mektupta Gl, Obama’nın ilk başkanlık döneminde Türkiye-Amerika ilişkilerinin geliştiğini ve bağların daha da kuvvetlendiğini ifade ederek, *‘‘ok boyutlu ilişkilerimizdeki olumlu hava ile birlikte model ortaklığımızı her alanda muhafaza etmeye kararlıyız’’* (Habertürk, 2012) sözlerini kullanmıştır. Dolayısıyla Obama’nın ikinci başkanlık döneminde ilişkiler daha da kuvvetlenmiştir ve artık her alanda iş birliği yapılmıştır. Nitekim 2012 yılında Türkiye-Amerika ilişkilerinde güvenlik konusu stratejik önemini korurken ticari ve finansal konularda da işbirliğine odaklanmışlardır (Gözen, 2013, s. 303).

2013 yılında Türkiye ve Amerika, askeri ve siyasi alanlar başta olmak üzere çıkarlar örtüştüğü derecede işbirliği içerisinde olmuşlardır (Ersoy, 2014, s. 295). 2014

döneminde ise Türkiye-ABD ilişkilerinde zaman zaman sorunların çıkması bir belirsizliğe neden olsa da yapılan işbirlikleri neticesinde temaslar kurularak ilişkilerin kontrolü sağlanmıştır. Özellikle de Suriye sorununda ABD ve Türkiye'nin tezat görüşleri ilişkilerde başlıca gündem maddesi olmuştur. Türkiye, ABD ile Suriye konusunda görüşmeler yapmaya devam ederken, ABD'de ki üst düzey yöneticilerin kamuoyunda Türkiye'ye karşı yapmış oldukları eleştiriler nedeniyle (Kanat, 2015, s. 340) ilişkiler türbülanslı bir döneme girmiştir. Dolayısıyla 2014 yılı içerisinde Türkiye-ABD ilişkilerinde olumlu yönde bir iyileşme söz konusu olmamıştır (Kurtbağ, 2015, s. 200).

Obama döneminde iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir diğer konu ise; 2014'ün son dönemlerinde patlak veren Kobani/Ayn el Arap krizidir. ABD tarafından Türkiye'nin Kobani/Ayn el Arap krizine yeterli derecede destek vermediği eleştirileri gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin DAESH ile mücadele etmek istememesi noktasında görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Nitekim yapılan eleştiriler Türkiye-ABD ilişkilerinde diplomatik istikrarsızlığa neden olmuştur. Ancak Türkiye'yi eleştiren ABD'nin 2015 yılında YPG'ye silah yardımı yapması bu sefer ilişkilerde ki sorunları başka bir boyuta çevirmiş ve bu durum güvenlik krizine neden olmuştur (Kanat, 2016, s. 270). Fakat yine de iki ülke arasında işbirliği kaybolmamıştır. Hatta İncirlik Üssü'nün Irak ve Suriye'ye yönelik kullanılması için ABD ile görüşmeler yapılmış, bu görüşmeler neticesinde ise Amerika İncirliği kullanarak DAESH'e karşı ilk hava saldırılarını yapmaya başlamıştır (Kanat, 2016, s. 279).

Sonuç itibariyle 15 Temmuz 2016 darbe girişimi öncesi Türkiye-ABD ilişkilerinde hemen hemen her alanda işbirliği yapılmıştır. Fakat her ne kadar işbirliği içerisinde olsalar bile ikili ilişkilerde sorunlar bitmemiştir ve inişli çıkışlı bir seyir takip etmiştir. Özellikle de Ortadoğu'da "çıkar" esaslı politikalar izlendiği için fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Fakat 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi ile ilişkilerde farklı bir boyuta geçilmiştir. Özellikle darbe sonrasında ABD medyasında ki ilk açıklamalardan dolayı ve FETÖ elebaşı Fetullah Gülen'in iade edilmesi noktasında yaşanan sorunlar neticesi ile ilişkiler gerilmiştir (Kanat, 2017, s. 323).

1.8. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Öncesi Türkiye-AB İlişkileri

Türkiye-AB ilişkilerinde bir dönüm noktası olan 1999 Helsinki zirvesi ile birlikte Türkiye'ye tam adaylık statüsü verilmiştir. Bundan sonra ki süreçte Avrupa Birliği, Katılım Ortaklığı Belgesi'ni(KOB) sunarak Türkiye'nin AB'ye üyeliği noktasında yol haritası çizmiştir. Buna istinaden Mart 2001 tarihinde Türkiye, Ulusal Programını(UP) açıklamıştır. Avrupa Birliğine üyelik aşamasında yapılacak olan reformlar bu programda belirtilmiştir. Ancak 2001 ekonomik krizi nedeniyle Türkiye, dış politikadan ziyade iç siyasetine odaklanmıştır. Kasım 2002 genel seçiminde AKP'nin iktidara gelmesi ile Türkiye-AB ilişkileri yeniden ivme kazanmıştır. Dolayısıyla iktidara gelen AK Parti hükümetinin Türk dış politikasında ki temel önceliği, AB'nin sunmuş olduğu kriterleri yerine getirerek ilişkileri güçlendirmektir (Kılıç, 2015, s. 1).

AKP iktidara geldikten sonra kendisine duyulan güveni güçlendirmek için AB'ye üyelik konusunda önemli adımlar atmaya başlamıştır. Nitekim AKP'nin İslami gelenekten gelen bir parti olmasına rağmen hükümet, AB uyum yasalarını meclisten hızlıca geçirmiştir. Bu durum iç siyasette hükümete karşı olumlu bir bakış yaratırken dış politikada ise, Türkiye'nin meşruiyetinin artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla 2002-2005 dönemleri arasında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri "Altın Çağını" yaşamıştır.

AK Parti döneminde Türkiye'nin AB'ye üyelik için müzakerelere başlamış olması bu konuda atılan önemli adımlardan biridir. Nitekim 2004'te yapılan zirvede "Eğer Türkiye, AB'nin siyasi kriterlerini tam olarak yerine getirirse müzakerelerin başlanması noktasında adım atılacağı" yönünde açıklamalar gündeme gelmiştir. Bu çerçevede 2001-2004 yılları arasında yapılan anayasa değişikliği ve uyum paketleri doğrultusunda reformlar yapılmıştır (Tarcan, Akgüller, & Işık, 2018, s. 257-258). Böylece Türkiye, 2005 yılında katılım müzakerelerine tam anlamıyla başlayarak yeni bir sürece girmiştir. Nitekim Türkiye bu süreçte sosyal, siyasal, hukuki ve ekonomik alanlarda reformlar yapmaya başlayarak AB'ye entegre olmaya çalışmıştır (Selçuk, 2016, s. 59).

Müzakere süreçlerinde özellikle AB'nin daimi üyelerinden olan Fransa ve Almanya gibi ülkeler, Türkiye'nin üyeliği konusunda "hiçbir zaman üye olamayacağına" dair açıklamalar yapmıştır. Hatta "bu müzakereler başarılı geçse bile

Türkiye ile ancak ‘‘imtiyazlı ortaklık’’ sağlanabileceği’’ şeklinde yorumlamalar söz konusu olmuştur.

Özellikle dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, Türkiye karşıtı söylemleriyle gündem olmuştur. 31 Mayıs 2009’da Le Journal du Dimanche Gazetesi’nde (Karpuzcu, 2020, s. 257) yapmış olduğu açıklamada açıkça ‘‘Türkiye AB’ye giremez’’ ifadesini kullanmıştır. Ayrıca çıkmış olduğu bir televizyon programında *‘‘Artık bunlara bir son vermenin zamanı geldi. Türkiye AB’ye ait değil’’* (BBC, Sarkozy ve Juppe: Türkiye Avrupa Birliği’ne ait değil, 2016) şeklinde ki açıklamaları ile bu konuda ki kararını net bir şekilde ortaya koymuştur. Sarkozy ile aynı düşünce de olan Almanya Başbakanı Angela Merkel, *‘‘Türkiye, hiçbir zaman AB üyesi olmamalı, AB’deki meslektaşlarım ile konuşup üyelik müzakerelerinin sona ermesi için ortak bir pozisyona ulaşabilecek miyiz bakacağım’’* (BBC, 2017) şeklinde ki yorumları ile Türkiye’nin AB’ye üyeliğine engel olmaya çalışmıştır. Bu ülkelerin yanı sıra Hollanda, İtalya, Avusturya ve Danimarka gibi ülkelerde de Türkiye’nin AB üyeliğine dair güçlü bir çekince söz konusudur (Karakaş, 2007, s. 24).

Türkiye karşıtı bu söylemlerin yanı sıra Avrupa Birliği’ne üyelik aşamasında başka engellerde söz konusudur. Bunlar, Türkiye’nin ekonomisi, kalabalık nüfusu, olabildiği gibi en önemli engel her zaman Müslüman kimlikli bir ülke olmasından kaynaklanmıştır. Bu konuda endişe duyan Avrupa Birliği, Türkiye’nin AB ile kolay kolay eklemelenemeyeceği ve AB’nin değerleri çerçevesinde hareket edemeyeceği yönünde bir görünüme sahiptir. Hatta *‘‘Eğer Türkiye AB’ye üye olursa AB’nin sonu gelmiş demektir’’*, *‘‘Türkiye AB’nin sonunu getirecektir’’* şeklinde açıklamalar da söz konusu olmuştur (Usul, 2011, s. 34).

Bu bağlamda, müzakere aşamalarında ve daha sonrasında Avrupa’da ki üst yöneticilerin yapmış olduğu Türk karşıtı açıklamalar ve Avrupa Birliği içerisinde ‘‘İslamo-fobi’’ kapsamında nitelendirilen etnik ayırmadan dolayı AB’ye üyelik noktasında heyecan azalmaya başlamıştır. Bu yıllarda Türkiye-AB ilişkileri ‘‘duraklama’’ dönemini yaşamıştır. Nitekim 2005-2009 dönemleri arasında Türkiye-AB ilişkilerinde önemli gelişmeler görülmemiştir. Ancak dört yılın sonunda Başbakan Erdoğan 18-20 Ocak 2009 tarihleri arasında Brüksel’e ziyarete gitmiştir. ‘‘Bu ziyaretlerimiz Avrupa Birliğine üyelik noktasında kararlılığımızı ortaya koymaktadır’’ şeklinde açıklama yapan Erdoğan, Avrupa Birliğine üyelik noktasında ki kararlılığını

yinelemiştir. Hatta bu ziyaretinden üç ay sonra tekrar Brüksel ziyareti yapmıştır. Dolayısıyla dört yıl boyunca Brüksel'e gitmeyen Erdoğan, 2009 yılı içerisinde iki defa Brüksel'i ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler, artık Türkiye-AB ilişkilerinin duraklama döneminden çıkarılması istendiği için yapılmıştır. Ancak Türkiye, demokrasi yönünde "açılımlar" yapsa bile AB'ye üyelik için yeterli görülmemiştir. Özellikle de Kıbrıs gibi uluslararası gündemi meşgul eden bir sorununun çözüme kavuşturulamamış olması AB'ye üyelikte büyük bir sorun teşkil etmektedir. Buna ilaveten Danimarka, Fransa, Almanya ve Avusturya gibi ülkelerin Türkiye karşıtı söylemleri de bu hususta engel olmaktadır.

2010 yılı içerisinde de Türkiye-AB ilişkileri aynı seyirde devam etse de Arap Baharı olayının patlak vermesi ile birlikte Türkiye karşıtı söylemler artmaya başlamıştır. Bu konuda AKP'nin 2011 Haziran ayında yayımlanan seçim beyannamesinde şu açıklamalar dikkat çekmektedir:

"Ak Parti, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğini stratejik bir hedef olarak görmektedir. Bu hedef doğrultusunda attığımız adımlar, Türkiye'nin AB üyelik sürecinde yeni bir dönem başlatmıştır. Bazı Avrupa ülkelerinin haksız ve temelsiz muhalefetine rağmen, AK Parti, AB'ye tam üyelik yolunda gereken adımları atmaya devam edecektir. AB'ye tam üyelik, Avrupa'nın geleceği açısından da stratejik önem taşımaktadır. Türkiye'ye hayır demiş bir Avrupa, 21'inci yüzyılın gerisine düşmüş bir Avrupa olacaktır. Türkiye'nin nüfusunu, coğrafyasını yahut kültürünü gerekçe göstererek ülkemizin AB üyeliğine karşı çıkmak, bir ufuk daralmasına ve vizyon eksikliğine işaret etmektedir" (Haziran 2011 genel seçimleri seçim beyannamesi, 2011, s. 151-152).

AK Partinin AB'ye üyelik konusundaki gayretlerine rağmen 2011 yılında yapılan müzakerelerden bir sonuç alınmaması, Ak Parti iktidarının Avrupa Birliği üyeliğine yaklaşımında bir durgunluk dönemi yaratmıştır (Gök & Dal, 2019, s. 61). Nitekim ucu açık şekilde yapılan Türkiye-Avrupa Birliği Müzakereleri Türkiye açısından artık önemini yitirmiştir. Ayrıca Almanya ve Fransa'nın Türkiye karşıtı söylemlerinin gün geçtikçe artması, Türkiye'yi bir Avrupa ülkesi olarak değil de "Asya" ülkesi olarak görmeleri gibi nedenlerden dolayı AK Parti iktidarının Türkiye'nin Avrupa Birliğine üyelik noktasında inancı kırılmıştır. Bu yüzden ki

Türkiye açısından Avrupa Birliği faktörü ‘‘olmazsa da olur’’ halini alarak öncelikler arasında çıkarılmıştır (Erol, 2007, s. 50). Sonuç itibariyle Davutoğlu’na göre;

‘‘Uzun ince bir yol’’ ile başlayan AB serüveni, ‘‘Ya gireceğiz, ya gireceğiz’’ tavrıyla ‘‘Girmesek de olur, bizim tek alternatifimiz AB değildir; onlar düşünsün’’ resti arasında gidip gelmiştir (Davutoğlu, 2001, s. 45)

2012 yılı içerisinde de bu durgunluk devam etmiştir. Fakat AB kurumları ile olan ilişkilerde aksama yaşanmamıştır. 2005’ten beridir her yıl ilan edilen ‘‘AB ilerleme raporu’’ 2012 yılında da yayımlanmıştır. Ancak bu rapora Türkiye’de ki üst düzey siyasilerden sert tepkiler gelmiştir. Dışışleri Bakanlığı bu raporun olumlu gelişmelerden ziyade sadece olumsuz gelişmelere odaklanmasından dolayı dengesiz bir rapor olduğunu ifade etmiştir. Nitekim rapora eleştirel bakış açısı ile yaklaşan Erdoğan, artık Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kendi raporunu kendisinin hazırlaması gerektiği kararını vermiştir. Bu çerçevede 31 Aralık 2012 tarihinde Türkiye’nin hazırlamış olduğu ilerleme raporu yayımlanmıştır (Usul, 2013, s. 270).

2013 yılında Fransa’da iktidar değişikliği yapılmış ve Sarkozy’nin yerine François Hollande gelmiştir. Dolayısıyla Sarkozy dönemin de gergin olan Fransa-Türkiye ilişkileri, Hollande’nin iktidara gelmesi ile canlanmıştır. Neticede AB’nin daimi üyelerinden biri olan Fransa’nın olumlu veya olumsuz görüşleri Türkiye’nin AB’ye üyeliğinde ki çabalarına her zaman etki etmiştir.

2013 yılı içerisinde Türkiye-AB ilişkilerinde ki önemli gelişme, ‘‘Türkiye-Avrupa Birliği Geri Kabul Anlaşması’nın’’(GKA) yapılmış olmasıdır. Bu anlaşmaya bağlı olarak Erdoğan, beş yıl aradan sonra Ocak 2014’te tekrar Brüksel’e ve daha sonrasında Şubat 2014’te Berlin’e giderek uzun zamandır durgun olan ilişkileri yeniden canlandırmıştır.

Erdoğan ve Angela Merkel Berlin’deki görüşmelerinde, Türkiye-Almanya ikili ilişkilerini tüm boyutlarıyla ele alırken, ayrıca Türkiye’nin AB üyelik süreci, bölgesel ve uluslararası meseleler hakkında görüş alışverişinde (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, 2014) bulunmuşlardır. Dolayısıyla 2014 döneminde Türkiye-AB ilişkileri istenilen düzeye gelmese bile geçmiş dönemlere göre iyileşme sağlanabilmiştir.

2015 yılı Türkiye-AB ilişkilerine bakıldığında; Fransa’da 2015 yılı içerisinde yaşanan terör olaylarından dolayı ikili ilişkilerde yakınlaşma söz konusu olmuş ve iki

ülkede ‘‘terör’’ başlığı adı altında ortak tutum sergilemişlerdir. Avrupa’ya da sıçrayan bu terör olgusu ilişkilerin derinleşmesini sağlamıştır. Dolayısıyla ortak hedef doğrultusunda hareket eden Fransa’nın Türkiye karşıtı söylemlerinde azalma görülmüştür.

Türkiye-AB ilişkilerinde 2015 yılının stratejik gelişmesi, tam olarak iki yıl aradan sonra 17. Faslın açılması olmuştur. Buna karşılık Çavuşoğlu, ‘‘İki sene sonra bir faslın açılması, sembolik değeri yüksek bir gelişme, bu sadece Türkiye ve AB için değil, tüm bölge için çok önemli’’ (AA, 2015) ifadelerini kullanmıştır. 17. Faslın açılması sebebi ile ilişkiler olumlu anlamda yeniden ivme kazanmıştır. Özellikle de 2015 dönemi içerisinde Suriyeli mültecilerin Avrupa bölgesine doğru ilerlemesi, Avrupa Birliği’nin Türkiye’ye yönelik politikalarının yeniden gözden geçirilmesine sebebiyet vermiştir (Oran F. Ç., 2018, s. 428).

Mülteci sorununu görüşmek üzere Angela Merkel, Ekim 2015 de Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Yapılan görüşmelerde Merkel, Suriyeli mültecilerin yanında olan Türkiye’ye, yardımların yapılması gerektiğini belirterek gerek Almanya olarak gerekse AB olarak Türkiye’ye destek olacaklarını ifade etmiştir. Bu konuda Türkiye ile müzakere yapılması gerektiğini belirten Merkel, Türkiye ziyaretinden yaklaşık bir hafta önce bir tartışma programında Türkiye’nin AB’ye üyeliği noktasında düşüncelerinin değışmediğini ve Türkiye’nin AB’ye henüz üye olamayacağını da belirtmiştir. Dolayısıyla Almanya, her ne kadar mülteci sorununda Türkiye’ye destek olunması gerektiğini belirtse de AB’ye üyelik noktasında Türkiye karşıtlığını devam ettirmiştir.

Ayrıca Türkiye-AB ilişkilerinde etkisini hiç kaybetmeyen Ermeni iddiaları, 2015 yılında 100. Yıl dönümü olması sebebi ile tekrar gündeme gelmiştir (Cicioğlu & Karagöl, 2016, s. 286). İlişkilerin gerilmesine sebep olan bu olay Avrupa Parlamentosu tarafından her fırsatta ‘‘soykırım’’ olarak adlandırılmıştır. 2015’de bunu tekrardan yineleyen Avrupa Parlamentosuna karşı dönemin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan bu duruma tepki göstererek bunun bir ‘‘soykırım’’ olmadığını ifade etmiştir.

Dolayısıyla 2015 yılında Türkiye-AB ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izlerken 2016 döneminin ilk yarısına kadar ilişkiler bu şekilde devam etmiştir. Ancak 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin yaşanmış olması ilişkilerin farklı pozisyona

evrilmesine neden olmuştur. Nitekim Türk Silahlı Kuvvetleri(TSK) içerisine sızan FETÖ/PDY mensubu kişilerin yapmış olduğu 15 Temmuz 2016 darbe girişimi Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmıştır. Darbe girişimi sonrasında AB tarafından yapılan açıklamalar Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin sorgulanmasına neden olmuş ve hatta ilişkiler durma noktasına kadar gelmiştir (Cicioğlu, 2017, s. 341).

İKİNCİ BÖLÜM

15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİ VE BATI DÜNYASININ TUTUMU

2.1. Fetullahçı Terör Örgütü(FETÖ)nün Gelişimi

1970’li yıllardan itibaren Fetullah Gülen, Türk Silahlı Kuvvetleri başta olmak üzere kritik devlet kurumlarına kendine hizmet eden kişileri yerleştirmeye başlamıştır. 1970-1990 yılları arasında ‘‘kuluçka dönemi’’ yaşayan FETÖ terör örgütü, 1990 sonrası dönemde uluslararası düzeye taşıdığı faaliyetlerini daha etkili ve hızlı bir şekilde gerçekleştirmeye başlamıştır. 1987’de Zaman gazetesi, 1993’te Samanyolu TV ve 1994’te Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı’nı (GYV) kurarak dışa açılma döneminin ilk adımları atılmıştır. 1991’de SSCB’nin dağılmasından sonra Orta Asya’da oluşan güç boşluğunu fırsat bilen Gülen, Kırgızistan başta olmak üzere bu bölgelerde okullar açmaya başlamıştır. Gülen’in bu okulları açarken CIA’den yardım aldığına dair iddialar da ortaya atılmıştır. Ayrıca 1996’da Fener Rum Patriği I. Bartholomeos ve 1998’de Papa II. John Paul ile görüşmesi dışa açılışının bir kanıtıdır (Bayraklı, 2017, s. 15-17).

Devlet kurumları içerisinde kadro oluşturmaya çalışan FETÖ, 1990’lı yıllarda Batı’yı da arkasına alarak destek görmeye çalışmıştır. Nitekim bu desteğe güvenen Gülen, 28 Şubat sürecinde ‘‘Asker anayasal yetkisini kullanarak sorunların çözümünü istemiştir’’ ifadesi ile darbe yanlısı söylemde bulunmuştur. Ayrıca darbe sonrasında Kanal D’ye verdiği röportajda şu ifadeleri kullanmıştır:

‘‘Askerlerimiz bir yönüyle yaptıkları bazı şeylerden ötürü bazı çevrelerce, belki anti-demokratik davranıyor sayılabilirler. Ama onlar konumlarının gereğini, anayasanın kendilerine verdiği şeyleri yerine getiriyorlar. Hatta dahası, ben zannediyorum, bazı sivil kesimlerden daha demokratlar’’ (CNNTürk, 2012).

Bu süreçten sonra hükümet ile ilişkisi bozulan Gülen hakkında çeşitli davalar açılmaya başlamıştır. Bu nedenle; 1999’da sözde sağlık sorunları gerekçesiyle Amerika’ya yerleşen Gülen, faaliyetlerini buradan sürdürmeye devam etmiş ve Orta Asya’dan ziyade Avrupa ve Amerika’da okullar açmaya başlamıştır. Amerika’ya gitmeyi daha önceden planlayan Gülen, 1992-1997 yılları arasında dört kez ABD’ye gitmiş ve bu dönemlerde ön hazırlıklarını yapmıştır. ABD’de uzaktan da olsa

faaliyetlerine devam eden Gülen, çeşitli kurum ve kuruluşlar açmaya devam etmiştir. Bu bağlamda 2003'te halkla ilişkiler çalışmalarının en etkin faaliyeti olan Türkçe Olimpiyatları başlatılarak eğitim alanında yeni bir sürece geçilmiştir. 2004'te Kimse Yok Mu Derneği'nin kurulmasıyla dışa yardımlar artırılarak uluslararası bir görünüm sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON)'nun faaliyetleri ile örgüte bağlı olan şirketler uluslararası piyasalara açılmıştır (Bayraklı, 2017, s. 18).

Örgüt tarafından yürütülen faaliyetlerden dolayı toplumun bir kesimi FETÖ'yü, yoksul öğrencilere yardım eden ve hayır işleriyle ilgilenen bir dini yapılanma olarak görmüştür. Neticede örgütün yıllarca devasa boyutlara varacak düzeyde ekonomik destek sağlaması ve eleman devşirmesi bu tür iyi niyet yaklaşımının da bir sonucu olmuştur.

Örgüt, 2000'li yıllarda kadrolaşma düzeyini arttırarak Paralel Devlet Yapılanması(PDY) aşamasına geçmiştir. Güvenlik bürokrasisi dışında Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu(HSYK), TÜBİTAK, Yargıtay gibi stratejik öneme sahip diğer yerlerde de kadrolaşmaya ağırlık verilmiştir. Ayrıca bu yıllar, örgütün ekonomik ve istihbarat gücünün arttığı, yurtiçi ve yurtdışı ile iletişimin güçlendiği, kamu ve özel sektöre hâkimiyetinin sağlandığı yıllardır (Aygen, 2018).

Kasım 2002'de iktidara gelen AKP hükümeti ile faaliyetlerini bu kurumlar üzerinden sürdürmeye devam eden örgüt, 2010 yılında yaşanan Mavi Marmara olayından sonra devlet ile ters düşmeye başlamıştır.

Sonuç itibariyle bu örgüt kamuoyunda, Türkiye'de ki diğer cemaatlerden kendisini farklı tutarak radikal olmayan, ılımlı ve yardımsever bir görüntü sergilemeye çalışmıştır. Hatta sivil toplum kuruluşu gibi hareket edip sadece Türkiye'de değil birçok ülkede de sosyal faaliyetler düzenlemişlerdir. Türkiye'de üniversiteler, dershaneler, basın yayın organları ve dernekler kurarak faaliyetlerini yürüten FETÖ, sınav sorularını çalarak devletin birçok kurumlarına kendisine hizmet eden adamları yerleştirmiştir. Özellikle de Türk Silahlı Kuvvetleri içerisine sızarak buralarda önemli bir kadrolaşma sağlamışlardır. Stratejik alanlarda güçlenerek yayılma taktiği uygulayan FETÖ, hem toplumda hem de devlet içerisinde her alanda iktidarı ele geçirmeyi hedeflemiştir.

Son aşamada kadrolaşmayı tamamlayarak, ordu, polis, yargı gibi bürokratik kurumlarda stratejik mevkilerin kontrol edilmesi büyük oranda gerçekleşmiş ve devletin ele geçirilmesi planlanmıştır. Nitekim bu kadrolaşmaya güvenerek 15 Temmuz 2016 darbe girişimini gerçekleştirmişlerdir.

2.2. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimine Giden Süreç

FETÖ/PDY mensubu kişilerin darbeye teşebbüs etmeden önce Türkiye Cumhuriyeti Devleti içerisinde yapmış oldukları kumpas ve söylemler dikkat çekmektedir. Bu faaliyetler, 15 Temmuz'a giden süreçte hazırlık aşaması olarak da ifade edilebilir.

2.2.1. FETÖ terör örgütünün emniyet teşkilatında yapılanması

FETÖ terör örgütü, 1970'li yıllardan itibaren Emniyette yapılanmaya başlamıştır. Örgüt üyeleri, o dönemlerde kritik bir kurum olarak seçtikleri polis teşkilatında ilk yapılanma hareketini gerçekleştirmiştir. Örgüte mensup kişiler bu dönemde polis kolejine girerek bu adımı atmışlardır. 1980 ve sonrasında ise Emniyet piramidinin tabandan tavana tüm basamaklarında güçlenmişlerdir (AA, 2017). Bu bağlamda çok sayıda FETÖcü Emniyet içerisinde önemli konumlara gelmiştir.

Emniyet'te görev almaya başlayan FETÖ mensuplarının en önemli amacı, Emniyet üzerinden TSK'ya alternatif bir güç yapılanması oluşturmaktır. Bununla birlikte, 1980 darbesinden sonra Askeri Liselere de sızmaya başlayan FETÖ, gizlilik çerçevesinde hareket etmiştir. Dolayısıyla FETÖ'cülerin en fazla yoğunlaştıkları kurum Emniyet Teşkilatı olurken, TSK'ya alternatif bir güç olarak düşündükleri bu kurum içerisinde yapılanmaları onlara devletin diğer kurumlarına da sızmanın yolunu açmıştır.

FETÖ'cülerin Emniyet içerisinde teşkilatlanması ilk defa 1992 yılında Emniyet Genel Müdürlüğü İstihbarat Daire Başkanlığı tarafından hazırlanan "Bazı Emniyet Mensuplarının İllegal Faaliyetleri" adlı raporla gündeme getirilmiştir. Bu raporda FETÖ terör örgütüne "Fetullah Hoca'nın Talebeleri" isminin konulduğu görülmektedir. Ayrıca raporda bu örgütün sürekli takip edilmesi gerektiği de vurgulanmıştır (Vatan, 2016).

1999 yılında ise dönemin Ankara Emniyet Müdürü Cevdet Saral ve ekibi tarafından hazırlanan "Fetullah Gülen ve Işık Tarikatı" adlı rapor dikkat çekmiştir

(Kesler, 2020). Çünkü bu raporda bu örgütün ‘‘huruç harekâtı’’ adı altında devlete sızma çabası olduğu belirtilmiştir. Yani 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin uyarısı bu raporda şu ifadelerle vurgulanmıştır:

‘‘Önlem alınmakta gecikildiği takdirde, tarih sayfaları arasında kalan Babailer isyanından Şeyh Bedrettin ve Şeyh Said’e kadar uzanan din görünümlü isyanların belki de en ciddi, en sinsî, en kapsamlı ve en tehlikelisi olabileceğine işaret etmek yanıltıcı bir tahmin olmayacaktır’’ (Yenişafak).

Sonuç itibariyle 2016 yılına kadar Emniyet ve ordu içerisinde etkin konuma gelen FETÖ mensupları 15 Temmuz darbe girişimini gerçekleştirmişlerdir. Ancak darbe öncesinde de birçok olayla gündeme gelmişlerdir. Sadece Emniyet ve TSK içerisinde değil devletin diğer kurumlarında da FETÖ’cülerin bulunması bu olayların yaşanmasına neden olmuştur.

2.2.2. 12 Temmuz 2007 Ergenekon davası

Ergenekon Davası, 12 Haziran 2007 tarihinde Ümraniye’de ki bir gece konu da 27 el bombasının bulunmasıyla başlamıştır. Bu bombaların emekli bir Astsubaya ait olduğu iddia edilmiş ve Ergenekon soruşturmaları adı altında üç farklı iddianame çerçevesinde ordu başta olmak üzere birçok kesimden kişi gözaltına alınarak tutuklanmıştır.

İddianame de, Ergenekon ‘‘terör örgütü’’ olarak adlandırılmış ve hakkında soruşturma açılan kişiler, ‘‘derin devlet’’ adı altında darbe teşebbüsü gerçekleştirme suçundan yargılanmıştır. İddianameye göre suçlanan kişilerin amacı; Ergenekon terör örgütünün, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine karşı halkı silahlı isyana tahrik ettiği gibi, cebir şiddet kullanmak sureti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini cebren ortadan kaldırmaya teşebbüste bulunduğu, amaçlarına ulaşmak için kontrolü altında bulunan medya ve sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla ülkede kaos ve iç çatışma ortamı oluşturmaya çalışmaktır. Aynı zamanda oluşacak gerginlik ortamından faydalanarak, görevde bulunan hükümetleri çalışamaz hale getirip, nihai olarak ordu içerisinde kendilerine destek vereceklerini umdukları askeri yardım ile yönetimi değiştirmek amacıyla hükümeti yıkmaya teşebbüs etmektir (BBC, 2013).

Hazırlanan üç iddianameyle ilgili yeterli kanıt bulunamaması ve suçlanan kişilerin terör örgütleriyle bağlantısının ortaya çıkmaması nedeniyle dava, belli bir

süre sonra inandırıcılığını yitirmiştir. 17-25 Aralık sürecinin başlaması ile Ergenekon Davasının arkasında FETÖ'nün olduğu anlaşılmıştır. Bu süreçte TSK büyük bir darbe almış, sonradan yapılan araştırmalarda FETÖ'nün orduya kumpas kurduğu sonucuna varılmıştır. Nitekim Erdoğan, Ergenekon Davası ile ilgili '*Milli ordumuza yönelik bir FETÖ kumpasıdır*' ifadesini kullanmıştır (Karataş, 2019)

AK Parti hükümetinin iktidardan indirilmesine yönelik bir kumpas girişimi olan Ergenekon Davası, 15 Temmuz'a giden süreçte ki ilk adımdır. Ergenekon soruşturmasında yargı ve emniyet içerisinde konuşlanmış kişileri kullanan FETÖ, Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde ki karşıtlarını temizleyerek örgütlenmeyi güçlendirmek istemiştir. Nitekim 15 Temmuz'a teşebbüs eden FETÖ'cüler bu süreçte ordu içerisinde aktif rol oynamış ve güç kazanmışlardır (Bayraklı, 2017, s. 19)

2.2.3. 31 Mayıs 2010 Mavi Marmara olayı

Mavi Marmara olayı, İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı(İHH) tarafından 31 Mayıs 2010 tarihinde Gazze'ye yardım götürmek amacıyla yola çıkarılan bir gemiye İsrail Savunma Kuvvetleri tarafından askeri operasyon icra edilmesi ile başlamıştır. İsrail ve Türkiye ilişkilerinin gerilmesine neden olan bu olayda dokuz Türk vatandaşı hayatını kaybederken, otuz kişi ise yaralanmıştır (Tosun, 2020).

Mavi Marmara olayı, AK Parti hükümeti ile Gülen arasında ki ilk "kriz" olmuştur. Olaydan sonra Gülen'in 3 Haziran 2010'da Wall Street Journal gazetesine verdiği röportajda "*İsrail'den izin alınmalıydı. İsrail'in onayı olmadan hareket etmek otoriteye başkaldırıdır*" ifadelerini kullanmış ve Müslüman toplumların tepki göstermesine neden olmuştur. Ayrıca Gülen'in Mavi Marmara krizi sonrasında "*hayatını kaybeden vatandaşların şehit sayılmayacağı*" şeklinde ki açıklaması AK Parti tarafından eleştirilere neden olmuş, aralarında ki ilk kırılma bu olay ile gerçekleşmiştir (Sabah, 2014).

2.2.4. 7 Şubat 2012 MİT kumpası

FETÖ mensubu kişilerin Türkiye Cumhuriyeti devletine karşı yaptığı ilk somut çatışma, 7 Şubat 2012 MİT Krizidir (Arslan, 2017).

7 Şubat günü FETÖ'cü savcı tarafından dönemin MİT müsteşarı Hakan Fidan ve 4 MİT yetkilisi kişiler ifadeye çağırılmıştır. İfadeye çağırılmasında ki amaç ise Milli

İstihbarat Teşkilatı(MİT)'nin terör örgütleriyle işbirliği içerisinde olduğu ve PKK'yı yönetenlerin MİT olduğuna dair kamuoyunda algı yaratarak hükümetin devrilmesini sağlamaktır. Nitekim MİT'in, PKK ile işbirliği içerisinde olduğuna dair ses kayıtları ortaya atılmıştır. Fakat yapılan incelemeler sonucunda bu ses kayıtlarının kurgu ve montaj olduğu ortaya çıkmıştır.

Burada ki asıl amaç, MİT ekibine "biz bu emri başbakanından aldık" dedirtirilmek suretiyle hükümeti devirmektir. Yani hedef, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'dı. Başbakan Erdoğan'ın bu süreçten sonra yapmış olduğu açıklama aynen şöyle:

"Eğer Mit müsteşarı ifadeyi verseydi ve tutuklansaydı arkasından hedefin kim olduğunu gayet iyi biliyorum ama kendisine kesinlikle gitmeyeceksin dedim ve yardımcılarını da göndermeyeceksin. Eğer polis gelirse seni almak isterse, güvenlikçilerine talimat ver ve polisi de içeri sokma" (Haberler, 2018).

Hakan Fidan'ın teslim olmaması, Başbakan Erdoğan'ın sürece müdahale etmesi adı 15 Temmuz olmayan bir darbenin önlenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Erdoğan'ın ameliyata geç girmesi ile FETÖ'cülerin kumpası bozulmuş ve Türkiye Cumhuriyeti Devletine karşı FETÖ tarafından yapılan ilk operasyon başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

2.3. Demokrasiye Müdahale: 15 Temmuz 2016 Darbe "Girişimi"

15 Temmuz 2016 Cuma günü, saat 22:00'da ordu içerisine konuşlanmış, kendilerini "Yurtta Sulh Konseyi" adıyla tanımlayan, FETÖ/PDY mensubu askerler tarafından darbe girişimi/kalkışması başlatılmıştır (Ocak, 2020, s. 134).

Türkiye Cumhuriyeti, çok partili siyasal hayata geçiş sonrasında başarılı ve başarısız yedi farklı askeri müdahaleye maruz kalmıştır. Yapılan her darbe kuşkusuz devlet kurumları başta olmak üzere ekonomik anlamda birçok sektörü etkilemiştir. *27 Mayıs 1960 darbesinden sonra yaklaşık her on yılda bir tekrarlanan darbelere 2016 yılı içerisinde bir yenisi eklenmek istenirken, bu girişim güçlü bir halk direnişi ile* (Tuğsuz, 2017, s. 175) geri püskürtülmüştür. Nitekim 15 Temmuz 2016 darbe girişimi bir "kalkışma hareketi" olarak tarihe geçmiştir.

2.4. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişiminin Kronolojisi

Darbe, 15 Temmuz 2016 tarihinde 22:00'da Fatih Sultan Mehmet ve Boğaziçi Köprülerinin kapatılması ile başlamış (Bayraklı, 2017, s. 13) ve ardından FETÖ'ye yakınlığı ile bilinen "Haberdar" adlı haber sitesi Twitter aracılığıyla Boğaziçi Köprüsü üzerinden Anadolu'dan Avrupa'ya girişin kapatıldığını duyurmuştur (Çağlar, Memmi, & Altun, 2017, s. 239). 22:37 civarında sözde darbe bildirisini okutmak için TRT binası işgal edilmiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar ve bazı kuvvet komutanları rehin alınmış ve saat, 23.05 civarına geldiğinde ise dönemin Başbakanı Binali Yıldırım, NTV programına katılarak şu açıklamalarda bulunmuştur:

"Bir kalkışma ihtimali üzerinde duruyoruz. Belli ki emir komuta zinciri olmadan asker içerisinde ki bazı kişilerin kanunsuz bir eylemi söz konusudur. Ancak vatandaşlarımız ve milletim şunu bilsin ki demokrasiye herhangi bir zarar getirecek hiçbir faaliyete izin verilmeyecektir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti vatandaşının seçtiği, milletin iradesini temsil eden hükümet iş başındadır. Bunun iş başından gitmesi ancak milletin kararı ile olur. Bu bilinmelidir. Ancak bu çılgınlığı yapanlar, bu kanunsuz eylemin içinde olanlar da en ağır şekilde bedelini ödeyecektir. Vatandaşımın bunu bilmesini istiyorum. Asla bu gibi kalkışmalara pabuç bırakmayacağız. Vatandaşlarımız sakın olsunlar" (NTV, 2016) şeklinde konuşmasını tamamlamış ve yapılan bu girişimin bir "kalkışma hareketi" olduğunu ve henüz buna darbe demenin doğru olmayacağını da belirtmiştir.

Saat 24:00'a geldiğinde güvenlik kaynaklarınca yapılan açıklamada, bu girişimin bir darbe teşebbüsü olduğu belirtilmiş ve bir grup FETÖ/PDY mensubu kişiler tarafından yapıldığı açıklanmıştır. Ardından 00:09'da Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) binasına silahlı helikopter aracılığıyla ateş açılmıştır. Ailesi ile Marmaris'te olan Cumhurbaşkanı Erdoğan, saat 00:10 civarında Atatürk Havalimanına doğru hareket etmiştir. Erdoğan'ın ayrılmasının ardından yaklaşık 1.5 saat sonra İzmir'in Çiğli İlçesi'ndeki 2'nci Ana Jet Üs Komutanlığı'ndan havalandığı belirtilen 3 helikopter, Cumhurbaşkanı'nın kaldığı otele ateş açarak bombalamıştır (Yeniçağ, 2016). Cuntacılar bu sırada basın-yayın kuruluşlarını işgal etmeye başlamış ve TRT spikerine hazırladıklarını sözde darbe bildirisini(korsan bildiri) canlı yayında okutmuşlardır. Bildirinin TRT'de okutulmasından kısa bir süre sonra TÜRKSAT tarafından TRT'nin yayını kesilmiştir. Saatler 00:25'i gösterdiğinde Cumhurbaşkanı

Erdoğan, CNN Türk kanalına Facetime üzerinden bağlanarak yaşanan bu gelişmenin Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde ki birkaç azınlık tarafından yapıldığı bir kalkışma olduğu ve paralel yapının burada büyük rol oynadığını belirtmiştir. Türkiye'nin birliğine, beraberliğine ve bütünlüğüne dikkat çeken Erdoğan, bu mücadelenin milletçe üstesinden gelineceğini belirtmiştir. Ayrıca darbecilerin bunun bedelini ağır ödeyeceğini ve devlet olarak gereken adımların atılacağını ifade etmiş ve sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

‘‘Meydanı onlara bırakamayız. Yapmış oldukları işgali de çok kısa sürece ortadan kaldıracığımızı inanıyorum. Kararlı bir şekilde bu işin üzerine gideceğimizi özellikle belirtmek istiyorum ve bu konuda kararlılığımızı test etmeye kimsenin gücü yetmeyecektir. Bu arada milletimizi illerimizin meydanlarına ve havalimanlarına davet ediyorum. Bunların o azınlık grubu, tanklarıyla, toplarıyla gelsinler ne yapacaklarsa halka orada yapsınlar. Bugüne kadar halkın üzerinde bir güç tanımadım’’ (BBC, 2016).

Bu sözlerle halkı meydanlara davet eden Erdoğan, darbe girişiminin emir-komuta zinciri tarafından yapılmadığını belirtmiş ve ülkede yaşanan panik havasını yatıştırmıştır. Çağrı üzerine tüm illerde ki vatandaşlar meydanlar ve havalimanlarında toplanmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu çağrı, 15 Temmuz darbe girişiminin kırılma noktasını oluşturmaktadır.

Erdoğan'ın çağrısı üzerine 00:30'da 81 ilde selalar okunmaya başlamış ve halk sokaklara çıkmıştır. Havadan ve karadan saldırılara devam eden darbeci askerler, saat 01:01'e ulaştığında Ankara Emniyet Müdürlüğüne saldırmışlardır. 01:39'da Türkiye Büyük Millet Meclisi(TBMM)'ni bombalanmış, F-16 ile dört kez ateş açılmış ve 12 kişi yaralanmıştır. Bunun üzerine meclisin bombalandığını duyan vatandaşlar ve milletvekilleri TBMM'ye doğru akın etmişlerdir.

Saatler 02:00'ı gösterdiğinde FETÖ mensubu subaylar teker teker gözaltına alınmaya başlanmıştır. TÜRKSAT'ı da hedef alan darbeci subaylar, saat 02:20'de buraya havadan saldırmaya başlamışlardır ve aradan on dakika geçtikten sonra Cumhurbaşkanlığı Külliyesine saldıran on üç asker yakalanmıştır. TRT'yi rehin alan askerler 03:00'da yakalanmış ve zorla bildiri okutulan haber spikeri, TRT binası kurtarıldıktan sonra basın karşısına geçerek şu ifadeleri kullanmıştır:

‘‘Stüdyomuzda ve haber merkezimizde alıkonulduk. Bir anda tehdit edildik, her hareketimiz izlendi. Silahlı kişiler tarafından bildiriye okumaya zorlandım. TSK adına bu eylemi gerçekleştirdiklerini, bize zarar vermeyeceklerini ve milletin iyiliği için yaptıklarını söyleyen silahlı bir grup tarafından alıkonulduk (T24, 2016).

03:20’de İstanbul’a ulaşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, saat 04:16 civarında Atatürk Havalimanında bir basın açıklaması yapmış ve orada şu ifadeleri kullanmıştır:

‘‘Bugün öğleden sonra Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde bir hareketlilik mevcuttu. Bu hareketliliğin neticesinde TSK içerisinde ülkemizin birliğini, beraberliğini, bütünlüğünü hazmedemeyen bu grup daha önceden söylediğim gibi Paralel Devlet Yapılanmasının(PDY) kendisidir. Bu yapılanma 40 yıllık sürecin neticesinde TSK’da, emniyet teşkilatlarında ve devletin diğer kurumlarında kendilerine yer bulmuş, her türlü kılığa, kılıfa girmiş ve bugünlere kadarda bu şekilde gelmiştir. Şuanda yapılan hareket, ihanet ve ayaklanma hareketidir. Vatana ihanet hareketinin bedelini çok ağır ödeyeceklerdir. Ağustos başında Yüksek Askeri Şuura var ve bunun öncesinde böyle bir adım atılmış olması manidardır. Çünkü birileri ne olacağını çok iyi kestirdi onun için de böyle bir adımı attılar. Ne yaparlarsa yapsınlar, Türkiye eski Türkiye değildir. Yeni Türkiye’nin davranış biçimleri çok daha farklıdır’’ (NTV, 2016).

04:00’da Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, bu darbe girişimini yapan FETÖ/PDY mensubu kişiler hakkında gözaltı kararı çıkarmıştır. Yakalanan veya kendisi teslim olan FETÖ’cü askerler sabah saatlerinde sorgulanmaya başlamışlardır. Saatler 06:30’a geldiğinde FETÖ/PDY mensubu kişiler tarafından ihlal edilen ve TÜRKSAT’ı bombalayan helikopter Ankara Gölbaşı civarında düşürülmüştür (AA, 2016) ve aynı dakikalar içerisinde Genelkurmay Başkanlığına vekâleten Orgeneral Ümit Dündar getirilmiştir. 07:30’da FETÖ/PDY üyesi 29 albay ve 5 general dönemin İçişleri Bakanı Efkân Ala tarafından görevden uzaklaştırılmıştır. Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar, darbecilerin elinden 08:32’de kurtarılarak Çankaya Köşkü’ne getirilmiştir. Saat 10:07’de ise yapılan bu darbenin başarısız olacağını anlayan, Genelkurmay Başkanlığı’ndan çıkan ve yaklaşık 700 kişiden oluşan er ve erbaşlar teslim olmuşlardır (TRT, 2018).

Saatler 12:57’yi gösterdiğinde Başbakan, Genelkurmay Başkanı, İçişleri Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve Adalet Bakanı Çankaya köşküne gelerek kameralar karşısına

geçmiştir. Binali Yıldırım 15 Temmuz darbe girişiminin/kalkışmasının bastırıldığını topluma duyurmuştur (Vatan, 2020). Ancak bu darbe girişimi her ne kadar bastırılmış olsa da mücadelesini bırakmayan Türk halkı, demokrasi nöbetleri tutmaya devam etmiştir.

Sonuç itibariyle, Türk Silahlı Kuvvetleri(TSK) içerisinde ki Fetullahçı Terör Örgütü(FETÖ) bir grup asker tarafından başlatılan darbe kalkışması, yaklaşık 22 saat içerisinde kontrol altına alınmıştır (Yenişafak, 2016). Türk halkının ve kolluk kuvvetlerinin mücadelesi ile püskürtülen bu darbe girişimi, birçok FETÖ mensubu askerin teslim olması ile de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak darbe girişiminde 521 vatandaş şehit olurken, 2.194 kişi ise gazi olmuştur (Haberturk, 2019).

Darbe girişiminden sonra ilan edilen Olağanüstü hâl(OHAL) ile Türk siyasi tarihinde bir ilk yaşanmıştır. Çıkarılan OHAL kararnameleleri ile devletin kritik kurumlarında yapılan FETÖ kadrolarının hem temizlenmesi hem de yargı sürecine taşınması sağlanmıştır. OHAL yönetiminin tercih edilmesinin temel nedeni karşılaşılan tehdidin niteliğidir. Bu darbe girişimi sadece TSK'da örgütlenmiş sınırlı bir askeri cuntanın değil devletin tüm kritik kurumlarında yapılmış gizli ve sinsi bir örgütün marifetidir. Bu sebeple darbe ile mücadele faaliyetleri uzun süreli bir OHAL yönetimini gerektirmiştir. (Duran, 2018, s. 20-21)

2.5. 7 Ağustos 2016 Demokrasi ve Şehitler Mitingi

15 Temmuz darbesinin başarısız olması ile birlikte milyonlarca vatandaş, milli mücadele direncini sokaklara taşımıştır. 81 ilde gece gündüz demokrasi nöbetleri tutulmuştur. Demokrasi nöbetinin son halkası "Demokrasi ve Şehitler Mitingi" (Duran, 15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye'nin İç Ve Dış Siyasetine Etkisi, 2018, s. 17-18) olmuştur. Bu miting, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı öncülüğünde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi(İBB) ve İstanbul Valiliği'nin desteğiyle düzenlenmiştir (Kantar, 2016, s. 191).

Milli birlik ve beraberliğin göstergesi olan bu mitinge, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın daveti ile Başbakan Binali Yıldırım, TBMM Başkanı İsmail Kahraman, MHP-CHP Genel Başkanları, Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar, eski Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, eski Başbakan Ahmet Davutoğlu ve aralarında ünlü kişilerinde bulunduğu 5 milyonu aşkın vatandaş katılmıştır. Sırayla söz olan liderler

burada darbe karşıtı söylemlerde bulunarak darbenin başarısız olmasında ki en önemli faktör olan halka, teşekkürlerini sunmuşlardır. Bu bağlamda Erdoğan miting de şu ifadeleri kullanmıştır:

“Darbe girişimine karşı, tüm farklılıklarını bir kenara bırakarak her kökenden insanıyla demokrasiye sahip çıkan, dünyayı kendisine hayran bırakan tüm vatandaşlarımızın gazası mübarek olsun. Bu millet farklı bir millet. Bin yıl önce Malazgirt’te hangi inançla Anadolu’nun kapılarını açmışsa, 15 Temmuz gecesi de aynı hissiyatla darbecilerin karşısına dikilmiştir” (Örnek, 2016).

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçtaoğlu ise halka şükranlarını şu ifadelerle sunmuştur:

“15 Temmuz darbe girişiminde halk, direnme gücünü kullanarak, tankların önüne çıkarak, canını siper ederek demokrasiyi savunmuştur. Canını siper eden, tankın üzerine çıkan, mücadeleyi yapan kadın-erkek, yaşlı-genç herkese şükranlarımı sunuyorum” (Habertürk, 2016).

Sonuç itibariyle “Demokrasi ve Şehitler Mitingi” ulusal ve uluslararası platformlarda siyasi tarihimiz açısından yüklü mesajlar içeren bir görüntü oluşturmuştur (Durna, 2018, s. 51). 15 Temmuz darbe girişiminin bastırılması ile birlikte Türk siyasal hayatında bir ilk gerçekleşmiştir fakat bu mitingin yapılmasıyla bir adım daha ileri gidilerek Türk toplumunun her zaman milli birlik ve beraberlik içerisinde olacağı mesajları verilmiştir.

2.6. 15 Temmuz Darbe Girişiminin Diğer Darbelerden Farkları

15 Temmuz 2016 darbe girişiminin daha önce ki dönemlerde yapılan darbelerden farkları şu şekildedir:

✓ 15 Temmuzdan önce yapılan darbelerde halk sokaklara çıkamamış, direnç gösterememiştir. Yani bu darbenin sivil-demokratik direnişle bastırılması Türkiye’nin demokrasi tarihi açısından eşsizdir. (Duran, 2018, s. 14)

✓ Önceki darbelerde halka silah doğrultulmamıştı ve hedef iktidarı devirmektir. Ancak 15 Temmuz darbe girişiminde silahlar halka, kolluk kuvvetlerine doğrultulmuş ve darbenin kanlı sonuçlanmasına neden olmuştur. Erkek, kadın, genç, yaşlı demeden rastgele ateşler açılmıştır. Birçok sivil vatandaş, polis, asker yaralanmış ve hayatlarını kaybedenler olmuştur.

✓ Türk siyasal hayatında darbelerin başarılı olmasının nedeni kuşkusuz ABD'nin, NATO'nun, kısacası Batılı güçlerin desteği ile mümkün olmuştur. Fakat 15 Temmuz darbe girişimi, her ne kadar Batı tarafından destek verilse bile başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Nitekim 15 Temmuz darbesinin başarılı olacağını düşünen Batı, darbenin ilk dakikalarından itibaren "Türkiye'de asker yönetime el koydu" şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Hatta darbeci askerlere destek olmak amacıyla Erdoğan, Marmaris'ten İstanbul'a doğru hareket ederken, ABD merkezli özel istihbarat ve araştırma kuruluşu olan Stratfor, darbe gecesini özel mesai yaparak uçağın koordinatlarını üç kez sosyal medya üzerinden paylaşmıştır. Stratfor, ilk paylaşımında Erdoğan'ın uçağının Marmara Denizi üzerinde olduğunu ifşa ederken ikinci paylaşımında uçağın İstanbul'a ineceği belirtilmiş ve üçüncü paylaşımında ise uçağın Atatürk havalimanında olduğu harita üzerinden gösterilmiştir (Habertürk, 2016). Aynı kuruluş 16 Temmuz günü, Erdoğan hakkında asılsız bilgiler yaymış ve Erdoğan'ın 1999'da ordu tarafından hapse atıldığı şeklinde paylaşımlarda bulunmuştur.

✓ 15 Temmuz darbe girişiminin yapıldığı gece kamu binalarına zarar verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Milli İstihbarat Teşkilatı(MİT), Türkiye Büyük Millet Meclisi(TBMM), Özel Harekât Daire Başkanlıkları, TRT ve TÜRKSAT gibi kurumlar ciddi zarar görmüştür. Cumhuriyet tarihinde daha önceki dönemlerde yapılan darbelerde hiçbir kamu kurumuna zarar verilmemiştir.

✓ 15 Temmuz'un amacı, daha önceki darbeler gibi iktidarı devirmek değil, devleti ele geçirmek olmuştur. Yani geçmiş dönem darbelerinde "tek hedef" doğrultusunda ilerlerken 15 Temmuz darbe girişiminde "çoklu hedef" söz konusu olmuştur. Nitekim başta hükümet olmak üzere, devletin kurumları, ordusu ve halkı hedef alınmıştır ve her hedefe aylar öncesinden ayrı ayrı özel hazırlıklar yapılmıştır (Haberler, 2016)

✓ Başarılı olan darbe girişimlerinde TSK yönetime el koyduktan belli bir süre sonra iktidarı tekrardan sivil hükümete devretmişlerdir. Fakat 15 Temmuz darbe girişiminin hedeflerinin çok boyutlu olmasından, hazırladıkları bildiri metninde de ifade edilen diplomatik, siyasal ve sosyal hedeflerden FETÖ mensubu kişilerin belli bir süreliğine değil uzun vadeli(belki de kalıcı) bir iktidar amaçladıkları anlaşılmaktadır (Haberler, 2016).

✓ Son olarak, 15 Temmuz darbesinde iktidarda ki siyasi aktörlerin ele geçirilememesi bir diğer faktördür. Eğer Erdoğan, FETÖ'cü askerler tarafından rehin alınsaydı belki de bu darbe başarısızlıkla sonuçlanamayacaktı.

2.7. 15 Temmuz Darbe Girişiminin Başarısız Olmasının Nedenleri

Türkiye Cumhuriyetin de uzun bir süreden sonra tekrar darbe girişimin meydana gelmesi Türk halkında şaşkınlık yaratmıştır. Nitekim halk, darbenin ilk çıktığı saatlerde ne olduğunu anlayamamış, hatta TRT spikerine okutulan sözde darbe bildirisinin bir "darbe bildirisi" olduğu ilk etapta halk tarafından fark edilememiştir. Başarısızlığın sebeplerinden ilki takınılan siyasal tavidir. Dönemin Cumhurbaşkanı Erdoğan, kararlı, etkin bir tavır sergilemiş ve bir televizyon programına bağlanarak bunun bir darbe girişimi olduğunu söylemiş, halkı meydanlara, havalimanlarına davet etmiştir.

Darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasında ki bir diğer etken ise; normal şartlar altında gece saat 03:00'da planlanan darbenin 21.00'a alınmak zorunda kalınmasıdır. *Darbe girişiminin hesaplanandan önce ifşa olması ve komutanlara yönelik tasfiyeye girişilmesi* (Özdil, 2018) darbenin istenilen saatte yapılmasına engel olmuştur. Nitekim FETÖ/PDY mensubu kişilerin darbeyi planladıkları gibi yapamaması darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasında önemli bir nedendir.

Darbe gecesi tutuklanan cuntacıların kimliklerinin gizli kalmayıp kamuoyu aracılığıyla deşifre edilmesi darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasında ki bir diğer nedendir. Neticede yakalanan cuntacıların artması ile birlikte darbenin başarısız olacağını anlayan diğer FETÖ/PDY mensubu askerler ümitlerini kaybetmişlerdir ve silahlarını bırakarak teslim olmaya başlamışlardır.

Darbe gecesi Türkiye'nin dört bir tarafında ki camilerde sela seslerinin yükselmesi de başarısızlığın nedenlerinden birisidir. Çünkü darbeciler, Cumhurbaşkanı'nın camileri aktif etmesiyle birlikte psikolojik olarak mevzi kaybetmişlerdir (Özcan, 2016). Öteki taraftan 81 ilde yükselen sela sesleri, kimin meşru ya da kimin gayrimeşru olduğunu soran ve meydanlara çıkmakta endişe yaşayan bir kitleye karşı dini açıdan cevap vermiştir. Sela sesleri, yaşanan darbe girişimi tehlikesinin sadece siyasi aktörlere karşı olmadığını, aksine devlete karşı olduğu bilincini oluşturmuştur (Kutay, 2017, s. 193).

Siyasal partilerin darbe karşıtı tavır alarak ortak tutum sergilemeleri darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasında ki bir diğer nedendir. MHP Genel Başkanı Bahçeli, Başbakan'ı arayarak darbenin hiçbir suretle kabul edilemez olduğunu ve hükümetin her zaman yanında olduğunu söylemiştir (Özdil, 2018, s. 56).

CHP Genel Başkanı Kılıçtaroğlu ise Twitter üzerinden *“Ülke birliğine kast edenlere karşı durabilmek darbeye verilecek en güzel cevaptır”* sözlerini paylaşmıştır. Nitekim darbenin başarısız olması ile birlikte üst düzey parti yöneticileri 7 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen *“Demokrasi ve Şehitler Mitingine”* katılmışlardır. Burada milli birlik ve beraberliğin önemini vurgulayarak darbenin karşısında yer almışlardır.

Bu darbenin toplumsal karşılığının olmaması ve buna bağlı olarak toplumun tüm kesiminden insanların bir arada mücadele etmesi darbeyi başarısız kılan bir diğer faktördür. Çünkü her kesimden insan darbe gecesini ve darbe sonrasında ki *“demokrasi nöbetlerinde”* mücadelelerini devam ettirmişlerdir. Nitekim toplumun huzurunu bozan ve ülke bütünlüğüne zarar vermeye çalışan FETÖ/PDY üyelerine karşı ortak bir tavır sergilenmiştir. Bu ortak tavır darbe gecesini milli bir duruşa evrilmiş ve daha önceki darbe karşıtlığından farklı olarak ortak bir asker/sivil/yerli/yabancı düşmana karşı birleşme halini almıştır (Tuğsuz, 2017, s. 177-178).

Darbeciler Hulusi Akar'ı rehin aldıktan sonra onun yerine vekâleten 1. Ordu komutanı Orgeneral Ümit Dündar getirilmiştir. Dündar, darbenin ilk saatlerinde bir açıklama yapmış ve kalkışmasının gayrimeşru olduğunu belirterek ordu içerisindeki kararsız askerlerin yapılan bu FETÖ girişimine destek vermesinin önüne geçmiştir (Özdil, 2018, s. 56).

Son olarak, darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasında ki bir diğer etken, iletişim araçlarının çeşitli olmasıdır. Çünkü daha önceki yapılan darbelerde sadece TRT'nin ele geçirilmesi yeterli olmuştur. 15 Temmuz günü Türkiye'de ki diğer TV kanallarının darbe karşıtı yayınları, halkın sosyal medya aracılığıyla mobilize olması, darbecilerin TÜRKSAT'ı ele geçirmeye çalışırken stratejik hatalar yapması ve Erdoğan'ın Facetime üzerinden konuşma yapması gibi unsurlar cuntaya karşı üstünlük kazanılmasında etkili olmuştur (Özdil, 2018, s. 57).

2.8. 15 Temmuz Darbe Girişiminde Batı'nın Tutumu

Türkiye Cumhuriyeti devletinin uzun yıllardır müttefiklik yaptığı ABD başta olmak üzere İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkeler, darbenin ilk dakikalarında sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Fakat darbenin başarısız olacağı anlaşıldıktan sonra müttefik ülke başkanları ‘‘Türkiye’nin yanında olduklarını’’ belirtmişlerdir. Devlet liderleri olumlu açıklamalar yapsa bile söz konusu ülkelerin basın yayın organları demokratik değerlerden uzak açıklamalarda bulunmuşlardır (Çağlar, Memmi, & Altun, 2017, s. 249).

2.8.1. Batı dünyası liderlerinin tutumu

Batılı devlet liderleri ve uluslararası kuruluşlar tarafından 15 Temmuz darbesi daha ilk dakikalarda kınanmıştır. Hemen hemen her devlet lideri Türkiye’nin demokrasısından yana olmuş ve seçilmiş hükümetin ancak seçimle gidebileceğini vurgulamışlardır. Darbeyi kınayan açıklamalar genel olarak sosyal medya aracılığı ile paylaşılmıştır. Bunun yanı sıra bazı devlet liderleri de Erdoğan’ı arayarak desteklerini iletmişlerdir.

NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg; 15 Temmuz darbesinin ardından Erdoğan ile telefonda görüşerek NATO üyesi bir ülkede darbelere yer olmayacağını ve darbe girişimlerine müsaade etmeyeceklerini vurgulamıştır (AA, 2016). Bu görüşmenin ardından Twitter üzerinden yazılı bir açıklama yapan Stoltenberg şu ifadeleri kullanmıştır:

‘‘Bir kez daha Türkiye’deki darbe girişimini kınıyor ve Türkiye’nin demokratik kurumlarına olan tam desteğimi yineliyorum. Eşsiz bir değerler topluluğunun parçası olarak Türkiye’nin, diğer ülkeler gibi, demokrasi, onun kurumları, anayasal düzen, hukukun üstünlüğü ve temel özgürlüklere tam saygıyı garanti altına alması esastır’’ (Dünya, 2016). Ayrıca Stoltenberg, halkın ve tüm siyasi partilerin demokrasiye ve Türkiye’nin demokratik olarak seçilmiş hükümetine karşı gösterdiği güçlü desteği de memnuniyetle karşılamıştır.

Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk, 15 Temmuz gecesinde Avrupa Birliği olarak demokratik bir şekilde seçilmiş hükümetin ülke kurumlarını ve hukukun üstünlüğünü desteklediğini ifade eden bir açıklama yapmıştır. Öte yandan Avrupa Birliği tarafından yapılan ortak açıklamada ise; Türkiye’nin Avrupa Birliği açısından

önemli bir ortak olduğu vurgulanmış ve hükümetin yanında yer aldıklarını söylemişlerdir. Bu bağlamda Türkiye’de anayasal düzene hızlı bir şekilde dönülmesi için çağrıda bulunmuşlar ve bu konu ile ilgili de AB’nin 28 daimi üyesiyle birlikte koordinasyon içerisinde olduklarını belirtmişlerdir (Aktaş, 2016).

Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Thorbjørn Jagland ise askeri darbeye karşı Türkiye’ye destek mesajları atan ilk uluslararası devlet adamı olmuştur. Haberler daha yeni yayılmaya başladığı sırada Twitter üzerinden paylaşım yaparak *‘‘Avrupa Konseyi’ne üye bir devlete demokratik olarak seçilmiş liderleri devirmeye yönelik herhangi bir girişim kabul edilemez’’* (TRTWorld, 2017) ifadesini kullanmıştır.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki-moon, 16 Temmuz’da kurumun resmi internet sitesinden yazılı bir açıklama yapmıştır. Türkiye de hızlı gelişen gelişmeleri yakından ve endişeyle takip ettiğini söyleyen Ki-moon, Türkiye’deki bu belirsizlik durumundan dolayı sakinlik, şiddetsizlik ve itidal çağrısında bulunmuştur (TRTWorld, 2017). Ayrıca özgürlük ve temel insan haklarının korunması gerektiğini de ifade ederek darbe karşıtı tavrını ortaya koymuştur.

İngiltere, darbeyi başından beri kınayan ve Türkiye’nin darbenin arkasında Gülen’in destekçileri olduğuna dair iddialarına destek veren bir Avrupa Birliği devletidir. İngiltere Dışişleri Bakanı Boris Johnson, Türkiye’de meydana gelen bu olaydan endişe duyduğunu ifade ederek 16 Temmuz’da Çavuşoğlu ile telefonda görüşmüş ve demokratik şekilde seçilmiş hükümete ve kurumlarına destekte bulunmuştur. İngiltere Başbakanı Theresa May ise *‘‘Türk Silahlı Kuvvetlerinin bazı mensuplarını şiddetle kınıyoruz’’* sözleriyle darbe karşıtı bir tavır sergilemiştir (TRTWorld, 2017).

Türkiye’de bir darbe kalkışması olduğu haberini alan Almanya Şansölyesi Angela Merkel, 15 Temmuz gecesinde Türk hükümetinin yanında yer alarak Türkiye de demokratik düzene saygı duyulması gerektiğini dile getirmiştir. 16 Temmuz günü ise Berlin’de yapmış olduğu basın toplantısında darbe ile ilgili gazetecilere şu açıklamalarda bulunmuştur:

‘‘Alman hükümeti adına, Türk Silahlı Kuvvetleri içerisindeki bazı askerlerin seçilmiş hükümeti ve Cumhurbaşkanı’nı devirme girişimini şiddetle kınıyorum.

Almanya, Türkiye'nin ve demokrasiye savunan her ülkenin her zaman yanında yer almaktadır'' (TRTWorld, 2017).

Fransa Dış İşleri Bakanı Jean-Marc Ayrault; Türk halkının cesaret göstererek demokrasisini koruduğu ifade etmiş ve bundan sonra Türkiye'de demokrasinin daha fazla güçleneceği değerlendirmesini yapmıştır. 24 Ekim 2016 tarihinde Türkiye'yi ziyaret eden Ayrault, Ankara'da bombalanan meclis binasını gezmiş ve 15 Temmuz darbe girişimi sırasında demokrasi mücadelesi gösteren Türk halkı ve milletvekillerine övgüde bulunmuştur (Atalay, 2016).

Kanada Başbakanı Justin Trudeau; Türk demokrasisinin korunmasını desteklemiş ve Türkiye'nin demokratik kurumlarını silah zoruyla yıkmaya yönelik her türlü girişimi kınamıştır (WashingtonPost, 2016). Kanada Dışişleri Bakanı Stephane Dion da 15 Temmuz günü yazılı bir açıklama yaparak Türkiye'yi desteklemiş ve Türk demokrasisini silah zoruyla yıkmak isteyen grupların bu girişimi derhal durdurması ve yapılan şiddet içerikli eylemden kaçınmaları gerektiğini belirterek darbeye karşı çıkmıştır (AA, 2016).

2.8.2. ABD kurumlarının tutumları

15 Temmuz darbesinden yaklaşık üç saat sonra açıklama yapan ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, Türkiye'de ki tüm siyasi partilerin demokratik yollarla seçilmiş hükümeti desteklemesi, itidal göstermesi ve şiddetten kaçınması gerektiğini ifade etmiştir (Department of State, 2016). İlerleyen saatlerde ise Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nu aramış ve ardından açıklama yaparak Türkiye'nin demokratik olarak seçilmiş hükümetine ve demokratik kurumlarına mutlak destek verdiğini belirtmiştir (Department of State, 2016).

16 Temmuz sabahı Beyaz Saray, Başkan Obama'nın sözlerini yineleyerek demokratik olarak seçilmiş sivil hükümetin yanında olduğunu belirten bir açıklama yapmıştır. Açıklamada, Türkiye'nin bu süreçte "hukukun üstünlüğü" çerçevesinde hareket etmesi ve istikrarsızlığa yol açacak eylemlerden kaçınması gerektiğini belirtmiştir (White House Archived, 2016).

Darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Türk kamuoyunda darbenin arkasında ABD'nin olduğu iddialarının yer almasına karşılık Bakan Kerry, mevkidaşı

Çavuşoğlu'nu arayarak bu iddiaların asılsız olduğunu dile getirmiştir (POMED, 2016).

15 Temmuz gecesi açıklama yapan ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü John Kirby, Türk hükümetinin demokrasiye ayak uydurmasını beklediğini belirtmiştir. ABD Büyükelçisi John Bass ise ABD'nin bu darbeyi desteklediği yönünde çıkan haberlere karşılık açıklama yapmış ve bu tür haberlerin yıllardır dost olan iki devlet için zararlı olacağını vurgulamıştır. Ardından ABD'nin Türk hükümetini desteklemediğine dair ortaya atılan iddiaların uydurma olduğunu belirtmiştir. Bass, resmîyetin sağlanmasının ardından Fetullah Gülen'in iadesi için Türkiye ile işbirliği içerisinde olacaklarını söylemiştir. Beyaz Saray Basın Sözcüsü Josh Earnest ise Fetullah Gülen için resmi bir iade talebinde bulunulması halinde ABD ve Türkiye'nin bu konuda gereken prosedürleri yerine getireceğini doğrulamıştır. Ayrıca ABD'nin Gülen'i barındırdığına dair ortaya atılan haberlerin yanlış olduğunu iddia etmiştir (POMED, 2016).

ABD Alt Komisyon Üyeleri Gregory Meeks, Türkiye'de yaşanan olaylardan dolayı endişe duyduğunu (Meeks, 2016) ifade ederken, Dana Rohrabacher ise Erdoğan'ın Türkiye'deki darbeyi sistematik bir şekilde baltaladığını söylemiştir. Alt Komisyon üyelerinden Brad Sherman ise darbe başladıktan kısa bir süre sonra Twitter üzerinden paylaşım yaparak Türkiye'de ki askeri darbenin Erdoğan'ın otoriterliğine değil gerçek demokrasiye karşı yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca bu darbe girişimi nedeniyle Erdoğan'ın otoriterliğinde bir iyileşme olacağı yönünde değerlendirme yapmıştır. Sherman'ın bu açıklaması Gerry Conolly başta olmak üzere diğer üyeler tarafından eleştirilmiştir (POMED, 2016).

Aralarında Bob Corker'in de bulunduğu 6 Senatör tarafından Türkiye'ye karşı bir tasarı hazırlanmıştır. FETÖ ile bağlantısı olduğu gerekçesiyle tutuklanan Rahip Brunson'un serbest bırakılması için ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi üyeleri tarafından Türkiye'ye karşı kredi yaptırımını uygulanmıştır. Türkiye'nin bu konuda cezalandırılması için uluslararası kuruluşlardan kredi alması engellenmiştir. Bu yaptırımın gerekçesi olarak, Türkiye'de FETÖ'den yargılanan Amerikalı ve Türk asıllı ABD vatandaşlarının tutuklanması gösterilmiştir. Tasarının içeriğinde ise 15 Temmuz Darbesinde insan hakları ihlallerinin yapıldığına dair iddialar yer almaktadır (Dünya, 2018).

ABD kurumlarının darbe ile ilgili tutumunu belli ettiği bir diğer husus ise, 9 Şubat 2021 (Yetkin, 2021) tarihinde 54 ABD’li Senatörün imzasının bulunduğu ve Başkan Joe Biden’a gönderilen mektuptur. Bu mektupta Biden’dan, sorunlu insan hakları sicilini iyileştirmesi için Türkiye’ye baskı yapması istenmiştir. Bunun yanı sıra mektupta Erdoğan’ın ülkeyi giderek otoriterleşen bir yola sürüklediği ve sistematik olarak ülkede ki muhalefeti ötekileştirdiği yönünde ifadeler de yer almaktadır. Ayrıca Erdoğan’ın çok sayıda gazeteciyi hapse attığı, medya kurumlarını susturduğu, yargıçları tasfiye ettiği ve bu yargıçların yerine de kendi partisine yakın isimleri getirdiği iddia edilmiştir (Sputniknews, 2021).

Mektupta imzası bulunan Senatörler, Türkiye’nin ABD için önemli bir müttefik olduğunu belirterek sorunlu insan hakları siciline müdahale etme haklarının olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca Türkiye’nin terörle mücadele kapsamında yürüttüğü politika nedeniyle özgürlükleri kısıtladığı ve hukukun üstünlüğünü ihlal ettiği ifadeler arasında yer almıştır (Yenişafak, 2021).

Erdoğan’ın dış politika da giderek kavgacı hale geldiği belirtilmiş ve özellikle de Rus uçaklarının ABD teknolojisi ile uyumsuz olduğu uyarılarına rağmen alınması üzerinde durulmuştur. Öte yandan Biden’a, Erdoğan’ın ve hükümetinin baskıya son vermesi, siyasi tutukluların serbest bırakılması ve otoriter çizgide gitmesini engellemesi için çağrı yapılmıştır. Fetullah Gülen’in iadesine de değinilen mektupta, bu konunun Türkiye-ABD ilişkilerinin gerilmesine neden olduğu belirtilmiştir (DW, 2021).

2.8.3. Avrupa Parlamentosu 2016 Türkiye raporu ve açıklamaları

Darbenin başarısız olmasının ardından sosyal medya hesabından paylaşım yapan Avrupa Parlamentosu(AP) Başkanı Martin Schulz, Türkiye’nin hukuk kurallarına geri dönmesini memnuniyetle karşıladığını ifade etmiştir (AA, 2016).

Avrupa Parlamentosu’nun 2016 yılı raporunda, Türkiye’nin Avrupa Birliği için kilit bir ortak olduğu belirtilmiştir. 15 Temmuz darbe girişimi AB tarafından kınanmış ve Türkiye’de ki demokratik kurumlar ile işbirliği içerisinde oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından hukukun üstünlüğü, temel hak ve özgürlüklerin korunması gibi konuların gözetilmesi için makamlara çağrıda bulunulmuştur. Raporda, 15 Temmuz gecesi hayatını kaybeden ve yaralanan

vatandaşların sayısal verilerine yer verilmiştir. Darbe sonrasında FETÖ ile mücadele kapsamından başlatılan faaliyetlere dikkat çekilmiş ve birçok kuruluşun, özel şirketin kapatılması ve mal varlıklarına el konulması üzerinde durulmuştur (Avrupa Komisyonu, 2016). Bu çerçevede Türkiye'nin bir hukuk devleti olarak çoğulculuk ve özgürlüklerle ilgili yükümlere sadık kalması gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye'de darbe sonrasında yapılacak olan yargılamaların adil bir şekilde olmasının altı çizilmiş ve bu kişilerin adil yargılanma hakkının olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda yürütülen davaların "bağımsız denetim" altında yapılması gerektiği ifade edilmiştir (Karaca, 2016).

Devlet ve memurlar arasında güvene dayalı bir ilişki kurulması gerektiği ve bu durum da tedbir alınarak görevi kötüye kullananların şeffaf bir şekilde yargılanmasının doğru olacağı belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'de 20 Temmuz'dan itibaren OHAL kararı çerçevesinde alınan tedbirlerin Avrupa Konseyi tarafından denetlendiği ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri(AKİHK)'nin hazırlamış olduğu tavsiyelerin hiç bekletilmeden dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2016, s. 1-2).

Raporda Türkiye'nin yargı konusunda çok fazla değişiklik yapması eleştirilmiş ve bu durumun endişe yaratarak Avrupa standartlarına uygun olmadığı belirtilmiştir. Öte yandan Türkiye'de ifade özgürlüğünün kötüye gittiği ve çok sayıda medya kuruluşunun darbe sonrasında kapatılması, gazetecilerin tutuklanması gibi faaliyetlerin endişe yarattığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca rapora göre, Erdoğan'ın çok fazla iç ve dış politikalara dâhil olması Başkanlık Sistemine geçişte tartışmalara yol açmıştır (AA, 2016).

Raporun genel kurulda kabul edilmesinin ardından Türkiye'de ifade özgürlüğü ve yargının bağımsızlığı gibi bazı önemli alanlardaki reformların hızının genel olarak yavaşladığı ve bu alanlarda gerilemenin yaşandığı vurgulanmıştır. Nitekim bu durumun Avrupa Birliği için endişe yarattığı ve Türkiye'nin durumunun kötüye gittiği ifade edilmiştir. Öte yandan bölge illerinde yaşanan çatışmaların biran önce son bulması ve barış sürecinin yeniden başlaması çağrısı yapılmıştır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin müzakerelere başlama sorumluluğu üstlenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Darbe sonrasında hızlıca alınan Kanun Hükümünde Kararnamelerin tedbirlerdeki ‘‘orantılılığı’’ nedeniyle sorunlara yol açacağı ifade edilmiştir. Bu kararnamelerdeki özellikle mülkiyetin korunması ve adil yargılanma haklarının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi(AİHS) kapsamındaki haklara ters düştüğü belirtilmiştir. Rapora göre; Gülen hareketiyle bağlantılı olduğu gerekçesiyle açığa alınanların, tutuklananların ve ihraç edilenlerin geniş kapsamlı ve toplu bir şekilde ele alındıkları için bu durumun şüphe yarattığına dikkat çekilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2016, s. 6-7). Ayrıca raporda Gülen cemaati terör örgütü olduğu belirtirse de Fetullahçı Terör Örgütü(FETÖ) kavramına yer verilmemiştir.

Avrupa Topluluğunun İsviçreli üyesi Anna Maria Corazza Bildt, Türkiye’nin durumu hakkında değerlendirme yapılan bir oturumda Türk vatandaşlarının 15 Temmuz gecesi yaşadığı korkunun anlayışla karşılanması gerektiği yönünde çağrı yapmıştır. Bu çerçevede Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik müzakereleri kapsamında 23. ve 24. Fasıllarının açılarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin bu mücadelesine destek verilmesi gerektiğini belirtmiştir (CNNTürk, 2016).

Oturumda söz alan bir diğer isim Avrupa Topluluğu Komşuluk Politikası ve Genişleme Müzakerelerinden sorumlu komiseri Johannes Hahn, Türkiye’nin geçmişte birçok darbe yaşadığını ve bu son darbe girişiminin engellenmesiyle başarı elde ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Türk halkının 15 Temmuz’dan kalan şoku hala atlamadığını belirtmiş ve Avrupa Birliği olarak Gülen’in büyük bir tehdit olduğunun fark edilememesine yakınmıştır. Öte yandan Avrupa Parlamentosu üyelerinin Türkiye adına kullanacakları kelimeler için dikkatli olması gerektiğini söylemiştir. Son sözlerinde ise Türkiye’nin kalabalık bir nüfusa sahip olduğunu belirterek bu bölgenin ekonomik ve siyasi istikrarı için çalışılması gerektiği yönünde çağrıda bulunmuştur (CNNTürk, 2016).

Sonuç olarak hazırlanan raporda Türkiye ile Avrupa Birliği, 15 Temmuz darbe girişimi ile ilgili aynı frekansta ilerleyememiştir. Çünkü bu raporda darbeyi gerçekleştirenler hakkında ifadeler yer almazken, Türkiye’de gözaltına alınan kişilerin akıbeti ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır (Karaca, AP’de 15 Temmuz sonrası tartışıldı, 2016).

2.8.4. ABD medyası

2.8.4.1. Fox News

ABD merkezli Fox News televizyon kanalı, 15 Temmuz gecesi özel bir program yaparak darbeye destek vermiş ve İslamofobi çerçevesinde Türkiye karşıtı söylemlerde bulunmuştur. Yayına katılan bütün yorumcular, darbe yanlısı tavır sergilemiştir. Hatta programda ‘ya İslam kazanacak, ya da biz kazanacağız’ sözü dikkat çekmiştir. Dolayısıyla ABD medyası tarafından darbenin asıl sorumluları ve demokrasi mücadelesi veren halk görmezden gelinmiş bu çerçevede darbe girişiminin başarılı olacağı düşüncesi ile hareket edilmiştir

Televizyon programcısı ve köşe yazarı Bill O’reilly, 15 Temmuz gecesi Fox News programına katılmış ve darbeyi şu sözlerle desteklemiştir:

‘Burada önemli olan nokta, acaba bu durumdan CIA’in haberi var mı? Bence bu konudan haberdar olmalıydı. Yani Amerika istihbaratının olayın gerçekleşeceğini bildiğini söyleyebiliriz. Bunu ortaya çıkarabilecek miyiz bilmiyorum ama umarım çıkarabiliriz. Amerikalılar için önemli olan bilgi şudur ki, Ortadoğu tam bir kaos bölgesidir’ (Sabah, 2020).

15 Temmuz gecesi yapılan programda darbeyi düzenleyenlerin iyi insanlar oldukları vurgulanarak, ‘Bu darbeyi düzenleyenler bizim tarafımızda ve bunlar aşırı sağcı İslamcılara karşılar. Yani demokrasi ve laikliği savunuyorlar’ sözü dikkat çekmiştir. Ayrıca darbecilerin sadece gücü eline almak için bunu gerçekleştirmedikleri, ülkelerini kurtarmaya çalıştıkları belirtilmiştir. Öte yandan haberde darbenin başarılı olmasının ardından hızlıca yönetim değişikliği yapılması gerektiği ve Erdoğan’ın yerine kimin getireceği tartışılmıştır. Asılsız haberlere de yer veren Fox News kanalı, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın darbe gecesi ülke dışına kaçtığını iddia etmiştir. Darbe yanlısı tavır sergileyen Fox News, Türkiye’nin Ortadoğu ve Avrupa arasında önemli bir ülke olduğunu belirtmiş ve ‘Eğer bu darbe girişimi başarılı olursa İslamcılar kaybeder ve biz kazanırız. Eğer Erdoğan, darbecileri bastırırsa biz kaybederiz ve İslamcılar kazanır’ ifadeleri darbeyi savunduklarının göstergesidir (Takvim, 2020).

ABD İçişleri Bakanlığı Güvenlik Komitesi Başkanı Michael McCaul da programa katılmış ve Amerikan askerleri ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasındaki

ilişkinin iyi olduğuna dikkat çekmiştir. McCaul, darbenin başarılı olmasının ardından NATO müttefikliğinin devam etmesi ve Irak ve Suriye’de DAESH’la mücadele etmek için İncirlik Üssünün koruma altına alınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Erdoğan’ın ülkeden laikliği uzaklaştırdığını, halifeliği getireceğini ve Ortadoğu’da tek lider olmak için çaba sarf ettiği şeklinde iddialarda bulunmuştur. Bu bağlamda darbenin başarısız olmasının ardından Türkiye’nin İslamlaşacağı yönünde bir değerlendirme yapmıştır (YeniŞafak, 2019).

Programda, Erdoğan’ın hiçbir zaman ABD dostu olmadığı ve bu yüzden de 1 Mart 2003 tezkeresini meclisten geçirmede ve Irak’a yönelik operasyonu sabote ettiği yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Ardından darbenin başarısız olduğu programda ilan edilmiş ve artık Erdoğan’ın artık kimseye hesap vermek zorunda kalmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca bu başarısızlığın nedeni olarak Erdoğan’ın ülkeden kaçması gösterilmiştir. Darbenin başarısız olmasının ardından Türkiye’nin daha İslamcı ve daha baskıcı rejimle yönetileceği değerlendirilmiştir. Darbeci askerlere gönderme yapan haber spikerleri, darbecilerin hala bir şansı olduğunu ve eğer birlikte hareket edebilirse darbenin başarılı olacağını ifade etmişlerdir (YeniŞafak, 2019).

Son olarak programa katılan emekli Yarbay Ralph Peters, Obama’yı, Erdoğan’ı desteklemesi ve demokrasiden yana tavır sergilemesinden dolayı eleştirmiştir. Obama’nın darbe karşıtı tavır sergilememesi gerektiğini ve bu darbeyi gerçekleştirenlerin Amerikan’ın tarafında olduğunu ifade etmiştir (FoxNews, 2016).

2.8.4.2. Washington Post

Washington Post gazetesi 15 Temmuz’un ilk dakikalarında asılsız haberler yapmaya başlamış ve Erdoğan’ın ülkeden kaçtığı yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Darbeden bir gün sonra ise Türkiye’de darbenin kontrol altına alındığına dair demeçler verilerek darbenin nedeni olarak Erdoğan’ın birçok kişiyi hapse atması ve bu yüzden de darbenin kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda darbecilerin Başbakan Binali Yıldırım ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı tutuklayamamasına “beceriksizler” şeklinde hitap eden Washington Post, darbeyi meşrulaştırmaya çalışmıştır. Öte yandan toplum devreden çıkarılmış ve darbenin halka değil sadece Erdoğan’a karşı yapıldığı ileri sürülerek darbe yanlısı söylemler yapılmıştır (Çağlar, Memmi, & Altun, 2017, s. 271).

Washington Post editörü İlyâ Somin'in 18 Temmuz'da ki çelişkili ifadeleri de dikkat çekmiştir. Somin, ilk söylemlerinde darbeyi kınamış ve darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasını memnuniyetle karşılamıştır. Devamında ise Erdoğan'ın demokrasiye olan bağlılığının sorgulanması gerektiğini belirterek darbecilerin haklı olduğunu savunmuştur. Somin'e göre Erdoğan, sivil özgürlükleri kısıtlamış ve kendisine hakaret edenlere yönelik yasa çıkartarak yüzlerce kişinin yargılanmasına neden olmuş bir diktatördür (Somin, 2016).

Editör Koren DeYoung ise 16 Temmuz günü hazırlamış olduğu haberde, darbe girişimi başarısız olsa bile Türkiye-AB ilişkilerinin kesintiye uğrayacağını ve bundan sonra Türkiye'nin üyeliğinin zor bir sürece gireceğini iddia etmiştir. Buna örnek olarak ise; 1982 yılında İspanya'da yaşanan darbe girişiminin başarısız olmasından sonra İspanya'nın ancak dört yıl sonra AB'ye üye olduğu gösterilmiştir. Bu örnek çerçevesinde de Türkiye'nin durumu değerlendirilmiştir (Elçi, 2016).

Washington Post, 18 Temmuz'daki "Başarısız Bir Askeri Darbenin Ardından Türk Hükümeti Kontrolü Nasıl Ele Geçirdi?" başlıklı haberde, darbenin başarısızlığının nedenleri üzerinde durmuştur. Fakat darbe yanlısı söylemlere de yer verilmiştir. Nitekim Fetullah Gülen "Pelsinvanya'da kendi halinde yaşayan ve İslam âlimi olan bir kişi" olarak tabir edilmiştir. Yani Erdoğan'ın 15 Temmuz darbe girişiminde Gülen'i sorumlu tutması ve o gece FETÖ ile bağlantılı kişileri tutuklaması eleştirilmiştir. NATO ve ABD müttefiki olan Türkiye'nin darbe sonrası daha da istikrarsızlaşacağı yönünde imalarda bulunulmuştur (WashingtonPost, 2016).

Washington Post gazetesi 15 Temmuz'da yaşanan olayı darbe girişimi olarak kabul etmiş fakat Türkiye'de daha önce yaşanan darbelere değinerek bu girişimi meşrulaştırmaya çalışmıştır. Türkiye de hemen hemen her on yılda bir yaşanmış olan darbelerin artık alışlagelmiş "askeri bir gelecek" olduğu ifade edilmiştir. Darbenin başarısızlık nedenlerinin üzerinde durulmuş ve bu nedenlerin en başında habere göre, darbecilerin "beceriksiz" olması gelmektedir. Nitekim yayımlanan haberlerin çoğunda Cumhurbaşkanı ve Başbakanın darbeciler tarafından tutuklanamaması başarısızlığın önemli bir etkeni olarak görülmüştür. Bu noktada darbecilerin bundan sonraki girişimlerde dikkat etmesi gereken hususlara değinilmiştir (Telci, Efe, Kardaş, & Çağlar, 2017).

2.8.4.3. Los Angeles Times

16 Temmuz'da Amerikalı yazarlar Roy Gutman ve Tracy Wilkinson LA Times gazetesine darbe ile ilgili "*darbenin başarısız olmasından dolayı Erdoğan, her zamankinden daha güçlü bir şekilde politika izleyecek ve Türk demokrasisi zarara uğratıldığı için ülkeyi daha da otoriter hale getirecektir*" şeklinde değerlendirmeler yapmışlardır. Yani bu haberde darbenin başarısız olması eleştirilmiştir. Nitekim başarısız olan darbecilere karşı "*beceriksizler*" ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca yazıda, darbenin nasıl geri püskürtüldüğü hakkında bilgilere de yer verilmiştir (Gutman & Wilkinson, 2016).

LA Times, "*Çatışmalarla Geçen Bir Gecenin Ardından Türkiye Cumhurbaşkanı, Askeri Darbenin Yenildiğini İddia Etti*" başlıklı yazıda Erdoğan'ın darbe gecesindeki konuşmalarına yer vermiş ve darbenin neden başarısızlıkla sonuçlandığının üzerinde durulmuştur. Erdoğan'a yönelik eleştirilerde bulunan LA Times, 2002'de iktidara ılımlı İslamcı olarak gelen Erdoğan'ın darbe sonrasında sert İslamcı duruş sergileyeceği yönünde değerlendirme yapmıştır. Öte taraftan Erdoğan'ın darbenin başında ki kişi olarak Gülen'i göstermesine karşılık şu sözler dikkat çekmiştir: "*Erdoğan ayaklanmayı emekli bir din adamı ve bir zamanlar Türk polisinin ve ordusunun destekçisi olan eski siyasi müttefiki Fetullah Gülen'i sorumlu tutmuştur*" (Gutman, Johnson, & Kral, 2016). Yani haberde FETÖ elebaşı Gülen, darbenin planlayıcısı olarak gösterilmemiştir.

2.8.4.4. CNN International

16 Temmuz'da CNN International muhabiri Ryan Browne'nin "*Türkiye'deki Darbe Girişimi ABD İçin Neden Önemli?*" başlıklı yazısında Türkiye-ABD ilişkileri ele alınırken Türkiye'de ki başarısız darbenin ABD için önemli ve geniş kapsamlı sonuçlar doğuracağı yönünde ifadeler yer almaktadır. Türkiye'de yaşanan darbe sonrasında İncirlik Üssü'nün durdurulması nedeniyle Türkiye ve ABD ilişkilerinin olumsuz bir seyir izleyeceği yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Öte yandan yazıda iç savaştan Türkiye'ye kaçan yaklaşık 3 milyon Suriyelinin darbe sonrasında oluşacak baskı nedeniyle Avrupa'ya kaçacağı yönünde ifadelerde yer almıştır. Bu durumun Türkiye-AB ilişkilerini etkileyeceği gibi ABD açısından da olumsuz sonuçlar yaratacağı belirtilmiştir (Browne, 2016).

CNN International 18 Temmuz'daki *‘‘Türkiye'deki Başarısız Darbe: Bilmemiz Gerekenler’’* başlıklı haberinde 15 Temmuz gecesi yaşananlar ele alınmış ve bundan sonraki süreçte Türkiye'nin, NATO ve ABD ile ilişkilerinin nasıl bir seyir izleyeceği yönünde izlenim oluşturulmuştur. İncirlik Üssü üzerinden Suriye politikasını yürüten ABD, darbe sonrasında Türk ordusunun zayıf kalacağını ve bölgede istikrarsızlığın artacağı yönünde varsayımlar yapılmıştır. Yazıda Erdoğan'ın *‘‘Batı karşıtı ve otoriter’’* olmasından dolayı ilişkilerin normal seyrinin bozulacağı ifade edilmiştir. Bundan sonraki süreçte Türkiye ve NATO ilişkilerini belirleyecek olan unsur şu şekilde açıklanmıştır: *‘‘Türkiye'de ki güç Erdoğan'da daha fazla yoğunlaşmaya devam ederse, Türk bürokrasisiyle veya diğer devlet kurumlarıyla iletişim hatları ciddi bir şekilde sınırlı olacaktır’’*. Dolayısıyla darbenin başarısızlıkla sonuçlanması birçok sorunu beraberinde getirirken, darbenin başarılı olması durumunda ilişkilerin nasıl bir seyir izleyeceği yönünde değerlendirme yapılmamıştır. Öte yandan CNN International, 15 Temmuz gecesi tutuklanan darbecilerin destekçisi olarak *‘‘bu kişiler, darbeye karıştığına dair delil olmamasına rağmen gözaltına alındı’’* şeklinde ki sözü darbe yanlısı söylemlerinden biridir. Hatta yazıda darbeciler *‘‘sözde cuntacılar’’* olarak adlandırılmıştır (CNNInternational, 2016).

‘‘Türkiye'de Darbe Girişiminden Sorumlu Tutulan Fetullah Gülen Kimdir?’’ başlıklı yazıda FETÖ elebaşının darbe suçlamaları karşısında haksızlığı uğradığı dile getirilmiştir. Bu suçlamanın ilk olmadığı 2014'te gerçekleştirilen darbede de Gülen'in suçlandığı yönünde değerlendirme yapılmıştır. Gülen, iyi eğitilmiş, ılımlı İslam anlayışına sahip ve Batı'yı benimseyen bir kişi olarak tanımlanmış ve darbenin *‘‘senaryo’’* olabileceği üzerinde durulmuştur (CNNInternational, 2016). Dolayısıyla darbenin başarısızlık nedenleri arasında halkın mücadelesi gösterilmezken, darbecilerin yaptıkları hatalar(Cumhurbaşkanı ve Başbakanı tutuklayamamaları) söz konusu olmuştur.

2.8.4.5. Foreign Policy

16 Temmuz tarihinde Edward Luttwak tarafından hazırlanan *‘‘Türkiye de Darbe Neden Başarısız Oldu?’’* başlıklı makalede darbecilere yol gösterici ifadeler kullanılarak Cumhurbaşkanı Erdoğan eleştirilmiştir. Darbeci subayların en önemli *‘‘darbe kuralını’’* ihlal ettiğini söyleyen Luttwak, devlet liderlerinin ya tutuklanmasıyla ya da öldürülmesiyle ancak darbenin başarılı olabileceği ifade

edilmiştir. Luttwak, makalenin devamında ise darbe yanlısı söylemlerine devam ederek ABD Başkanı Barack Obama, Almanya Başbakanı Angela Merkel ve Avrupa Birliği'nin Dışişleri Bakanı Federica Mogherini'nin "demokrasi" adına Türkiye'ye tam destek vermesini oldukça ironik karşılamıştır. Makalede Cumhurbaşkanı Erdoğan'a karşı, Türkiye'nin kırılğan demokrasisine zarar vermek için elinden geleni yaptığı yönünde iddialarda bulunulmuştur. Luttwak'a göre "Erdoğan'ın bir başkan gibi kendisini eleştiren gazetecileri tutuklaması ve ülkenin en büyük gazetesi olan "Zaman'ı" kapatması" bu iddialara örnek olarak gösterilmiştir. Daha sonra Türkiye'nin Fransa ve ABD gibi başkanlık sistemiyle yönetilmediği, İtalya ve Almanya gibi parlamenter bir sistem ile yönetildiğini belirterek Cumhurbaşkanının sembolik kaldığını asıl yetkinin Başbakanda olduğunu ifade etmiş ve Erdoğan'ın diktatör olduğu yönünde imalarda bulunmuştur (Luttwak, 2016).

2.8.5. İngiltere medyası

2.8.5.1. Daily Mail

Daily Mail'de 15 Temmuz günü yayımlanan haberlerde Türkiye'de darbe gecesinde yaşananlar ele alınmış ve konu hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Öncelikle haberde FETÖ elebaşı Gülen'in suçsuz olduğunu ima eden cümleler kullanılmıştır. Gülen'in 1 Milyar dolarlık dini bir hareketin başı olarak Pennsylvania da kendi halinde yaşayan, oldukça eğitilmiş ve Batı yanlısı bir kişi olduğu yönünde ifadeler kullanılmıştır. Dolayısıyla Gülen'e yönelik suçlamalar inkâr edilmeye çalışılmıştır. Darbecilerin hazırlamış oldukları "sözde bildiri" hakkında da değerlendirmeler yapan Daily Mail, bildiride yer alan "tüm uluslararası anlaşmalara sadık kalacağız" ve "tüm dünya ülkeleri ile ilişkilerin devam edeceğine söz veriyoruz" cümleleri üzerinde durarak darbe yanlısı bir tavır almıştır (DailyMail, 2016).

Daily Mail'in 16 Temmuz'da ki haberlerinde ise darbe gecesinde şehit olan vatandaşlarımızın cenaze törenleriyle ilgili görüntülere yer verilmiştir. Erdoğan'ın cenazede döktüğü gözyaşları "timsah gözyaşı" olarak tasvir edilmiştir. Önceki günde olduğu gibi FETÖ elebaşının suçsuz olduğunu ima eden cümleler bu haberde de karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Gülen'in kâr amacı gütmeyen bir örgüt olduğu ve Türkiye'de ki siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle suçlandığı yönünde ifadeler kullanılarak FETÖ masumlaştırılmaya çalışılmıştır (Robertson, 2016).

Erdoğan'ın görevini kötüye kullandığı yönünde haber yapan Mark Almond, 17 Temmuz'da darbeyi Erdoğan'ın kişiliği üzerinden eleştirmiştir. Bu yazıda Erdoğan, "Narksist, kendinden çok fazla emin, egosu yüksek ve görevini kötüye kullanan İslamcı bir fundamentalist" olarak tanımlanmıştır. Darbecilerin harekete geçmesinde Erdoğan'ın bu karakterinin etkisi olduğunu belirterek darbe meşrulaştırmaya çalışılmıştır (Almond, 2016).

Katie Hopkins ise Erdoğan'ı canavar ve felaket olarak tanımlamış ve Erdoğan'ın kazandığı zaferi demokrasi için zafer olmadığı iddia etmektedir. Hopkins, 15 Temmuz gecesi askerlerden birinin Boğaz Köprüsünde kafasının kopartılarak atıldığı yönünde asılsız haber yapmıştır (Çağlar, Memmi, & Altun, 2017, s. 259).

Gazete'nin bir diğer yazısında ise, Erdoğan "tiran" olarak nitelendirilmiştir. Bu haberde darbenin kimler tarafından yapıldığına dair ifadeler yer almamış bunun yerine Erdoğan ve ailesi hedef alınarak haklarında iddialar ortaya atılmıştır. FETÖ'nün darbe ile bağlantısına hiç değinilmemiştir. Nitekim yazının odak noktası Erdoğan'ın otoriterleştiği yönünde ifadelerdir. Yazıda darbecilerin, Erdoğan'ı yakalamaya giderken yanlış adrese gitmeleri eleştirilmiştir. Öteki taraftan da Erdoğan'ın kaldığı otelin lüks olmasından bahsedilmiş ve şu şekilde bir ifade kullanılmıştır: "*Askerler, tiran Erdoğan'a suikast düzenlemek için lüks bir otele baskın yaptı*" (Telci, Efe, Kardeş, & Çağlar, 2017, s. 37).

2.8.5.2. Daily Mirror

İngiltere'nin popüler gazetelerinden biri olan Daily Mirror, 15 Temmuz günü yayımladığı ilk haberinde Erdoğan'ın darbe başladıktan sonra özel jetiyle ülkeden kaçtığı yönünde iddialarda bulunmuştur. Öte yandan haberde darbe gecesi yaşananlara da değinilmiş ve halkın sokağa çıkmaması gerektiği yönünde uyarılarda bulunulmuştur. Nitekim haberde, Ankara valisinin, sokağa çıkma yasağına rağmen halkı sokaklara davet ettiği belirtilmiştir ve bu çağrının daha büyük sorunları yaratacağına dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla halkın sokağa çıkıp demokrasi mücadelesi vermesi doğru bulunmayıp darbeyi başarılı kılmaya yönelik bir üslup kullanılmıştır (Yılmaz & Gökçe, 2016, s. 23-30).

16 Temmuz'da yazar Sam Rkaina tarafından hazırlanan "*Darbenin Ardından Sığınma Hakkı İsteyen Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Avrupa*

Üstünde Dolaşan Uçağı Mı?'' başlıklı haberde darbe başarılı olmuş gibi gösterilip Erdoğan'ın darbe sonrasında ülkeden kaçtığı ve Avrupa'dan sığınma hakkı istediğı yönünde ifadeler yer almaktadır (Rkaina, 2016).

21 Temmuz'da Sam Adams tarafından hazırlanan haberde Türkiye'de ki darbenin nasıl olduğı ve askeri bir darbenin nasıl yapılacağı yönünde ifadeler yer almaktadır. Bu haberde FETÖ tarafından gerçekleştirilen darbe sorgulanmıştır. Haberde *'Darbenin Arkasında Kim Var?'* sorusu sorularak FETÖ'nün darbe ile alakası yokmuş gibi gösterilip sadece Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde ki bir grubun darbe teşebbüsü yaptığı yönünde imalar yer almaktadır. Öte yandan haberde Fetullah Gülen kimdir sorusu altında Gülen'in *'mistik bir din adamı, eğitimli, dinler arası diyalogun savunucusu'* olduğu yönünde ifadeler kullanılarak FETÖ elebaşı aklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca ordunun neden darbeye kalkıştığı yönünde yorumlamalar yapılmış ve hükümetin orduyla *'din'* üzerinden düşman olduğu iddia edilmiştir. Bu bağlamda İslamcılığı benimseyen AK Parti'nin uzun süredir Türk Silahlı Kuvvetleri ve milliyetçiler ile gergin bir ilişki içerisinde olduğu belirtilmiştir (Adams, 2016).

2.8.5.3. Reuters

Erdoğan'ın darbe gecesi FaceTime ve Twitter üzerinden halkı meydanlara davet etmesi 16 Temmuz tarihinde Yasmeen Abutaleb tarafından hazırlanan haberde eleştirilmiştir. Özellikle Erdoğan'ın Twitter aracılığıyla paylaştığı *'Demokrasimizi ve milli irademizi sahiplenmek için milletimizi havalimanlarına ve meydanlara çağırıyorum'* sözü referans alınarak şu ifade kullanılmıştır: *'Erdoğan'ı eleştirenler, kendi başkanlığını kurtarmak için defalarca kınadığı bir aracı kullanmasının ironisini hemen fark etti'* (Abutaleb, 2016).

16 Temmuz günü yayımlanan bir başka haberde ise bu darbenin giderek *'otoriterleşen'* Erdoğan'a karşı yapıldığı vurgulanmaktadır. Ayrıca habere göre darbenin başarısız olmasının nedeni, darbeci askerlerin 15 Temmuz gecesi AK Parti liderlerinden herhangi birini yakalayamaması veya özel televizyonları, cep telefonu sinyalleri ve sosyal medya ağlarını kapatamamasından dolayıdır. Bu yüzden de haberde, otoriter Erdoğan'ın ve destekçilerinin darbeye direnmesine neden olduğu yönünde ifadeler yer almaktadır (Toksabay & Taylor, 2016).

27 Temmuz 2016 tarihli haberde, Türkiye de ki darbenin Erdoğan tarafından yapılan bir komplo/tiyatro olduğu dile getirilirken Gülen'in darbede payı olmadığı yönünde iddialar ortaya atılmıştır. Bu bağlamda habere göre, Erdoğan, darbeci askerlerin savaş uçaklarına, helikopterlerine ve tanklarına el koyduğu için 240'tan fazla kişi hayatını kaybetmesine neden olmuş ve darbeyi planlayarak ABD'de yaşayan din adamı Fetullah Gülen'i sorumlu tutmuştur. Ayrıca Washington'dan Gülen'i iade etmesini istemiştir (Reuters, 2016).

Reuter'in bir başka haberinde ise Erdoğan hakkında "keskin dilli" ve "otoriter" şeklinde tasvirler yapılmış ve darbenin nedeni olarak, Erdoğan'ın dış siyasette bazı ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla görüş ayrılığı yaşamasına dikkat çekilmiştir. Özellikle de Avrupa Birliği ile ilişkilerinin bu yüzden iyi olmadığına dikkat çekilmiştir (Bell, 2016).

Reuters, birçok haberinde olumlu bir Gülen tasviri yaparak Gülen'e yönelik suçlamaların sadece "iddiadan ibaret" olduğu belirtilmiştir. Öte yandan Gülen'in, Erdoğan'ın eski müttefiki olduğu yönünde argümanlar öne sürülerek darbenin bir "güç mücadelesi" olduğu ima edilmiş ve Erdoğan'ın bu güç mücadelesinde üstünlük kazandığı belirtilmiştir (Çağlar, Memmi, & Altun, 2017, s. 262).

2.8.6. Alman medyası

2.8.6.1. Der Spiegel

Almanya'nın popüler dergisi Der Spiegel, darbe sonrasında "Bir Zamanlar Demokrasi Vardı" başlığını kapak kısmına koyarak Türk vatandaşlarının 15 Temmuz gecesi ve sonrasında göstermiş oldukları demokrasi mücadelesi görmezden gelinmiştir. Derginin iç sayfalarında "Erdoğan'ın Darbesi" şeklinde başlık atılarak haber yapılmış ve Türkiye'ye yönelik algı operasyonu oluşturulmaya çalışılmıştır. Öte yandan dergide Türkiye'nin FETÖ'ye karşı başlatmış olduğu mücadele çarpıtılarak, Erdoğan'ın ülkeyi diktatörlüğe doğru sürüklediği yönünde haber yapılmıştır (Başay, 2016).

Derginin bir sonraki haberinde darbenin başarısız olduğu ve Erdoğan'ın göreve kaldığı yerden devam ettiği duyurulmuştur. Dergide, darbe gecesi ölen ve yaralanan kişiler konu edinmezken, sayısal verilere dayanarak darbeci askerlerin tutukladığı yönünde ifadeler yer almaktadır. Öte yandan derginin köşe yazarı Hasnain Kazim

tarafından hazırlanan haberde, ordunun başlatmış olduğu darbe girişiminin bastırılması ve darbenin başarısız olması güzel bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Başarısızlığın kötü yanı ise otoriter olan Erdoğan'ın hala Cumhurbaşkanı olarak devam etmesi ve daha da güçlenmesi olarak gösterilmiştir (Sarıkaya, 2017).

Der Spiegel, 22 Temmuz'da "*Türkiye'nin Darbe Sonrası Diktatörlüğe Kayması*" (Der Spiegel, 2016) manşetiyle haber yapmıştır. Haberde, Erdoğan'ın zaten diktatöryel eğilimleri olan bir lider olduğu vurgulanarak darbe sonrasında bu durumunun daha da çok artacağı yönünde iddialar yer almaktadır. Ayrıca darbe gecesi sokağa çıkan halkın tamamen İslamcı eğilimler taşıyarak tehdit oluşturduğu ima edilmiştir. Öte yandan FETÖ elebaşı Gülen, darbe ile alakası olmayan bir kişi olarak lanse edilmiştir (Yılmaz & Gökçe, 2016, s. 214).

2.8.6.2. Bild

Bild gazetesi, darbe ile ilgili ilk haberinde Türk Silahlı Kuvvetlerinde bazı subayların darbe girişimine başladığını duyurmuştur (Bild, <https://www.bild.de/news/aktuelles/anadolu-putschversuch-von-teilen-des-tuerkischen-46834692.bild.html>, 2016). Hemen ardından "*Türkiye'de Ordu Yönetime El Koydu*" başlıklı haber yapılmıştır (Bild, 2016). İlerleyen saatlerde ise darbe gecesi ile ilgili görüntüler ve videolar paylaşarak Türkiye'de ki durum takip edilmiş ve Erdoğan'ın darbe girişimine rağmen iktidardan indirilemediği ifade edilmiştir (Bild, 2016).

Daha sonra "*Darbe Nasıl İşler?*" manşetiyle Türkiye'de yaşanan darbeyi referans olarak darbenin nasıl yapılması gerektiğine dair yönlendirmeler yapılmıştır. Haberde, darbenin başarılı olması için izlenmesi gereken adımlar teker teker sıralanmıştır. Öncelikle darbenin ilk saatlerinde ülke için stratejik öneme sahip binaların ve alt yapının kontrol altına alınması gerektiği belirtilmiştir. Daha sonra ise hükümet yetkililerinin tutuklanmasının ardından yönetime el konulabileceği ifade edilmiştir. Türkiye'de yaşanan darbe girişiminde de tam olarak bu aşamaların uygulandığı ve bu çerçevede ilk olarak darbecilerin Boğaziçi köprüsünü kapatmasıyla kontrolü sağladığı yönünde saptamalar yapılmıştır. Hatta görevdeki Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar'ın tutuklanması, radyo istasyonlarının işgal edilmesi ve uluslararası havalimanlarına ordunun el koyması gibi ifadeler de yer almaktadır (Dümer, Frankowski, & Frischem, 2016). Haberin ardından "*Bu Darbe Ne Kadar*

Profesyonel?” şeklinde alt başlık atılmış ve darbenin ne kadar sofistike olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.

2.8.6.3. Die Zeit

Almanya'nın online gazetesi Die Zeit, 15 Temmuz darbesinin ilk saatlerinde “*Türk Ordusu İktidarı Devraldı*” başlıklı haber yapmıştır. Ardından Erdoğan'ın emniyete alındığına dair iddialar ortaya atılmıştır. Haberde, son zamanlarda Erdoğan'ın otoriter bir hükümet tarzı benimsediği ve Türkiye'nin birkaç aydır IŞİD ve “Kürt isyancılar” tarafından saldırılara maruz kaldığı şeklinde varsayımlar yapılmıştır. Ayrıca haberde FETÖ ve Gülen ibarelerinin geçmemesi dikkat çekmektedir (ZeitDe, 2016).

16 Temmuz tarihli haberde ise darbe bastırıldıktan sonra sabah saatlerinde “*Planlı Bir Kaos Mu?*” başlıklı haber yapılmıştır. Okurlara, Erdoğan hükümetinin bu darbeyi planladığına dair şüphe uyandırarak darbenin kurmaca olduğu lanse ettirilmeye çalışılmıştır. Haberin ilk paragraflarında Erdoğan'ın başkanlık sistemini getirebilmek için darbeyi planladığı yönünde imalar yapılmıştır. Daha sonra ise Gülen'i destekler nitelikte ifadeler kullanılmıştır. Bu çerçevede Gülen hareketinin bir zamanlar Erdoğan'ı iktidara getiren gayri resmi ve ulus ötesi bir ağ olduğu vurgulanarak bu suçlamaların doğru olmadığı yönünde ifadeler kullanılmıştır (ZeitDe, 2016).

18 Temmuz tarihinde “*Darbe Planlayıcıları Hakkında Bildiklerimiz*” başlığı altında kesin olarak bilinenler ve bilinmeyenler olarak iki aşamalı inceleme yapılmıştır. Kesin olarak bilinenler grubunda, ordu içerisinde ki askerlerin tamamının darbe teşebbüsüne dâhil olmadıkları ve üst rütbeli generallerin plana destek olmamasından dolayı darbenin bastırıldığı yönünde ifadeler yer almaktadır. Ayrıca Gülen'in darbeyle herhangi bir ilgisinin olmadığı iddiası bu gruba dâhil edilmiştir. Kesin olarak bilinmeyenler grubunda ise, orduda ki hangi kesimin darbeye karıştığı ve cuntacı Akın Öztürk'ün darbe teşebbüsü ile ilgisinin olup olmadığı şeklinde ki hususlar yer almaktadır (Biermann, Geisler, & Polke, 2016).

2.8.6.4. Frankfurter Allgemeine Zeitung

Frankfurter Allgemeine Zeitung gazetesinde 17 Temmuz günü yayımlanan “*İntikam Zamanı*” başlıklı haberde, Türk halkının mücadelesi görmezden gelinmiş ve

askerlerin Erdoğan destekçileri tarafından ‘‘linç’’ edilmesiyle darbenin bastırıldığı vurgulanmıştır. Bu saatten sonra Erdoğan’ın daha güçlü bir konuma gelerek istediği her şeyi(başkanlık sistemi, anayasa değişikliği) yapabileceği yönünde ifadeler yer almaktadır (Steppat, 2016). Aynı gazetenin bir diğer haberinde ise darbenin başarısız olmasının nedenleri hakkında yorumlamalar yapılmıştır. Türkiye’nin başarılı darbe girişimi yönünden zengin bir ülke olduğu vurgulanarak, 15 Temmuz darbesinin askerlerin birçok hata yapmasının sonucunda başarısız olduğu ifade edilmiştir (Sarıkaya, 2017).

17 Temmuz tarihli haberde, başarısızlıkla sonuçlanan darbenin Erdoğan için bir fırsat olduğu iddia edilmiştir. Haberde Erdoğan’ın uzun bir süredir ülkede demokrasiyi askıya aldığı, medyayı susturduğu, üniversiteleri ve işveren çevrelerini kendisine bağladığı ve yargı üzerinden yönetimde kontrol sağladığı iddia edilmiştir. Bu bağlamda da Erdoğan’ın hükümet ve parlamento üzerinde kontrol sahibi olduğu için başarısız darbe girişiminin ona uzun zamandır beklediği(Başkanlık Sistemine geçiş) fırsatı verdiği yönünde ifadeler kullanılmıştır (Dündar, 2016).

20 Temmuz’da ki ‘‘Ya Erdoğan Haklıysa?’’ manşetli haberde ise Gülen’in zararsız ve tamamen apolitik olduğu vurgulanarak, tüm dünyada okullar açması ve modern bir eğitim vermesi nedeniyle çağdaş İslam’ı benimsediği yönünde iddialar yer almaktadır (Martens, 2016).

Sonuç itibariyle devlet liderleri ve uluslararası kuruluşlar darbe karşıtı açıklamalar yaparken bazı ülke medyaları ise tam tersi bir tutum sergilemiş ve darbeden yana tavır almışlardır. Türkiye ise FETÖ terör örgütü ile mücadele sürecinde bu söylemleri referans alarak Batı’ya yönelik suçlamalarda bulunmuştur. Nitekim darbeden hemen sonra Batı’dan gelen destek mesajları ilerleyen dönemlerde karşılıksız kalmıştır. Bu bağlamda Türkiye, Batı’dan beklediği desteği görememiştir. Dolayısıyla 15 Temmuz darbesi Batı ile ilişkilerde dönüm noktası olmuştur. Çünkü Türkiye-Batı ilişkileri darbeden sonra bozulmaya başlamıştır. Özellikle Avrupa Birliği ve ABD ile ilişkiler gerilmeye başlamış ve bu süreç, ikili ilişkilerde ‘‘güvensizlik’’ yaratmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DEĞİŞİM

3.1. ABD ile İlişkiler Bağlamında Türk Dış Politikasında Değişim

Seçilmiş hükümeti, 15 Temmuz 2016 tarihinde darbe ile devirmeye çalışan FETÖ terör örgütü, Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu süreçte ABD'nin Türkiye'de gerçekleşen darbenin büyüklüğünü görmemezlikten gelmesi ve daha sonra ise bu darbenin arkasında Fetullah Gülen'in olduğuna dair Türk kamuoyundaki genel geçer algıyı dikkate almaması bunun başlıca etkenlerinden biri olmuştur. Ayrıca ABD'nin Gülen'i iade etmekte isteksiz davranması, FETÖ'yü terör örgütü olarak görmek istememesi ve hâlâ Gülen'i ABD toprakları içerisinde barındırması Türkiye'nin dış politikasında yaşanan değişimlere etki etmiştir.

3.1.1. Fetullah Gülen'in iadesi meselesi

17-25 Aralık 2013 sürecinden sonra ikili ilişkilerin temel parametresini oluşturan "Gülen'in iadesi" meselesi darbe sonrasında sıklıkla gündeme getirilir hale gelmiştir. Bu konuda Türkiye, ABD'nin desteğini talep etmişse de herhangi bir destek görememiştir. Özellikle 15 Temmuz darbe girişiminden sonra Türkiye, bu talebinin karşılanması için daha fazla çaba sarf etmiş ve hukuksal süreci hızlandırmaya çalışmıştır. Ancak ABD'nin darbe sonrası söylem ve analizleri Türk kamuoyunda memnuniyet yaratmamıştır. Türkiye, ABD'nin seçimler ile iktidara gelmiş hükümetin yanında yer almasını istemiştir. 15 Temmuz'dan önceki dönemde hem Suriye meselesinden kaynaklanan görüş ayrılıklarının yaşanmakta olması, hem de Amerikan yönetiminde Türkiye'deki iktidarın baskıcı olduğuna dair görüş birliğinin mevcudiyeti nedeniyle, darbe sonrasında Türkiye'nin beklediği tarzda bir ABD desteği hasıl olmamıştır.

Darbe sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler nedeniyle ikili ilişkilerde gerilim artarak devam etmiştir. Amerika'da 2016 yılında Başkanlık seçiminin ardından Erdoğan'ın, Trump'ı arayarak tebrik etmesi ile iki devlet arasında iyimser bir havanın yaratıldığı düşünülmüş, görüşmede, terörle mücadele başta olmak üzere uluslararası ve bölgesel sorunlar kapsamında iş birliği içerisinde olunacağına dair konular yer almıştır (BBC, 2016).

15 Temmuz darbe girişiminden sonra ABD Dışışleri Bakanı John Kerry, Rus mevkidaşı Lavrov ile yaptığı ortak basın toplantısında durumu takip ettiğini söylemiş ve dış politikada devamlılığa, istikrara ve barışa vurgu yapmıştır. Bu açıklama, normal olarak Türkiye’de darbenin karşısında konumlanan kesim tarafından hayal kırıklığı ile karşılanmıştır. Nitekim Kerry’nin darbeyi kınamaması, demokrasi ve meşruiyet yerine istikrar ve devamlılık vurgusu Türk toplumunda tepkiye neden olmuştur.

Hatta bu açıklama, Amerikan’ın FETÖ’ye destek verdiği ve darbenin arkasında olduğu algısına katkı sağlamıştır. Tarihsel bir zemini olan bu algının oluşmasında etkili olan birçok sebep sayılabilir. Türkiye’de daha önce yaşanan darbelerde Amerikan’ın desteği olduğu düşüncesi zaten zaman zaman gündeme getirilmiş olan bir meseledir. 12 Eylül 1980 darbesinin başarılı olmasının ardından CIA görevlisi Paul Henze’nin, ABD Başkanı Carter’a ‘‘Bizim çocuklar işi başardı’’ (Hürriyet, 2003) bilgisini vermesi ve 28 Şubat Post modern darbesinde Amerikan’ın sessiz kalması gibi nedenler 15 Temmuz darbe girişiminin arkasında ABD’nin olabileceği ihtimalini arttırmıştır. Bunun yanı sıra 1 Mart 2003 tezkeresinin meclisten geçmemesinden sonra Paul Wolfowitz’in ‘‘asker yeterince liderlik sağlayamadı’’ şeklindeki yorumu bu konuda eleştirilerin artmasına neden olmuştur. 15 Temmuz gecesi bazı Türk siyasetçileri, önceki darbeleri örnek göstererek bu darbenin de arkasında Amerikan’ın olduğuna dair ithamlarda bulunmuşlardır. Bir diğer eleştiri ise darbenin ilk dakikalarında ABD’nin sessiz kalması olmuştur. Neticede darbenin başarısız olacağı kesinleştikten sonra Türk hükümetine karşı destek mesajları gelmeye başlamıştır. Fakat bu mesajların çoğunda ‘‘darbe’’ kelimesinin kullanılmamasına özen gösterilmiştir (Kanat, 2017, s. 331-334).

Darbe girişimi gerçekleştiği sırada ABD Dışışleri Bakanlığının Türkiye ile ilgili seyahat uyarıları yapması ve darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından uçuşları yeniden başlatması iki devlet ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim Türkiye dış politikasında bu süreçten sonra zor zamanında yanında göremediği müttefiki ile ilişkilerinin nasıl bir seyir izleyeceği noktasında soru işaretleri ile karşı karşıya kalmıştır (Kanat, 2017, s. 335).

15 Temmuz darbe girişiminin ardından ‘‘Gülen’in iadesi’’ konusunda Ankara-Washington hattındaki görüşmeler stratejik önemini korumuştur. Bu bağlamda darbe sonrasında Ankara’ya ziyarete gelen ABD’li ilk üst düzey yönetici Genelkurmay

Başkanı Joseph Dunford olmuştur. Çankaya’da Binali Yıldırım ve Hulusi Akar ile bir araya gelen Dunford, görüşmede ABD’ye yönelik yapılan eleştirileri ve suçlamaları reddetmiştir. Özellikle darbe girişiminden bir gün sonra Süleyman Soylu’nun ‘‘Darbenin arkasında ABD vardır’’ ifadesi görüşme konularından biri olmuştur (BBC, 2016).

Öte yandan Gülen’in iadesi konusunun önemi Yıldırım ve Akar tarafından özellikle dile getirilmiştir. Nitekim görüşmeden sonra ABD’ye dönen Dunford, bu konuyla ilgili basına yapmış olduğu açıklamada Türk yetkililerin ABD’yi suçlamadığını ve ikili ilişkilerde ortaklığın öneminin vurgulandığını, Fetullah Gülen’in Türkiye’ye iade edilmesinin ise ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir (Yenişafak, 2016).

Darbeden 45 gün sonra Ankara’yı ziyaret eden bir diğer ABD’li üst düzey yönetici Başkan Yardımcısı Joe Biden olmuştur (Kanat, 2017, s. 34). Görüşmede, Gülen’in iade edilmesi ve 15 Temmuz darbe girişimi konuları ele alınmıştır (BBC, 2016). Biden, bu süreçten sonra Gülen’in iade edilmesi aşamasında nasıl bir yol izleneceği hakkında bilgiler vermiştir. Öncelikle darbe teşebbüsü sorumlularının yasalar çerçevesinde yargılanacağını belirtmiş ve ilk aşamada konuyla ilgilenen ABD’li uzmanların Türk meslektaşlarıyla birlikte durumu değerlendirmesi ve kanıt toplaması gerektiğini söylemiştir. Öte yandan Amerikan’ın güçlü bir devlet olduğunu vurgulayan Biden, Başkan Barak Obama’nın suçluyu iade etme yetkisinin olmadığına dikkat çekmiş ve bu konuda Gülen’i veya bir başkasını korumak gibi niyetlerinin olmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla Gülen’in durumunun Bağımsız Federal Mahkeme (BFM) tarafından değerlendirileceğini ve bunun biraz zaman alacağını söylemiştir. Biden, bu konuda Türk hükümeti ile birlikte işbirliği içerisinde olunursa sürecin hızlanacağı yönünde bir değerlendirme yapmıştır. Son olarak Türkiye’nin ABD’den başka dostunun olmadığını belirterek konuşmasını bitirmiştir (Habertürk, 2016).

2016 yılı içerisinde Gülen’in iadesi konusunda bir diğer önemli gelişme ise dönemin Adalet Bakanı Bekir Bozdağ’ın 27 Ekim 2016 tarihinde ABD’deki mevkidaşı Lonetta Lynch ile Washington’da görüşmesi olmuştur (Avcı, 2016). Görüşme öncesi Bozdağ, terörist Gülen’in iade edilmemesi veya iade sürecinin zamana yayılması durumunda Türkiye-ABD ilişkilerinin bundan olumsuz etkileneceğini belirtmiştir. Ardından Türkiye-ABD ilişkilerinin bir ‘‘terörist’’

yüzünden olumsuz bir noktaya gelmesini istemediğini (Habertürk, 2016) ve Türkiye'nin bu konuda ki hassasiyetini dile getirmiştir. Öte yandan basına kapalı bir ortamda yapılan bu görüşmenin detaylarını Bozdağ şu sözlerle ifade etmiştir:

“ABD’ye yaptığımız ziyaretin ana konusu; Fetullahçı Terör Örgütü kurucusu Gülen’in Türkiye’ye iadesi, iade maksadıyla tutuklanması ve geçici tutuklama konusunda ki Türkiye’nin talebinin ABD makamları tarafından değerlendirilmesidir. Geçici tutuklama için yeteri kadar delil sunduk ve bu konudaki beklentilerimizi Sayın Bakana ilettik” (AA, 2016).

2016 yılında yapılan bu görüşmelerin ardından Gülen’in iade edilmesi konusunda Türkiye'nin beklentileri karşılanmamış, bu konuda ki destek çağrısı sonuçsuz kalmıştır (Kanat, 2017, s. 335).

ABD’de Kasım 2016 tarihinde yapılan seçimleri Donald Trump’ın kazanması ilişkilerde yeni bir süreci başlatmıştır. ABD Başkan Yardımcısı seçilen Mike Pence yapmış olduğu açıklamada Türkiye ile ilişkilerin önemli olduğunu vurgulamış ve şu ifadeleri kullanmıştır: *“Türkiye, ABD’nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden birisidir. Eski günlerde olduğu gibi Türkiye ile ilişkilerimizi daha güçlü hale getireceğiz”* (Sputniknews, 2016).

Öte yandan seçim sonrasında Trump ve Erdoğan arasında yapılan telefon görüşmelerinde, yeni bir dönem için ikili ilişkilere yön verilmesi konusunda kararlı ifadeler kullanılmıştır (Miş, ve diğerleri, 2017, s. 83). Görüşmede, FETÖ ile mücadele başta olmak üzere YPG/PYD’ye destek verilmemesi gerektiği de gündeme getirilmiştir. Ayrıca liderler, iki ülkenin de terörle mücadele konusunda her türlü çabayı sarf ettiğini belirtmiş (Cumhuriyet, 2017), Suriye’nin El Bab ve Rakka bölgelerinde ortaklaşa hareket edilmesi gerektiği yönünde mutabık kalınmıştır. Ayrıca Ankara ve Washington arasında ekonomik işbirliğinin artırılması yönünde bir politika izlenmesi gerektiği kararı alınmıştır (TRT, 2017). Dolayısıyla 2016 yılında bozulan ilişkilere rağmen Türkiye, dış politikada ABD ile ilişkilerini kesmemiştir. Çünkü iki ülkenin de stratejik açıdan birbirlerinden çıkarı vardır.

Bu dönemde CIA Direktörü Mike Pompeo’nun ilk yurt dışı ziyaretini Türkiye’ye yapması ilişkilerin ileriki süreçlerde olumlu seyir izleyeceği yönünde bir izlenim yaratmıştır. Türkiye ile ABD’nin yakın ilişkiler içerisinde olduğunu söyleyen Pompeo

ile bu görüşmede FETÖ başta olmak üzere muhtelif gündem maddeleri ele alınmıştır (Altaş, 2017).

Bu süreçte 16 Mayıs 2017 tarihinde Erdoğan'ın Beyaz Sarayı ziyaret etmesi kritik önemde bir gelişme olarak görülmüş (Emiroğlu, 2017), bu ziyaret 15 Temmuz'dan sonra ikili ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir. Görüşme sonrasında basın açıklaması yapan liderler, özellikle terör örgütlerine karşı ortaklaşa hareket edeceklerini belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra Erdoğan, 15 Temmuz'un faili Gülen'in, Türkiye'ye iade edilmesi konusunda beklentilerini basın toplantısında dile getirmiş ve FETÖ ile mücadele konusundaki düşüncelerini heyet toplantısında görüşeceğini söylemiştir. Trump ise basın toplantısında terörle mücadele konusu üzerinde dururken, Gülen'in iadesi edilmesi hakkında herhangi bir şey söylememiştir. Fakat "ortak mücadele konusunda anlaşmalarını" ve "ilişkileri güçlendireceklerini" ifade etmiştir. Öte yandan görüşmede FETÖ konusuyla ilgili varılan sonuç, Erdoğan tarafından şu şekilde özetlenmiştir:

"FETÖ konusunda Federal Bureau of Investigation(FBI)'un özel bir soruşturma komitesi oluşturmasını talep ettik ve bunu kayıtlara aldılar. Bundan sonraki süreçte arkadaşlarımızla birlikte temasta olma konusunda mutabık kaldık" (Emiroğlu, 2017).

9 Kasım 2017'de Başbakan Binali Yıldırım ve ABD Başkan Yardımcı Mike Pence, Beyaz Saray'da bir araya gelmiştir. Görüşmede, FETÖ konusunda somut adım atılması istenmiş ve Yıldırım, terör örgütü hakkında ki yeni belge ve bilgileri ABD ile paylaşmıştır. Ayrıca FETÖ elebaşının iadesi için gereken işlemlerin başlatılması ve örgütün Amerika'da ki faaliyetlerinin kısıtlanması yönünde talepte bulunmuştur. (24TV, 2017).

Görüşmeler Türk dış politikası ve karşılıklı ilişkilerin geleceği açısından umut yaratmış olsa da, gidişat beklenildiği gibi olmamıştır. Bu çerçevede 15 Temmuz darbesinden beri Türkiye-ABD ilişkilerinde FETÖ merkezli güven bunalımı yaşanmaya başlamıştır. Özellikle 2017 yılının sonlarına doğru FETÖ konusu farklı bir sürece girmiştir. ABD İstanbul Başkonsolosluğunda görevli bir Türk vatandaşının FETÖ ile bağlantısının olması gerekçesi ile tutuklanmasının ardından Türkiye'nin vize başvurularına bir süre ara verilmiştir. Bu kararın alınmasında ise Türkiye'de çalışan

konsolosluk görevlilerinin can güvenliği öne sürülmüştür. ABD'nin daha önce hiçbir NATO ülkesine karşı bu tür bir kararı uygulamaması bir ilki yaratmıştır. Bu yüzden de mevcut olan güven bunalımı daha da derinleşmeye başlamıştır. Vize başvurularının askıya alınması ilerleyen dönemlerde sona erdirilse de toplumun önemli bir kısmını etkileyen bu karar nedeniyle Türkiye-ABD ilişkilerinde derin bir kriz ortaya çıkmıştır (Kanat, 2018, s. 299-300).

2017 yılı içerisinde ABD'nin Türkiye'ye karşı yaptırım uygulayacağı yönünde ki açıklamaları da ilişkileri derinden etkilemiştir. Özellikle Türkiye'nin Rusya'dan S-400 almasına tepki gösteren ABD, FETÖ ile bağlantısı olduğu düşünülen Rahip Brunson'un Türkiye tarafından tutuklanmasına karşılık yaptırım tehditlerine başlamıştır. Washington, Brunson'un ABD'ye geri iade edilmesi gerektiğini söylemiş ve buna karşılık Erdoğan, "al papazı ver papazı" (Hürriyet, 2018) yorumunda bulunmuştur. ABD ise bu teklife olumsuz yanıt vermiştir. Dolayısıyla 2017 yılı içerisinde Gülen'in iadesi konusunda olumlu yönde bir gelişme görülmemiştir. Ayrıca bu dönemde Türk dış politikasının Avrasya eksenine doğru kaydığı görülmektedir. Çünkü ABD ile ilişkilerinde bir sonuç elde edemeyen Türkiye, Rusya ile yakın ilişkiler kurmak istemiştir. Nitekim ABD bundan rahatsızlık duyarak hem Brunson krizini hem de S-400'leri bahane etmiş ve Türkiye'ye karşı yaptırım uygulayacağını her fırsatta dile getirmiştir.

2018 yılında ikili ilişkilerde farklı bir belirsizlik karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden de dış politika uzmanları Türkiye-ABD ilişkilerini öngörmekte zorlanmıştır. Nitekim Başkan Trump ile dönemin Dışişleri Bakanı Pompeo'nun söylemleri çelişmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra EUCOM ve CENTCOM'un Türkiye'ye yönelik faaliyetlerinde görüş ayrılıklarının olması ikili ilişkilerde güvensizlik olgusunun artmasına neden olmuştur (Kanat, 2019, s. 183-184).

2019 yılında FETÖ elebaşı Gülen'in iade edilmesi konusunda Türkiye'nin yeni belgeler göndermesi neticesinde (Çopur, AA, 2019) olumlu herhangi bir gelişme yaşanmamış olmasıyla beraber, Türkiye'nin bu konudaki ısrarı yıl boyunca devam etmiştir. Konuyla alakalı olarak da Halkbank davası ile ilgili meselede uzlaşma sağlanamamıştır (Kanat, 2020, s. 232).

Bu süreçte 3-4 Ocak 2019 tarihinde ABD heyeti FETÖ'ye yönelik delilleri görüşmek ve incelemek üzere Ankara'ya gelmiştir. Türkiye, bu görüşmenin

sonucunda FETÖ'nün, ABD'de yaptığı yasadışı işlerinin açığa çıkacağını ve bu durumun da ABD kamuoyunun ilgisini çekeceğini vurgulamıştır (Habertürk, 2019). Fakat beklenilenin aksine bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. Neticede Türk kamuoyunda ABD'nin FETÖ'cülerini desteklediğine dair söylemler artmaya başlamıştır.

Aynı yıl 11 Haziran'da dönemin Adalet Bakanı Abdülhamit Gül, FETÖ terör örgütü meselesi hakkında istişarede bulunmak için mevkidaşı William Barr ile Washington'da görüşmüştür. Görüşmede, Gülen'in iadesi ve örgüt üyeleri hakkında adli işbirliğinin önemi vurgulanmıştır. Gül, Türkiye'nin, Gülen'in iade edilmesinde ki taleplerini ve beklentilerini yinelemiştir (Karadağ, 2019). Dolayısıyla yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamamasına rağmen Türkiye'nin bu konuda karamsar davranmadığı ve mücadelesini bırakmadığı anlaşılmaktadır.

2020 yılında ise Türk-Amerikan ilişkilerinde, Covid-19 salgınının getirmiş olduğu yeni şartlar ve ABD'de seçimlerin yenilenmesi nedeniyle duraklama dönemi yaşanmıştır. Daha önceki yıllarda olduğu gibi 2020'de de Gülen'in iade edilmesi konusunda bir ilerleme görülmemiştir. Bu sebeple Türkiye'de, ABD karşıtı söylemler gücünü muhafaza etmiş, özellikle de 15 Temmuz darbesinin arkasında ABD'nin olduğuna dair söylemlerin arttığı görülmüştür. Son dönemleri hariç Obama iktidarında Türkiye-ABD ilişkilerinde hemen hemen her alanda işbirliği esasken, Trump döneminde farklı bir konjonktür tercih edilmiştir. 15 Temmuz darbe girişiminin yaşanması ve bu konuyla ilgili Türkiye'nin ABD'den beklentilerinin olması ilişkilerin gerilmesine neden olan temel etmenlerden biri olmuştur. Çünkü bu beklentilerin karşılanması için Türkiye ve ABD arasında sürekli temaslarda bulunulmuş ve buna rağmen günümüze kadar bu konuyla ilgili herhangi olumlu bir gelişme sağlanamamıştır. Nitekim Amerikan TV Kanalı CBS'nin bir programına katılan Erdoğan bu konu ile ilgili 'hayal kırıklığına' uğradığını dile getirmiştir (BBC, 2016).

Ayrıca beklentilerin karşılanmamasının ardından Türkiye, ABD'yi suçlamaya başlamış ve bu nedenle 15 Temmuz darbe girişimi Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Kasım 2020'de ABD'de ki Başkanlık seçimini kazanan Joe Biden'ın 20 Ocak 2021'de (BBC, 2020) göreve başlaması ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu bağlamda iki lider arasında ilk telefon görüşmesi 23 Nisan'da yapılmıştır. Görüşmede işbirliği alanlarının artırılması gerektiğini vurgulayan Biden,

Türkiye-ABD arasındaki anlaşmazlıkların yapıcı ilişkiler çerçevesinde çözüleceğini belirtmiştir. Erdoğan ise *“Gülen’in ABD’deki varlığı ve ABD’nin Suriye’de PKK-PYD terör örgütüne verdiği destek gibi konuların çözüme kavuşturulmasının, Türkiye-ABD ilişkilerinin daha iyi seviyelere taşınması için önemli olduğunu”* (DW, 2021) ifade etmiştir. Dolayısıyla ikili ilişkilerde özellikle Gülen’in iade edilmesi meselesini bu süreçten sonra yapılacak olan müzakereler belirleyecektir.

Sonuç olarak ABD’nin darbe sonrasında FETÖ ile mücadele kapsamında beklentileri karşılamaması, Türkiye’ye karşı tehditkâr tavır sergilemesi ve bu süreçte ikircikli davranması Türkiye’nin ABD merkezli dış politikadan uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir. Zira ABD, tarih boyunca Türk dış politikasını etkilemiş önemli müttefiklerin en başında gelmektedir. Dolayısıyla ABD’nin darbe sonrası söylem ve davranışlarının tutarsız olması Türk dış politikasının ‘Avrasya’ eksenine kaymasına neden olmuştur.

Bu süreçte Türkiye-Rusya ilişkileri yakınlaşmış, darbeden hemen sonra Erdoğan, ilk yurt dışı ziyaretini Rusya’ya yapmıştır. Zira 15 Temmuz gecesi Erdoğan’ı arayan ilk lider, Vladimir Putin olmuştur. Bu durumda Türkiye’nin Rusya ile işbirliği içerisinde olması ve yakın ilişkiler kurması Türkiye-ABD ilişkilerinde gergin dönemlerin yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim ABD’den destek göremeyen Türkiye’nin yönünü Rusya’ya çevirmesi ikili ilişkilerde S-400 ve F-35 krizlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Suriye’nin Kuzeyinde ABD’nin terör örgütleriyle işbirliği yapması ve Türkiye’nin bu bölgelere operasyon düzenlemesi ilişkilerin gerilmesine neden olan bir diğer olaydır.

İnat’a göre, Türkiye’nin egemenliğine saygı göstermeyip, Türk dış politikasını kendi istekleri doğrultusunda yönetmeye çalışan Washington’daki bazı çevreler, bu istekleri gerçekleştirme konusunda başarısız olunca, FETÖ ve PYD/PKK gibi terör örgütleri üzerinde baskı yapmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Batı’dan uzaklaşan Türkiye’nin, tekrardan yönünü Batı’ya dönmesini istemektedirler (İnat, 2019).

3.1.2. Rahip Andrew Craig Brunson krizi

15 Temmuz darbesi ile ilgili hazırlanan iddianamede adı geçen ve hakkında 35 yıl hapis istenen Brunson, darbe sonrası Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz etkileyen bir diğer mesele olmuştur. Brunson’un FETÖ ile bağlantılı olarak “casusluk” yaptığı

iddiasıyla tutuklanıp cezaevine sevk edilmesi, Türkiye-ABD ilişkilerinde mevcut olan gergin ortamı çatışmaya dönüştürmüştür (Akbaş, Çelik, & Duman, 2019).

Bu süreçte Trump, Türkiye'den Brunson'un serbest bırakılmasını ve Amerika'ya gönderilmesini talep etmiştir. Bu konuda Türkiye'yi tehdit eden Trump, Brunson'un serbest bırakılmaması karşılığında Türkiye'ye yaptırım uygulanacağını belirtmiştir. Hemen hemen aynı tarz açıklamalarda bulunan ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence, Brunson'un derhal serbest kalması gerektiğini vurgulayarak bu talebinin yerine getirilmemesi karşılığında Türkiye'nin bunun sonucuna katlanacağını belirtmiştir. Öte yandan Brunson serbest bırakılana kadar Türkiye'ye ciddi yaptırımların uygulanacağını da altını çizmiştir (Kanat, 2019, s. 197). Bu tehditkâr söylemlerin ardından Türk parası dolar karşısında değer kaybetmeye başlamıştır. Ardından Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak, *''Paramız doğrudan ABD Başkanı tarafından hedef alındı''* (Cumhuriyet, 2018) açıklamasını yapmıştır.

Bu süreçte Trump'ın Türkiye'ye karşı sosyal medya üzerinden küçük düşürücü paylaşımlarda bulunması, Türkiye'ye kota uygulama kararı alması, Adalet ve İçişleri Bakanlarına yaptırım uygulamaya çalışması Türkiye'de tepkiye yol açmıştır. Nitekim bu kararlar Türkiye-ABD ilişkilerinde çatışmaya neden olmuştur (Akbaş, Çelik, & Duman, 2019). 2018 yılı sonunda Brunson'ın serbest bırakılması ve ABD'ye geri gönderilmesi Türk-Amerikan ilişkilerini kısmen yumuşatsa da, ikili ilişkilerde diğer sorunların varlığı buna engel olmuştur.

3.1.3. Savunma ve askeri işbirliğinde S-400 ve F-35 krizi

2016 darbe girişimi sonrası, Rusya ile daha yakın ilişkiler geliştiren Türkiye'nin 2017'de Rusya ile S-400 Yüksek İrtifa Hava Savunma Silah Antlaşması imzalaması Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli bir gündem yaratmıştır. ABD'nin Rusya ile mücadele içerisinde olması, ABD'li savunma şirketlerinin ekonomik çıkarları ve NATO'nun çıkarları gibi nedenler Amerikan'ın S-400'lere olan bakış açısını şekillendirmiştir. Aynı zamanda Türkiye'nin Rusya'dan S-400'leri alması durumunda ABD'nin yaptırım uygulayacağını bildirmesi Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir kriz ortamının zeminini hazırlamıştır. Bu bağlamda Türkiye'ye S-400'lerin gelmesinin ardından ABD'nin Türkiye'yi F-35 programından çıkarma kararı alması, ABD Savunma Bakanlığı'nın Türk şirketlerini üretim zincirinden çıkarması ve Türkiye'ye uygulanan F-35 yasağının kaldırılması için Ankara'nın S-400'lerden vazgeçmesi

gerektiğini açıklaması ilişkilerde ki kriz ortamını iyice çıkmaza sokmuştur (Yücel, 2020, s. 7).

17 Temmuz 2019'da Beyaz Saray tarafından yapılan açıklamada, Türkiye'nin Rus S-400 hava savunma sistemlerini satın almaya karar vererek F-35 ile ilgili yaptığı sözleşmeyi baltaladığı vurgulanmış ve F-35'lerin Rus istihbarat platformuyla bir arada olamayacağı duyurulmuştur (Mehta, 2019). Trump yönetimi ise bunun ancak 2022'de gerçekleşebileceğini belirterek Türkiye'ye karşı sert tavrını biraz da olsa yumuşatmıştır. Fakat Türkiye'nin F-35 programından çıkarılma tarihinin 2022'ye sarkması bazı senatörlerin tepki göstermesine neden olmuştur. Cumhuriyetçi ve Demokrat senatörlerin birkaçı Savunma Bakanı Mark Esper'e bir mektup göndererek Türkiye'nin F-35 programından çıkarılma sürecinin hızlandırılmasını talep etmişlerdir. Aynı zamanda Türkiye'ye karşı CAATSA yaptırımlarının uygulanması için çağrıda bulunmuşlardır (Miş, ve diğerleri, 2021, s. 99).

Ozan'a göre, ABD'nin Suriye'de YPG/PYD ile işbirliğini sürdürerek veya FETÖ terör örgütünün başı Gülen'i ülkesinde barındırmaya devam ederek Türkiye'den S-400'lerden vazgeçilmesi talebinde bulunması, ittifak hukukuna yakışan bir dış politika stratejisi değildir (Ozan, 2021). Dolayısıyla ABD, S-400 savunma sistemini alan Türkiye'yi cezalandırarak, Türk dış politikasını yaptırımlarla şekillendirmeye çalışmakta, Türkiye'nin S-400'lerden vazgeçerek Rusya'dan uzaklaşmasını beklemektedir.

23-24 Mart 2021 tarihinde Brüksel'de yapılan NATO Dışişleri Bakanları toplantısında S-400 meselesi tekrar gündeme getirilmiştir (Çam, 2021). Görüşmede ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken, S-400'ler konusunda Türkiye'ye uyarıda bulunarak bu hava savunma sistemini elinde bulundurmaması yönünde çağrı yapmıştır. Buna karşılık Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ise "S-400'ü aldık ve bu iş bitti" cevabını vermiştir (Çopur, 2021). Dolayısıyla bu görüşme sırasındaki söylemlere bakılırsa, Trump döneminde gergin olan ilişkilerin Başkan Joe Biden döneminde de aynı düzlemde ilerleyeceğini öngörmek yanlış olmayacaktır.

3.2. ABD ve Türk Dış Politikalarında Çatışma Alanları

3.2.1. Suriye sorunu

Obama döneminden miras kalan Suriye sorunu, darbe sonrası dönemde de Türkiye-ABD ilişkilerinde kötüleşen dış politika alanlarından biri olmuştur. FETÖ ile mücadele konusunda Türkiye'nin ABD'den beklediği desteği görememesi ve buna karşılık Türkiye'nin kırmızı çizgisi olan Suriye sorununda ABD'nin PYD/PKK terör örgütlerine silah ve mühimmat yardımı yaparak destek vermesi ilişkileri daha da derinden etkilemiştir.

2016 yılında Amerika'da seçimlerin yenilenmesi, Obama döneminden kalan olumsuzlukların giderilmesi için fırsat olarak görülmüştür. Ocak 2017'de Donald Trump'ın göreve başlaması, başta FETÖ terör örgütü olmak üzere PYD/PKK gibi Türkiye için tehdit oluşturan konularda Trump yönetiminin destek sağlayacağı yönünde beklenti oluşmuştur. Nitekim Başbakan Yıldırım ve Cumhurbaşkanı Erdoğan, Trump'ın seçimi kazanmasının ardından Türkiye-Amerika ilişkilerinde yeni bir dönemin başlayacağını ifade etmişlerdir. Fakat Trump'ın iktidara gelmesinin ardından başlayan iyimser hava kısa bir süre içerisinde beklentileri tersine çevirmiş ve hayal kırıklığı yaratmıştır. ABD'nin FETÖ ve PYD/PKK konusunda Türkiye'nin beklediği adımları atmaması bu hayal kırıklığının temel nedeni olmuştur. Bu bağlamda beklediği desteği göremeyen Türkiye Sincar'a operasyon düzenlemiş ve genelde Suriye özelde ise PYD/PKK konusunda kararlı olduğunu bu operasyon ile göstermek istemiştir (Akbaş, Çelik, & Duman, 2019, s. 2246).

Buna karşılık Trump yönetimi, Türkiye'nin bu mücadelesini görmezden gelerek Mayıs 2017'de YPG'nin silahlandırılması için ABD Savunma Bakanlığına yetki vermiştir (BBC, 2017). ABD'nin Rakka Operasyonu öncesinde böyle bir girişimde bulunması ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Diğer bir ifadeyle PYD/PKK ile yakın ilişkilerin kurulması Obama yönetimi ile başlamış Trump yönetimi ile devam ettirilmiştir.

2018'de Suriye'den çekilme kararı alan Trump yönetimi Türkiye-ABD ilişkilerine olumlu bir atmosfer katmış olsa da bu kararın arkasında duramamıştır. Benzer şekilde Ocak 2019'da Trump'ın Suriye'den çekileceklerini açıklamasından sonra, söz konusu çekilme takvimini Suriye'de Türkiye'ye karşı savaşan güçleri

korumaya yönelik bir tutum içerisinde girerek şekillendirmeye çalışması Türkiye’de ABD yönetimine yönelik kuşkuları arttırmıştır (Akbaş, Çelik, & Duman, 2019).

ABD, Türkiye’nin Suriye’deki mücadelesine karşılık bir yandan destek mesajları verirken bir yandan da YPG ile ilişkisini devam ettirmiştir. 27 Şubat 2020 tarihinde Suriye’de TSK’ya düzenlenen hava saldırısı sonucunda 34 Türk askeri hayatını kaybetmiştir. ABD tarafından ilk tepki Dışişleri Bakanı Pompeo’dan gelmiştir. Bu konuda Türkiye’nin yanında olduklarını belirten Pompeo, Türkiye’ye başsağlığı mesajı göndermiştir. Dışişleri Bakanlığından ziyade Kongredeki bazı kişiler Türkiye’ye diplomatik kanallar aracılığıyla destek vermişlerdir. Örneğin; Senatör Lindsey Graham, Amerikan’ın İdlib’e uçuş yasağı getirmesi yönünde çağrıda bulunmuştur (Miş, ve diğerleri, 2017, s. 94).

Bu süreçte Türkiye’ye ekonomik destekte de bulunan ABD, Suriye’de YPG terör örgütü ile işbirliğini de devam ettirmiştir. Nitekim Amerika’ya bağlı Delta Crescent Energy LLC şirketi ile YPG arasında petrol anlaşması yapılmıştır. Ayrıca şirket, Suriye’de faaliyet gösterebilmek için anlaşmadan önce ABD Hazine Bakanlığı’nın ilgili bölümünden lisans temin etmiştir. Dolayısıyla ABD’nin bu desteği, üstü örtülü bir şekilde YPG ve Esed rejimine karşı desteğinin bir göstergesidir (Miş, ve diğerleri, 2017, s. 96).

Sonuç itibarıyla ABD’nin, FETÖ konusunda talep edilen adımları atmaması ilişkiler de güvensiz bir ortam yaratırken Türkiye’nin Suriye’de PYD ve PKK ile mücadele içerisinde olduğu sıralarda ABD’nin teröristlere silah yardımı yapması ve Suriye’den çekilme kararı alıp çekilmemesi bu güvensizliğin derinleşmesine neden olmuştur.

3.2.2. Doğu Akdeniz sorunu

Doğu Akdeniz Gaz Forumu(DAGF), 2020 yılında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi(GKRY), İsrail, Mısır, Ürdün, İtalya ve Yunanistan’ın katılımıyla kurulmuştur. ABD ise bu foruma ilk başta ‘‘daimi gözlemci’’ olarak katılmış, daha sonra ise foruma katılım talebini resmileştirmiştir. Forumun amacı, Doğu Akdeniz’de enerji alanında işbirliği sağlamaktır. Zira DAGF’a üye olabilmek için Akdeniz’e kıyıdaş olmaya gerek yoktur. Nitekim Ürdün, Akdeniz’e kıyısı olmadığı halde üyedir. Türkiye ise geniş kıyılara sahip olmasına rağmen dışarıda kalmıştır (Ozan, 2021).

Dış politika konusunda 2016 darbe girişiminden itibaren Türkiye-ABD çatışma alanlarının artışına paralel olarak, Eylül 2020’de Güney Kıbrıs Rum Yönetimi(GKRY)’ne ziyarette bulunan ABD Dışişleri Bakanı Pompeo, Türkiye’nin Akdeniz’de ki sondaj faaliyetlerinin endişe verici olduğunu belirtmiştir (Miş, ve diğerleri, 2021, s. 88). Buna karşılık Türkiye Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy ise ABD yönetimini bu konuda tarafsız olmaya davet etmiştir. Ayrıca Aksoy, GKRY ile ABD arasında “Kara, Açık Denizler ve Liman Güvenliği Merkezi” mutabakatının imzalanmasına ve bu mutabakatın Kıbrıs’ta yaşayan Türkleri yok saymasına tepki göstermiştir (BBC, 2020).

ABD Dışişleri Bakanlığı 11 Haziran 2020’de Türkiye’ye sondaj faaliyetlerini durdurması yönünde çağrı yaparken, 13 Haziran 2020’de “*Türkiye’yi bu hesaplanmış provokasyonu sona erdirmeye ve Yunanistan ile derhal istikşafi görüşmelere başlamaya çağırıyoruz*” ifadelerini kullanmıştır (Miş, ve diğerleri, 2021, s. 89). Dolayısıyla ABD, S-400 krizinde olduğu gibi Türkiye’ye karşı baskı ve tehdit söylemlerde bulunarak Türk dış politikasını yönlendirmeye çalışmaktadır. Bu süreçte Türkiye’nin geri adım atmaması ve Akdeniz’de sondaj çalışmalarını hâlâ devam ettiriyor olması Türk-Amerikan ilişkilerinde gerilimi tırmandırmaya devam ettirmektedir.

3.3. AB ile İlişkiler Bağlamında Türk Dış Politikası

3.3.1. Darbe sonrası Türkiye-AB ilişkilerinin zayıflaması

2016’nın ilk yarısına kadar Türkiye-AB ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Fakat 15 Temmuz’da Türkiye’de darbe girişimi olması nedeniyle ikili ilişkilerde bir kırılma yaşanmıştır. Nitekim 15 Temmuz’dan önce var olan sorunlar 15 Temmuz darbesi ile birlikte daha da derinleşmeye başlamıştır (Kakışım & Erdoğan, 2019, s. 409). Bu kapsamda Avrupa Birliği, 15 Temmuz başarısız darbe girişiminden sonra her fırsatta insan hakları, hukukun üstünlüğü, basın özgürlüğü, yargı bağımsızlığı ve demokrasiye vurgu yapmıştır. Sadece bu ilkelere odaklanan AB’nin bu süreçte Türkiye’ye desteği yetersiz görülmüştür. Nitekim bu yetersizlikten dolayı Türkiye-AB ilişkileri ilerleyen dönemlerde olumsuz bir seyir izlemiş ve ikili ilişkiler, darbe ile birlikte zayıflama dönemine girmiştir.

Ayrıca Türk dış politikasında AB'ye üye olunması konusunda inanç azalmaya başlamıştır. Çünkü darbe girişimini fırsat bilen AB, hemen hemen her yıl üyelik müzakerelerini askıya almaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra AB içerisinde ki yetkililer tarafından Türkiye'ye yönelik karşıt söylemlerin artması ve Türkiye'nin AB'ye üye olmaması gerektiği yönünde eleştirilerin çoğalması nedeniyle Türk dış politikasında daha önce ki dönemlere göre AB ile ilişkiler daha az önemsenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin AB içerisinde bir yerinin olduğuna inanmayan AB Türkiye Raportörü Kati Piri, darbe sonrası Türkiye-AB ilişkilerini şu sözlerle özetlemiştir:

“Son üç yıldır basın özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıkların hakları konusunda ülkede yaşananlar bizi endişelendiriyor. Üç yıldır gerileme görülüyordu. 15 Temmuz'dan sonra ise durum iyice kötüleşmiştir... Katılım müzakerelerine yönelik Kopenhag kriterleri açık ve nettir. Temelde bu kriterler bulunmalıdır. Avrupa Parlamentosu(AP) üyesi olarak meslektaşlarımız hapisteyken sessimizi yükseltmek görevimizdir...” (Euronews, 2016).

Darbe sonrasında Türkiye'nin ilk destek mesajını Rusya'dan almış olması ve buna karşılık AB liderlerinin darbenin başarısız olacağını anladıktan sonra destek mesajları göndermesi Türk kamuoyunda dikkat çekmiştir. Bu durumdan dolayı kamuoyunda AB'ye karşı olumsuz söylemler artmaya başlamıştır. Darbeye karşı tepki göstermekte çekingen davranan AB, FETÖ ile mücadele kapsamında başlatılan politikaları, özellikle tutuklamaları ve işten çıkarmaları sert bir üslupla eleştirmiştir. Bunun yanı sıra OHAL kapsamında uygulanan faaliyetlere de karşı çıkan AB, Türkiye de idam cezasının geri getirilmesine yönelik tartışmaların artmasına da tepki göstermiştir. Nitekim Avrupa Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker, Türkiye de idam cezasının getirilmesi halinde müzakerelerin durdurulacağını belirtmiştir (Cicioğlu, 2017, s. 363).

AB'nin bu süreçte eleştirdiği bir diğer konu ise Fetullahçı Terör Örgütüne(FETÖ) ait medya organların kapatılması ve örgütle ilişkisi olan gazetecilerin tutuklanması olmuştur. AB, bu durumu “Türkiye’de basın özgürlüğünün olmadığı” şeklinde değerlendirmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin haklılık payı görmezden gelinmiştir. Dolayısıyla bu ve buna benzer eleştirilerin artması 2016 yılı boyunca Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir (Cicioğlu, 2017, s. 363).

Türkiye-AB ilişkileri geçmişten günümüze bazen hızlı bir sürece girerken bazen de askıya alınmıştır. Bu yüzden de Türkiye, genellikle AB'ye karşı inanç ve güven sorunu yaşamıştır. Bu sorun, 15 Temmuz darbesinden sonra daha da artış göstermiştir. Çünkü Avrupa Birliği, darbe zamanında Türkiye'yi yalnız bırakmakla kalmayıp, ilişkileri tekrar gözden geçirmiş hatta müzakereleri sonlandırmak için darbeyi bir fırsat olarak görmüştür (Duman, 2018, s. 86-88).

Bu bağlamda 15 Temmuz gecesi yaşanan olaylardan sonra Türkiye-AB arasında gündemde olan 'vize muafiyeti' konusu tamamen tıkanmıştır. Türkiye ise buna karşılık AB ile mülteci anlaşmasını devam ettirmeme yönünde adım atmıştır. Bu durum AB'ye üye ülkelerin tepkisine neden olmuştur (Cicioğlu, 2017, s. 341-349).

Avrupa ile ilişkilerin zayıfladığı bu dönemde bir nebze de olsa Türkiye-AB ilişkilerinde yumuşama sinyalleri de görülmüştür. 15 Kasım 2016'da Almanya Dışişleri Bakanı Frank Walter Steinmeir'in Türkiye'yi ziyaret etmesi ikili ilişkilerdeki yumuşamanın ilk sinyali oluşturmuştur. Bakan Steinmeir, bu ziyarette Türkiye'nin terör tehdidi altında olduğunun unutulmaması gerektiğini vurgulayarak bu durumun kendileri için endişe yarattığını ifade etmiştir (Cicioğlu, 2017, s. 368). Ayrıca bu süreçte iki tarafın da birbirine ihtiyacı olduğunun altını çizmiştir (DW, 2016). Dolayısıyla AB'ye üye bir ülke tarafından Türkiye'nin terör tehdidi altında olmasının fark edilmesi Türkiye açısından memnuniyetle karşılanmıştır.

Bir diğer yumuşama sinyali ise AB Dışişleri Bakanlığı toplantısında gelmiştir. Bu toplantıda Türkiye'nin 15 Temmuz darbe girişiminden sonraki durumu ele alınmıştır. Bu süreçte Türkiye ile üyelik müzakerelerinin durdurulmasını isteyen tek ülke Avusturya olmuştur. Avusturya Dışişleri Bakanı Sebastian Kurz, Türkiye'de insan hakları ilkesinin sorunlu olduğunu vurgulamış ve Türkiye'nin AB'de yerinin olmayacağını belirtmiştir. İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkeler de Türkiye ile müzakerelerin devam ettirilmesinden yana bir tavır sergilemiştir (Cicioğlu, 2017, s. 368). Bu çerçevede İngiltere Dışişleri Bakanı Boris Johnson toplantıda 15 Temmuz darbe girişimine atıfta bulunmuş ve *"Türkiye'de darbe sonrası yaşananlar ortak çıkarlarımızın aleyhindeymiş gibi aşırı bir tepki vermemeliyiz. Türkiye'nin çok ciddi bir darbe girişimi ile karşılaştığını unutmamalıyız"* (BBC, 2016) ifadelerini kullanmıştır.

Daha sonra Avrupa Parlamentosu(AP) 24 Kasım 2016'da Türkiye ile müzakerelerin durdurulması yönünde bir çağrı yapmış ve tavsiye niteliğinde olan bu çağrı 37'ye karşı 479 oy ile kabul edilmiştir (BBC, 2016). Ancak Avrupa Birliği Konseyi tarafından gündeme getirilmemiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı ise karara tepki göstererek, kararın haksız, dışlayıcı ve ötekileştirici olduğunun altını çizmiştir (Oran F. Ç., 2018, s. 438). Başbakan Binali Yıldırım ise kararın Türkiye açısından bir öneminin olmadığını belirtmiştir (Dünya, 2016). Dolayısıyla bu gelişmelerin sonucunda Avrupa Birliği'nin 15 Temmuz'dan sonraki süreçte ikircikli bir tavır sergilediği anlaşılmaktadır.

Bir önceki yıldan gelen olumsuz atmosfer 2017 yılına da yansımış, hatta ilişkiler daha kötü bir seyir izlemeye başlamıştır. Türkiye'ye 15 Temmuz darbe girişiminde yetersiz destek veren AB, 2017 yılında da aynı yönde bir tavır sergilemiştir. Hatta bu dönemde ilişkiler bir önceki yıla göre daha kötü duruma gelmiştir (Cicioğlu, 2018, s. 309). Çünkü AB, özellikle müzakerelerin dondurulması için bu darbeyi bir fırsat olarak görmüş ve Türkiye'nin koşullarını göz ardı ederek insan hakları, özgürlük ve hukukun üstünlüğü üzerinden sert eleştirilerde bulunmaya devam etmiştir.

Eleştirilerin artış göstermesinde ki bir diğer neden de, 16 Nisan 2017 tarihinde (Habertürk, 2017) Türkiye'de parlamenter hükümet sisteminden Başkanlık hükümet sistemine geçişe yönelik "anayasa referandumu" yapılacak olmasıdır. Çünkü AB bu süreçte referanduma karşı net bir şekilde "hayır" demiştir (İnat, 2017). Bu bağlamda 2017 yılında Avrupa'ya giden Türk milletvekili ve bakanlarının bazı Avrupa ülkelerine girişinin engellenmesi ve ülkeden sınır dışı edilmesi gibi gelişmeler söz konusu olmuştur. Örneğin; dönemin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya, seçim kampanyası yapmak amacıyla Hollanda'ya gitmiş ve burada sınır dışı edilmiştir. Hatta Hollandalı bir polis Bakana, '*persona non grata*' (istenmeyen kişi) ifadesini kullanmıştır (Özkan, 2017). Dolayısıyla bu yaşananlar 15 Temmuz darbe girişiminden sonra Avrupa'nın Türkiye'ye karşı olumsuz tavrının devam ettiğinin bir ispatıdır.

Bu olumsuz tavrın devam ettiğini gösteren bir diğer gelişme ise Nisan 2017'de Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi(AKPM)'nin 45'e karşı 113 oy (Sputniknews, 2017) ile Türkiye'nin tekrardan denetime alınması kararını vermesidir. Bu kararı savunanlar, darbeden sonra Türkiye'de otoriter bir rejimin olduğunu ve insan

haklarının çiğnendiğini iddia etmiş ve bunun Avrupa Birliği prensiplerine uymadığını belirtmişlerdir. Farklı görüşte olanlar ise bu kararın alınma durumunda Türkiye ile ilişkilerin kopma ihtimalini dile getirmişler ve Rusya'nın daha önceden yaptığı gibi Ankara'nın da AKPM'den çekilebilme ihtimalinin olması nedeniyle denetim sürecinin başlatılmasına karşı çıkmışlardır (Cicioğlu, 2018, s. 324). Adalet Bakanı Ömer Çelik AKPM'nin işbirliği veya dayanışma mekanizması üretmek yerine böyle bir kararı almasına karşı çıkmış ve bu kararı "tarihi bir hata" olarak değerlendirmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı ise kararın siyasi saiklerle alındığını vurgulayarak, Türkiye'nin FETÖ, DEAŞ ve PKK gibi terör örgütleriyle yoğun bir mücadele içerisinde olduğunun bir kez daha altını çizmiştir (BBC, 2017).

25 Mayıs 2017'de Erdoğan, Brüksel'de NATO zirvesine katılmış ve burada AB Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker ve AB Konseyi Başkanı Donald Tusk ile görüşme yapmıştır. Erdoğan görüşmede AB ile müzakerelerin devam ettirilmesine ve yeni fasılların açılmasına yönelik beklentilerini dile getirmiştir. Ayrıca terörle mücadelede AB ile işbirliğinin sağlanması gerektiğini de belirtmiştir (Cicioğlu, 2018, s. 325). Fakat bu beklentiler karşılanmamış ve ilişkilerin daha da kötüye gitmesine neden olan gelişmeler yaşanmaya başlamıştır.

15 Temmuz darbesinden sonra Türkiye'nin AP ile müzakerelerinin durmasına yönelik tavsiye kararı 2017'de de gündeme getirilmiştir. Bu karar, gergin olan ilişkileri derinden etkilemiştir. Türkiye'de 16 Nisan 2017'de kabul edilen referandum kararına AB karşı çıkmış, bunun Kopenhag kriterleri ile uyumlu olmadığını her fırsatta dile getirmeye başlamıştır. Bu çerçevede AB Parlamentosu Türkiye Raportörü Kati Piri'nin hazırlamış olduğu rapor 6 Temmuz 2017'de AB Dış İlişkiler Konseyine sunulmuştur. Rapor, 64'e karşı 477 oy ile kabul edilmiştir. Kabul edilen bu raporla birlikte Türkiye ile müzakerelerin derhal durdurulması veya askıya alınması için Avrupa Birliği'ne üye devletlere ve Avrupa Konseyi'ne çağrıda bulunulmuştur (Cicioğlu, 2018, s. 326).

Rapor da 15 Temmuz darbesi ile ilgili olarak, 2016'nın Türkiye açısından zor bir yıl olduğu belirtilmiş ve OHAL kapsamında alınan önlemlerin orantısız, özgürlükleri kısıtlayıcı ve geniş kapsamlı olmasından dolayı Türkiye'de uzun süre olumsuz gelişmelerin yaşanacağı ifade edilmiştir (Sputniknews, 2017).

Avrupa Parlamentosu'nun bu kararının ardından 25 Temmuz 2017'de Türkiye ve AB arasında Yüksek Düzeyli Siyasi Diyalog Toplantısı yapılmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2017). Brüksel'de gerçekleştirilen bu toplantıya Türkiye tarafından AB Bakanı Ömer Çelik ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu katılmıştır. Toplantı sonrasında Bakanlar, AB Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini ve AB Genişleme Müzakere Komiseri Johannes Hahn ile birlikte ortak basın açıklaması yapmışlardır. Çavuşoğlu açıklamasında, AB ile diyalogun ve işbirliğin devam etmesinden yana olduğunu vurgulayarak, 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında AB'den yeterli desteği göremediklerini ve bu konuda Türkiye'nin hassas davrandığını belirtmiştir (Cicioğlu, 2018, s. 328). Ardından AB'nin FETÖ'yü bir terör örgütü olarak görmemesine karşılık şu sözlerle cevap vermiştir:

“FETÖ'yü biz terör örgütü olarak görüyoruz. İslam İşbirliği Teşkilatı, terör örgütü olarak ilan etti. Körfez İşbirliği Konseyi, terör örgütü ilan etti. Biz terör örgütü olarak ilan ettik ve tedbir alıyoruz. Ama Avrupa Birliği bunu, Türkiye'de darbe yapmasına rağmen bir terör örgütü olarak görmediği için onlara yönelik attığımız her adımı hukuk ihlali olarak görüyor. Sorun burada, nasıl gördüğüne bağlı. Darbenin hemen sonrasında da aynı anlayış vardı, şimdi de aynı anlayış var” (TCDışişleri, 2017). Basın açıklaması yapan Mogherini ise, AB'nin FETÖ'ye karşı tavırlarının şu süreçte değişmeyeceğini belirtmiştir.

Sonuç itibariyle FETÖ terör örgütü ile ilgili 2017 yılı içerisinde de somut bir adım atılamamıştır. Çünkü AB, Türkiye'nin delillerini yetersiz görmüş ve özellikle bir uygulamanın kullanılmasıyla insanların tutuklanmasını doğru bulmamıştır. Bu konuyla ilgili olarak 2017'nin son dönemlerinde açıklama yapan AB Terörle Mücadele Koordinatörü Gilles de Kerchove, FETÖ'yü terör örgütü olarak görmediklerini ve bu konuda sağlam delillerin olmadığını belirtmiştir. Ayrıca yakın zamanda da AB'nin bu konuyla ilgili tavrının değişmeyeceğinin altını çizmiştir (NTV, 2017).

3.3.2. Türkiye-AB ilişkilerinde yumuşama dönemi

2018 yılı Türkiye-AB ilişkilerinde iyileşme yaşanmış, iki tarafta işbirliği ve yumuşama eksenli bir dış politika yürütmeye başlamışlardır. Bu süreçte karşılıklı olarak somut adımların atılması 15 Temmuz darbe girişiminden sonra ikili ilişkilerde dönüm noktasının yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim 2017 yılında ilişkiler kopma

noktasına gelmiştir. 2018 yılında Türkiye-AB arasında üst düzey ziyaretlerin ve devlet Başkanları tarafından gerçekleştirilen zirvelerin yapılması ilişkilerin olumlu bir seyir izlemesi açısından önem arz etmiştir. Dolayısıyla 2018’de iki tarafta kaybolan güven ortamını yeniden oluşturma eğilimli politikalar yürütmeye başlamıştır (Güngörmez, 2019, s. 209-300).

Daha önceki dönemlerde Fransa, Almanya ve Hollanda gibi ülkelerle yaşanan gerilimlerden Türkiye-AB ilişkileri de etkilenmiştir. 2018’de bu ülkelerle normalleşmeye gidilmesi Ankara-Brüksel ilişkilerinde değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim yeni dönemde Cumhurbaşkanı Erdoğan ilk ziyaretini 5 Ocak’ta Fransa’ya gerçekleştirmiştir. Erdoğan, bu süreçte *‘‘Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin geleceği açısından yeni bir döneme’’* girildiğini (Aydın Ö. , 2018) ifade etmiştir.

Ayrıca ziyaret öncesinde Erdoğan, Macron’un Avrupa Birliğinde ki yerini önemseydiğini belirtmiştir. Aynı yılda Fransa’da terör olaylarının artması iki ülke ilişkilerinde yakınlaşmanın en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Fakat Erdoğan, Fransa’daki terör olayları ile FETÖ’nün gerçekleştirmiş olduğu darbe girişiminin karıştırılmaması gerektiğini vurgulamış ve Fransa’da devlete karşı yapılmış bir darbe girişiminin olmadığını altını çizmiştir. Öte yandan Fransa’da terör eylemlerinin yaşanması neticesinde OHAL kararının alınmasına da değinen Erdoğan, Türkiye’nin 15 Temmuz darbe girişiminden sonra OHAL kararı vermesinin ardından AB ülkeleri tarafından eleştiriye maruz kaldığını belirtmiştir (TRTHaber, 2018). Dolayısıyla terörün sadece Ortadoğu’da değil, Avrupa’da da faaliyet gösterdiğini bir kez daha gündeme getirmiştir.

Aynı yıl 15 Şubatta Başbakan Binali Yıldırım, Almanya Şansölyesi Merkel’i ziyaret etmiştir. Nitekim bu ziyaret, Türkiye-AB ilişkileri açısından önemli görülmüştür. Çünkü zor dönemlerden geçen iki ülke, ziyaretten sonra diyaloga devam mesajı vermiştir. Fakat bu diyalog, FETÖ terör örgütü haricindeki sorunları kapsamaktadır. Nitekim görüşmede, 15 Temmuz darbe girişimini tekrardan kınayan Merkel, Türkiye de FETÖ ile mücadelede atılan adımların orantılı olmasını ve hukuk devleti kurallarına göre yapılması gerektiğini belirtmiştir. Yıldırım ise Türkiye’de ki yargılanmaların hukuk devleti kuralları çerçevesinde yapıldığının altını çizmiştir

(Danışman, 2018). Dolayısıyla Almanya'nın darbe konusunda ki tavrının hala değişmediği ve eleştirilere devam ettiği bu sözlerle anlaşılmaktadır.

2018'de Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği açısından önemli olan bir diğer gelişme, 25-26 Mart'ta AB Konseyi Başkanı Donal Tusk, AB Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katılımıyla Bulgaristan Varna'da gerçekleştirilen (Güngörmez, 2019, s. 214) Türkiye-AB Liderler Zirvesi olmuştur. 15 Temmuz darbe girişiminden sonra ilişkilerin tıkanması bu zirve ile tekrardan canlanmaya başlamıştır. Bu bağlamda Türk dış politikasında AB'ye üyelik konusunda azalan inanç duygusu tekrardan artış göstermiştir. Nitekim darbeden sonra vize muafiyeti, serbest ticaret, mülteci sorunu ve terörle mücadele gibi konularda işbirliği sağlanamasa da bu zirvenin yapılması ikili ilişkilerde yumuşamanın yaşanmasına neden olmuştur.

Zirveden sonra ortak basın toplantısında açıklama yapan AB Konseyi Başkanı Donald Tusk, Türkiye-AB ilişkilerindeki birçok konunun değerlendirildiğini ve özellikle Türkiye'nin mülteciler konusundaki çalışmalarını takdir ettiklerini belirtmiştir. Öte yandan Türkiye'nin demokratik standartları sağlaması ve devam ettirmesi konusunda daha fazla çalışması gerektiğini vurgulamış ve 15 Temmuz darbe girişiminde Türkiye'nin çok büyük zarar gördüğünün altını çizmiştir. Türkiye'yi bu konuda Avrupa Konseyi olarak cesaretlendirmek ve özellikle insan hakları konusunda işbirliği yapmak istediklerini belirtmiştir.

Toplantıda söz alan AB Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker ise Türk halkına hayranlık duyduğunu ve Türkiye'nin, AB için gerçek ve stratejik bir partner olmasını istediğini ifade etmiştir. Ancak bunun Türkiye ve AB ilişkilerini ayırıştırıcı sorunlara çözüm bulunması sonucunda gerçekleşeceğini ima etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin ve Avrupa'nın aradaki ayırıştırıcı sorunlara değinmesinin doğru olmadığını ve bunun yerine ortak sorunlara odaklanılması gerektiğini vurgulamıştır. Erdoğan ise, görüşmelerin çok verimli geçtiğini ve Türkiye-AB ilişkilerinde zorlu bir dönemin bu zirve ile birlikte geride bırakıldığını belirtmiştir. Vize serbestisi ve serbest ticaret konusunda AB'nin bir an önce adım atması gerektiğini dile getirmiştir. AB'nin 15 Temmuz'dan beri Türkiye de ki insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi ilkelere işaret etmesine karşılık Erdoğan, basın toplantısında şu sözlerle AB'ye gönderme yapmıştır.

‘‘Biz artık terörle mücadele gibi hassas konularda afaki ve haksız eleştiriler değil, güçlü destek bekliyoruz. Türkiye, insan haklarına, temel hak ve özgürlüklere saygılı demokratik bir hukuk devletidir. Bunu halkımız bütün dünyaya 15 Temmuz gecesi demokrasi için canları pahasına sokaklara dökülerek zaten göstermiştir. Teröre karşı aldığımız tedbirler ve operasyonlar gerekli olduğu müddetçe devam ettirilecek ve tehditler bertaraf edildiği zaman sona erdirilecektir’’ (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2018).

Açıklamasında Türkiye-AB ilişkilerine de değinen Erdoğan, AB’nin Türkiye’yi Genişleme Politikalarının dışına itmesini vahim bir hata olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede Türkiye’nin AB için kilit bir aktör olduğunu vurgulayan Erdoğan, AB ile Türkiye arasında ki güvenin yeniden tesis edilmesinin ilk adımının bu zirvede atıldığını ifade etmiş ve bu adımın somut bir şekilde atılması gerektiğini belirtmiştir.

Zirvede her iki tarafta somut olarak net bir anlaşmaya varamasa da verilen mesajların işbirliği ve yumuşama eksenli olması kötü olan ilişkilerde önemli bir adım atıldığının göstergesi olmuştur. Dolayısıyla 15 Temmuz darbe girişiminden sonra Türkiye-AB ilişkilerinde kaybolan işbirliği ve diyalog bu zirve ile tekrardan sağlanmıştır (Güngörmez, 2019, s. 217).

17 Nisan 2018’de Avrupa Komisyonu bir buçuk yıl aradan sonra Türkiye raporunu açıklamış ve bu raporda özellikle FETÖ ile ilgili değerlendirmeler yaparak Türkiye’yi eleştirmiştir. Nitekim AB, 15 Temmuz darbe girişimiyle ilgili eleştirilerini önceki yıllarda olduğu gibi devam ettirmiştir. Bu çerçevede Türkiye’de 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında OHAL kararının alınması ve bu kararla birlikte çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnameler bağlamında haksız eylemlerin yapıldığını ima eden raporda şu ifadeler yer almaktadır:

‘‘Geniş kapsamlı ihraçlar, tutuklamalar ve gözaltılar gibi, darbe girişiminden bu yana olağanüstü hâl kapsamında alınan geniş çaplı, kolektif uygulanan ve orantısız tedbirler, ciddi endişe yaratmaya devam etmektedir. Türkiye olağanüstü hâli gecikmeksizin kaldırmalıdır. Olağanüstü hâl kapsamında bugüne kadar çıkarılan 31 kanun hükmünde kararnameye ilişkin ciddi eksiklikler söz konusudur. Bu kararnameler TBMM tarafından titiz ve etkili bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Sonuç olarak, söz konusu kararnameler uzun süre yargı denetimine açılmamıştır ve hiçbir

Anayasa Mahkemesi incelemesine henüz konu olmamıştır'' (Avrupa Komisyonu, 2018, s. 3).

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere AB, Türkiye’de özellikle 15 Temmuz darbe girişiminden sonra sıkıntılı gördüğü hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokrasi gibi ilkeleri tekrardan gündeme getirmiştir. Nitekim raporun yayımlanmasının ardından Avrupa Komisyonu’nun genişlemeden sorumlu üyesi Johannes Hahn tarafından Fransa’da basın açıklaması yapılmış ve açıklamada, hukukun üstünlüğü, temel hak ve özgürlükler ilkelerine değinen Hahn, Türkiye’nin bu konular yüzünden giderek AB’den uzaklaştığını belirtmiştir. Ayrıca Türkiye’nin bu ilkelerle ilgili yapması gerekenlerin raporda öneri niteliğinde yazıldığına da işaret etmiştir (BBC, 2018).

Raporun yayımlanmasının ardından Türkiye-AB ilişkilerini etkileyen en önemli gelişme, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra yürürlüğe getirilen ve 730 gün süren OHAL kararının 18 Temmuz da tamamen kaldırılması olmuştur (Erem, 2018). Karardan sonra açıklama yapan AB Dışişleri ve Güvenlik Sözcüsü Maja Kocijancic, AB’nin bu kararı memnuniyetle karşıladığını belirtmiş ve Türkiye’nin bundan sonraki süreçte demokratik bir devletin özünde yer alan hukukun üstünlüğü, yargının bağımsızlığı ve özgürlükleri olumsuz etkileyecek tüm önlemleri almasını istemiştir (Ellyatt, 2018).

OHAL’in kaldırılmasının ardından 29 Ağustos 2018’de Türkiye’de dördüncü Reform Eylem Grubu(REG) toplantısı yapılmıştır. 15 Temmuz darbesinden sonra ilk kez gerçekleştirilen bu toplantının ardından terörle mücadele, ekonomi, adalet ve dış ilişkiler gibi alanlarda atılacak olan adımlar açıklanmış ve Avrupa Birliğinden beklentiler ortaya konmuştur. Bu bağlamda 100 gün içerisinde AB ile yapılacak olan müzakerelerde 23. ve 24. fasılların açılmasını sağlamak, öngörülen adımların başında gelmiştir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2018).

2018 yılı Türkiye-AB ilişkilerinde ki son gelişme 22 Kasım Yüksek Düzeyli Siyasi Diyalog Toplantısı’nın Ankara’da yapılması olmuştur. Toplantıya Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, AB Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini ve AB Genişleme Müzakere Komiseri Johannes Hahn katılmıştır. Mogherini’nin iki yıl aradan sonra Türkiye’ye gelmesi ve normal şartlarda 6 ayda bir yapılması planlanan Siyasi Diyalog Toplantısı’nın 16 ay süreden sonra yapılıyor olması, 15 Temmuz darbe

girişiminden sonra ilişkilerde ki görüşmelerde sıkıntılı sürecin yaşandığının bir göstergesidir (Demirtaş, 2018).

Görüşmede genel olarak dış politika konularına değinilmiş ve aynı zamanda üç yıl önce gerçekleşen darbe girişimi ile ilgili de değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çerçevede Mogherini, basına yapmış olduğu açıklamada Türkiye’de yapılmış olan başarısız darbe girişimini tekrardan kınadığını ifade etmiştir. Öte yandan Türkiye ve AB’nin stratejik ortaklığına da değinen Mogherini, AB olarak Türkiye ile güçlü bir işbirliğinden yana olduklarının altını çizmiştir. Hansise görüşmelerin son derece yapıcı olduğunu belirterek, Türkiye’de OHAL’in bitmesine karşılık demokratik çalışmaların devam ettirilmesi gerektiği yönünde ifadeler kullanmıştır. Öte yandan ceza süreçlerinin masumiyet karinesi temelinde yapılması gerektiğini belirtmiştir (TCDışişleri, 2018).

3.3.3. Türkiye-AB ilişkilerinde duraklama dönemi

2018’de iyileşme eğiliminde olan ilişkiler 2019 yılında bozulmaya başlamış ve iki tarafta hem iç politikada hem de dış politikada birbirini suçlamaya devam etmiştir. Bu kapsamda ilişkilerde özellikle 15 Temmuz başarısız darbe girişiminden sonra belirgin olarak görülen ‘güven bunalımı’ tekrar yaşanmaya başlamıştır. Daha önceki senelerde olduğu gibi 2019’da da Gümrük Birliği ve vize muafiyeti gibi konularda bir ilerleme olmamıştır. Öte yandan 2019 yılı Türkiye-AB ilişkileri iki taraf açısından da içeride ve dışarıda yaşanan gelişmeler doğrultusunda şekillenmiştir. Bu bağlamda AB içerisinde yaşanan “Brexit” meselesi, AP seçimleri ve genişleme çerçevesinde birlik içerisinde tartışmaların artması gibi gelişmeler Türkiye’ye karşı politikalarında etkili olmuştur. Aynı zamanda Türkiye’de yerel seçimlerin olması, Suriye’de sürdürülen askeri harekâtın varlığı ve Doğu Akdeniz de ki gelişmeler ilişkileri etkileyen temel parametreler olmuştur (Güngörmez, 2020, s. 237-238).

2019’un ilk Türkiye-AB gelişmesi, 20 Şubat’ta AB Türkiye Raportörü Kati Piri’nin, Türkiye ile üyelik müzakerelerinin askıya alınmasına yönelik hazırlamış olduğu tasarımı AP’nin Dış ilişkiler Komitesine 7’ye karşı 47 oyla kabul ettirmesiyle (Sputniknews, 2019) başlamıştır. Bu kapsamda Piri, ‘‘Beklentim, AP’nin büyük bir çoğunluğunun AP Dışişleri Komitesinin bugün yaptığı gibi, Türkiye ile katılım müzakerelerinin askıya alınması için oy kullanmasıdır’’ (Reuters, 2019) ifadelerini kullanmıştır. Piri, raporda Türkiye’de ki Başkanlık Sistemini ‘‘otokratik’’ bir yönetim

olarak tanımlamış ve Türkiye’de demokratik denetim eksikliğinden bahsetmiştir (Özkan, 2019). Karar tasarısının gerekçelerine ise demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, sivil özgürlüklere saygısızlık, Kıbrıs meselesi ve bölge komşularıyla toprak üzerinden yaşanan anlaşmazlıklar gibi konuları eklemiştir (Karaca, 2019). Ayrıca raporda olumlu yönler az değinilmiş ve FETÖ’ye yönelik yapılan operasyonlar eleştirilmiştir, bu kapsamda ‘uzun tutukluluk süreleri ve kötü muameleden endişe duyulduğu’ ifadesi kullanmıştır. Öte yandan Türkiye’nin yurt dışındaki FETÖ mensubu kişilere yönelik yaptığı operasyonlar nedeniyle üzüntü duyulduğunun da altı çizilmiştir (Cumhuriyet, 2019).

Dışişleri Bakanlığı bu kararın ardından yapmış olduğu resmi açıklamada, ‘AB’ye katılım müzakerelerinin resmen askıya alınması çağrısında bulunulması kesinlikle kabul edilemez’ (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019) ifadelerine yer vermiştir. Nitekim AB’nin 15 Temmuz’dan sonra zaman zaman yapmış olduğu bu girişime karşılık Dışişleri Bakanlığı değişmeyen tepkisini ortaya koymuştur. Dolayısıyla buradaki temel mesele, Türkiye’de 15 Temmuz darbe girişiminden sonra alınan tedbirlerin AB’nin ‘objektif’ kurallarını ihlal ettiği ve demokratik değerlerden uzak olduğu düşüncesidir (Pınar, 2019).

Kati Piri’nin hazırlamış olduğu rapor, 13 Mart’ta Avrupa Parlamentosu Genel Kurulunca 109’a karşı 370 oy ile kabul edilmiştir (Cumhuriyet, 2019). Bu çerçevede AB’nin 15 Temmuz darbe girişiminden itibaren bu yönde gösterdiği çaba 2019 yılında sonuca ulaşmıştır. Tavsiye niteliğinde olan ve hukuki bağlayıcılığı olmayan (TRTHaber, 2019) bu raporun AP Genel kurulunca kabul edilmesi Türkiye-AB ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur.

Kararın verilmesinin ardından açıklama yapan AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik, ‘bu kararın değersiz, hükümsüz ve itibarsız’ olduğunu vurgulamıştır. Ardından AP’nin darbeci liderlerle çalışmasını ve AB’nin genişlemeden sorumlu komiserinin demokrasiden çok terörü destekleyenlerle yakın olduğunu iddia etmiştir. Çelik, raporda Türkiye’nin demokrasisi hakkında sert eleştiriler yapılmasına karşılık ise 15 Temmuz darbe girişimine atıfta bulunarak, o gece Türk milletinin demokrasi için bedel ödediğini, gaziler ve şehitlerle demokrasinin korunduğunu bir kez daha hatırlatmış ve ‘demokrasimiz hak edilmiş bir demokrasidir’ (CNNTürk, 2019) ifadesini kullanmıştır.

Türkiye ile üyelik müzakerelerinin askıya alınması kararının ardından 15 Martta Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Brüksel’de toplanmıştır. Konseye, AB Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, AB Genişleme Müzakere Komiseri Johannes Hahn ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu katılmıştır (Hatip, 2019). Toplantı, ikili ilişkilerin değerlendirilmesi ve bazı konularda müzakere yapılması için iyi bir fırsat oluşturmuştur (TRTHaber, 2019). Bu kapsamda toplantı da terörle mücadele, ekonomi, göç ve ticaret alanlarında istişare yapılmıştır. Görüşme sonrasında ise AB liderlerinin basına yapmış olduğu açıklamalar da Türkiye’nin AB için stratejik, kilit bir ortak olduğu yinelenmiş ve 15 Temmuz darbe girişimi tekrar kınanmıştır. Türkiye’de hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı, temel hak ve özgürlükler konusunda gerilemenin yaşandığını iddia eden AB liderleri, bu konuda AB olarak endişe içerisinde olduklarını dile getirmişlerdir (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2019). Dolayısıyla Türkiye-AB ilişkilerinde bu görüşmeden de bir sonuç alınamamış ve daha önceki toplantılar da ele alınan konular üzerinden tekrar geçilmiştir.

29 Mayıs’ta Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan Türkiye raporunda, OHAL’in kaldırılmasına rağmen Türkiye de insan hakları, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı gibi alanlarda gerilemeye gidildiğine işaret edilmiştir. Bu gerilemenin nedeni olarak da Nisan 2017’de Türkiye’nin, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçmesi gösterilmiştir. Bu nedenden dolayı da Türkiye’nin AB’den uzaklaştığı değerlendirilmiştir raporda yer almıştır. Ayrıca Türkiye ile müzakerelerde yeni bir adım atılmayacağı da belirtilmiştir (DW, 2019). Öte yandan daha önceki raporlarda olduğu gibi 15 Temmuz darbe girişiminin AB tarafından kınandığı tekrar anımsatılmış ve böyle bir tehlikeye karşı Türkiye’nin aldığı önlemler anlayışla karşılanmıştır. Fakat darbe girişiminden beri OHAL kapsamında uygulanan kararların AB için endişe yarattığı bir defa daha belirtmiştir (Hürriyet, 2019). Raporun katılım perspektifinden uzak bir üslup ile yazıldığını dile getiren Dışişleri Bakanlığı, orantısız ve haksız yapılan eleştirilerin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir (Tokyay, 2019).

2020 yılında Türkiye-AB ilişkileri inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Karşılıklı ziyaretlerde artışın olması ve Covid-19 salgını nedeniyle Türkiye’nin Avrupa’ya yardımda bulunması ilişkilere olumlu yansımış olsa da mülteci krizi nedeni ile ilişkiler gerilmiştir (Kavukçu, 2021, s. 75). Karşılıklı güven sorunu geçmiş yıllarda olduğu gibi devam etmiştir. Çünkü Türk dış politikasının AB ile uyuşmadığı yönünde görüşlerin

olması ilişkilerdeki güvensizliğin temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Öte yandan Türkiye'deki insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi konulara dair AB'nin endişeli tavrı 2020 yılında da devam etmiştir. AB'ye göre bu sorunlar ilişkilerde zorluk yaratmaktadır.

2019'da AP Türkiye Raportörü seçilen Nacho Sanchez Amor'un 2020'nin ilk aylarında TBMM'yi ziyaret etmesi ve bu ziyarette 15 Temmuz şehitleri anısına çelenk bırakması (Adıyaman, 2020) ilişkilere olumlu yansımıştır. Türkiye'nin darbe girişimine karşı başarı göstermesinden memnuniyet duyan Amor, darbeden sonra ciddi sıkıntıların yaşandığını belirtmiştir. Ancak bu sürecin artık sona erdiğini vurgulamış ve Türkiye'nin artık normalleşmesi gerektiğini ifade etmiştir. Öte yandan insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi konularda reformların yapılmasının Türkiye-AB ilişkilerinde önemli olacağını belirtmiştir (Hongur, 2020).

AP Dışişleri Komitesi(APDK) heyeti de 24-27 Şubat'taki Ankara ziyaretinde aynı konulara değinmiş ve 15 Temmuz darbe soruşturması kapsamında Osman Kavala'nın tutuklanmasını eleştirmiştir. Böylece Türkiye'den özellikle yargı bağımsızlığı konusunda acil adımlar atması talep edilmiştir (Köylü, 2020). Öte yandan Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan 2020 Türkiye Raporu da, önceki yıllarda olduğu gibi çok fazla eleştiriler yer almaktadır. 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra uygulanan OHAL'in, 2018'de kaldırılmasına rağmen etkisinin hala devam ettiği, demokrasi ve insan haklarını etkilediği yönünde eleştiriler yapılmıştır. Bu bağlamda AB'nin önemli gördüğü tavsiyelerin Türkiye tarafından yerine getirilmediği belirtilmiştir (BBC, 2020).

2021 yılı Türkiye-AB ilişkilerinde 15 Temmuz darbe girişimi kapsamındaki en önemli gelişme, Avrupa Parlamentosu'nun 40 sayfalık "*2021'de Odak Noktası 10 Konu*" başlıklı raporu olmuştur. Çünkü AP tarafından hazırlanan bir raporda ilk defa FETÖ "*terör örgütü*" olarak lanse edilmiştir. Branislav Stanicek'in hazırladığı raporda "*Gülenci Terör Grubu*" tanımlamasının ardından parantez içerisinde FETÖ kısaltması kullanılmıştır. Nitekim AP'nin ilk defa bir raporda FETÖ'yü "*terör örgütü*" şeklinde tanımlaması Türkiye tarafından olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir (Erel, 2021).

İkili ilişkilerde ki bir diğer önemli gelişme 23-24 Martta gerçekleştirilen AB Liderler Zirvesi olmuştur. Zirve öncesinde Erdoğan'ın, AB Komisyonu Başkanı von

der Leyen ile görüşmesinin sonucunda ikili ilişkilerde çatışma alanlarının yanı sıra işbirliği alanlarının öne çıkarılacağına dair olumlu işaretler verilmiştir (Alkanat & Mazi, 2021).

Zirvede Türkiye'nin iç siyasetiyle ilgili konular başta olmak üzere Gümrük Birliği, vize muafiyeti ve Doğu Akdeniz meseleleri ele alınmış, bu kapsamda Türkiye'ye ılımlı mesajlar verilmiştir. 15 Temmuz darbe girişiminden sonra bozulan ilişkilerin bu süreçten sonra iyileştirileceğine dair söylemlerde bulunulmuştur. Öte yandan Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron konuşmasında, Türkiye'deki olumlu gelişmelerin farkında olduğunu belirtmiş, fakat Kıbrıs, Yunanistan ve Libya konusunda Türkiye'nin tutumunu değiştirmedeğinin altını çizmiş ve bu süreçten sonra *“somut söylemlerin somut eylemlere dönüştüğünü görmemiz lazım”* ifadesini kullanmıştır. Bu bağlamda Haziran ayına kadar Türkiye'ye süre verilmiştir. AB Konseyi Charles Michel ve AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen'de, buna benzer açıklamalarda bulunmuştur. Dolayısıyla toplantıdan *“Türkiye'nin olumlu adımlar kaydettiği fakat AB'nin bunu bir süre daha izlemesi gerektiği”* sonucu çıkmıştır (CNNTürk, 2021).

Alkanat ve Mazi'ye göre AB zirvede, Türkiye ile ilişkilerinde daha önceden olduğu gibi *“havuç/sopa”* stratejisini kullanmayı hedeflemiştir. Özellikle Gümrük Birliği konusunun yeniden ele alınması ve vize muafiyetine yönelik söylemler *“havuç”* olarak kullanılırken öte yandan Doğu Akdeniz meselesi ve Türkiye'nin iç siyasetine yönelik eleştiriler referans gösterilerek, Türkiye ile ilişkilerin *“geri dönülebilir, orantılı ve kademeli”* olacağını belirtmesi *“sopa”* olarak gösterilmiştir (Alkanat & Mazi, 2021).

Sonuç itibarıyla darbe öncesinde ilişkiler de genel olarak olumlu bir atmosfer hâkimken darbe ile birlikte ilişkilerin bozulduğu ve aradan 5 yıl geçmesine rağmen düzelmediği görülmektedir. AB'nin 15 Temmuz'dan sonra Türkiye'yi yalnız bırakması, darbenin başarısız olacağı anlaşıldıktan sonra iktidara destek vermesi, FETÖ'yü bir terör örgütü olarak görmemesi ve en önemlisi darbeyi Türkiye ile ilişkilerin kesilmesi bakımından fırsat olarak görmesi Türkiye-AB ilişkilerini derinden etkilenmiştir. Bu bağlamda Türk dış politikasında AB'ye karşı güven sorunu ortaya çıkmıştır. Nitekim 1964 yılında başlayan ve 57 yıldır devam eden AB serüveni 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında en kötü dönemini yaşamıştır. AB'ye üye olabilmek

için mücadelesinden hiçbir zaman vazgeçmeyen Türkiye'nin darbe sonrasında AB'nin göstermiş olduğu tutarsız ve ikircikli davranışlardan dolayı mücadelesinde azalma görölmüştür. Bu çerçevede Türk dış politikası AB'den uzaklaşmıştır. Hatta üst düzey AB yetkilileri tarafından darbe sonrası yapılan açıklamalarda da "Türkiye'nin AB'den uzaklaştığı" zaman zaman dile getirilmiştir.

SONUÇ

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilan edilmesinden sonra yaklaşık her on yılda bir darbe girişimi yaşanmasının Türk dış politikasına etkisi kaçınılmaz olmuştur. Nitekim her darbe sonrasında Türkiye, Batı’yı suçlar nitelikte söylemlerde bulunmuştur. Çünkü Batı, Türkiye’de gerçekleşen darbeler sonrasında askeri yönetimi destekler nitelikte söylemlerde bulunmuştur. Türk kamuoyu ise bu söylemlere karşılık darbenin arkasında Batı’nın özellikle de ABD’nin olabileceğini gündemine almıştır. Örneğin; 1960 darbesini tanıyan ilk devlet Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Öte yandan 1980 darbesinden sonra İngiltere ve Almanya gibi ülkeler darbenin Türkiye’de demokrasi getireceğini belirterek darbe yanlısı tavır sergilemişlerdir. Avrupa Topluluğu ile ilişkiler kesintiye uğramış olsa bile daha sonraki süreçlerde görüşmeler devam etmiştir. Dolayısıyla 15 Temmuz darbe girişiminden önce yaşanan başarılı darbeler sonrasında Türk dış politikası, genel olarak Batı’ya bağımlı hareket etmiştir.

2002 yılında AK Parti’nin iktidara gelmesi ile birlikte dış politikada Batı ile ilişkiler daha da geliştirilmiş, AB üyelik müzakerelerinde önemli mesafeler katedilmiş, ayrıca Ortadoğu eksenli bir dış politika yürütülmüştür. Arap Baharı dönemi gelişmeler ve çözüm sürecinin başarısız olmasıyla birlikte AB ile ilişkilerde negatif bir seyrin başlangıcı belirginleşmeye başlamıştır. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi öncesinde ABD ile ilişkiler de inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Örneğin Bush dönemindeki gergin ilişkileri Obama döneminde ılımlı bir seyir izlemiştir. Obama’nın ikinci başkanlık döneminde ilişkilerde işbirliği arttırılmış, hemen hemen her alanda ortak hareket edilmiştir. Fakat Obama yönetiminin son dönemlerinde ilişkiler gerilmeye başlamıştır. ABD’nin Suriye’de PYD/YPG’ye karşı destek vermesi ilişkilerin gerilmesine neden olan etmenlerin başında gelmektedir.

Bu bağlamda 15 Temmuz 2016 tarihinde gece saat 22:00’da başlayan darbe/kalkışma Türk siyasal hayatını derinden etkilemiştir. Darbe gecesinde halkın sokaklara dökülüp demokrasi, milli birlik ve beraberlik mücadelesi vermesi Türk siyasal hayatında bir ilki yaratmıştır. Nitekim bu darbe girişimi birçok yönüyle diğer darbelerden ayrılan özellikler taşımaktadır. Bu darbenin daha önceki darbelerden amacının farklı olması, iktidarı devirmek yerine devleti ele geçirmek istemesi, tek hedefin değil de çoklu hedeflerin olması gibi nedenler en önemli farklarıdır.

15 Temmuz darbe girişiminden sonra Türk dış politikasında bir dönüm noktası yaşanmıştır. Nitekim darbeden sonra gerek ABD, gerekse de AB ile zaten görece bozulmaya başlamış olan ilişkiler daha da kötüleşme eğilimine girmiştir. Darbe gecesi Batı liderlerinin tutumu her ne kadar demokrasiden yana ve darbe karşıtı olsa da daha sonraki süreçte ilişkilerde farklı atmosfer hâkim olmuştur. Öte yanda ABD, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde önemli basın yayın organlarının darbe gecesi FETÖ terör örgütü yanlısı haber yapması ve Türkiye'deki darbeyi bir "tiyatro" olarak değerlendirmesi ilişkilerin gerilmesine neden olan etmenlerin en başında gelmektedir. Darbe gecesinde ve sonrasında Batı medyası tarafından yayımlanan haberlerde veya dergilerde Erdoğan'a yönelik suçlamaların artmasının yanı sıra darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenleri üzerinde durulması Batı'nın darbeye karşı tutumunu belli etmiştir.

Batı dünyası liderlerinin darbe sonrasında ilk başta darbe karşıtı söylemlerde bulunup daha sonra ikircikli bir tavır sergileyerek darbenin arkasında Fetullah Gülen'in olduğuna inanmaması, aynı zamanda FETÖ'yü bir terör örgütü olarak görmemesi ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Özellikle Türkiye-ABD ilişkilerinde günümüze kadar Gülen'in iadesi meselesinde hala bir gelişmenin görülmemesi bunun en önemli ispatıdır. Zira darbeden sonra ikili ilişkilerde bu konu hakkında birçok görüşme yapılsa da bir sonuç elde edilememiştir.

Bu nedenle hükümet, Amerikan vatandaşı Rahip Andrew Craig Brunson'un tutuklu yargılanması ve uzun zamandır ihtiyaç duyduğu yüksek irtifa hava savunma silah sistemlerinden Rus menşeli S-400'lerin satın alınması gibi dış politika tercihleri yapmıştır. Nitekim Türk-Rus yakınlaşmasını geçmişten beri bir tehdit olarak gören ABD, darbeden sonra Türkiye'nin S-400'leri almasından rahatsız olmuştur. Aynı şekilde darbe sonrasında Erdoğan'ın ilk ziyaretini Rusya'ya yapması ve yakın ilişkiler kurması nedeniyle ABD, Türkiye'ye yönelik tehditkâr bir tavır sergilemiştir. Zira Rusya'dan S-400'lerin alınması karşılığında Türkiye'ye yaptırım uygulayacağını her fırsatta dile getirmiş, Türkiye'yi F-35 projesinden çıkarmıştır.

Türkiye-AB ilişkilerinde de benzer kırılmalar yaşanmıştır. Zira AB, 15 Temmuz darbe girişimini ilişkilerin durması noktasında bir fırsat olarak görmüştür. Darbeden sonra hemen hemen her dönemde Türkiye'nin müzakere sürecinin durması için AP içerisinde oylama yapılmıştır.

Darbeden sonra görüşmelerin yapılmasının ardından Türkiye'ye bu konuda destek olunacağını söyleyen AB, günümüze(2021) kadar bu konuda somut bir destek göstermemiştir. Bu durum Türkiye açısından AB'ye karşı "hayal kırıklığı" yaratmıştır. Aynı zamanda Türk dış politikasında AB'ye karşı "güven" sorunu ortaya çıkmıştır. AB'nin tutarsız söylemlerinin olması ve bu bağlamda ikircikli davranması nedeniyle son zamanlarda Türkiye'nin AB'ye üyelik taleplerinde zayıflama görülmüştür. Bu nedenle Türk dış politikası genel olarak AB ile ilişkilerde daha negatif seyir izlemiştir. Nitekim bu durum zaman zaman AB yetkilileri tarafından dile getirilmiştir. Sonuç itibariyle, 15 Temmuz darbe girişiminin Türk dış politikasına etkisi derin olmuştur. Türkiye dış politikasında yönünü Avrasya'ya doğru çevirmiş ancak Batı ile ilişkilerini de tamamen kesmemiştir.

KAYNAKÇA

- 24TV. (2017, Kasım 10). *Başbakan Yıldırım ile Pence, Beyaz Saray'da 1 saat 20 dakika boyunca görüştü.* Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=zXYn4O98-Sk> adresinden alındı
- AA. (2015, Aralık 14). *Anadolu Ajansı.* <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ab-ile-uyelik-muzakerelerinde-17-fasil-acildi/490951> adresinden alındı
- AA. (2016, Temmuz 16). <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/turksati-bombalayan-askeri-helikopter-dusuruldu/608612> adresinden alındı
- AA. (2016, Aralık 11). *AB 2016 Türkiye İlerleme Raporu yayımlandı.* AA: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-2016-turkiye-ilerleme-raporu-yayimlandi/682084> adresinden alındı
- AA. (2016, Ekim 27). *Adalet Bakanı Bozdağ: Gülen'in geçici tutuklanması için çok net deliller sunduk.* Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=4_574_oCefY adresinden alındı
- AA. (2016, Temmuz 16). *FETÖ'nün darbe girişimine dünyadan tepki yağıyor.* AA: <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/feotonun-darbe-girisimine-dunyadan-tepki-yagiyor/609329> adresinden alındı
- AA. (2016, Temmuz 16). *FETÖ'nün darbe girişimine dünyadan tepki yağıyor.* AA: <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/feotonun-darbe-girisimine-dunyadan-tepki-yagiyor/609329> adresinden alındı
- AA. (2016, Temmuz 18). *NATO Genel Sekreteri Stoltenberg: Türk halkı büyük bir cesaret gösterdi.* AA: <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/nato-genel-sekreteri-stoltenberg-turk-halki-buyuk-bir-cesaret-gosterdi/610498> adresinden alındı
- AA. (2017, Ocak 28). *FETÖ'nün emniyet yapılanması.* AA: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/feotonun-emniyet-yapilanmasi/736835#> adresinden alındı
- Abutaleb, Y. (2016, Temmuz 16). *Coup bid in Turkey carried live on social media despite blockages.* Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-turkey-security-socialmedia-idUSKCN0ZV2OY> adresinden alındı
- Adams, S. (2016, Temmuz 21). *Turkey coup 2016 explained: What happened and what is a military coup?* Mirror: <http://www.mirror.co.uk/news/world-news/what-happened-turkey-attempted-coup-8432395> adresinden alındı

- Adıyaman, S. O. (2020, Ocak 23). *AP Türkiye Raportörü Nacho Sanchez Amor TBMM'yi ziyaret etti*. AA: <https://www.aa.com.tr/tr/politika/ap-turkiye-raportoru-nacho-sanchez-amor-tbmmyi-ziyaret-etti/1711331> adresinden alındı
- Ağır, O. (2018). Türkiye'de Askeri Darbeler Karşısında Siyaset Kurumunun Tutumu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-26.
- Akbaş, Z., Çelik, A. H., & Duman, M. (2019). Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi. *İkinci Yüzyılda İşbirliği ve Çatışma Sarmalında Türk- Amerikan İlişkileri*, 2226-2258.
- Akçam, M. (2017, Mart 1). *Stratejik ortaklık*. 14. Yılında 1 Mart Tezkeresini Anlamak: <https://www.stratejikortak.com/2017/03/14-yilinda-1-mart-tezkeresi.html> adresinden alındı
- Akçay, E. Y. (2018). Assessment Through The Relationships Between The European Union-Turkey During 12th September And 15th July Coup Attempt. *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 394.
- Aktaş, A. (2016, Temmuz 16). *FETÖ'nün darbe girişimine dünyadan tepkiler*. AA: <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/feonun-darbe-girisimine-dunyadan-tepkiler/608854> adresinden alındı
- Alkanat, A., & Mazi, Y. (2021, Mart 30). *AB Liderler Zirvesi ve AB-Türkiye ilişkilerinin geleceği*. AA: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ab-liderler-zirvesi-ve-ab-turkiye-iliskilerinin-gelecegi/2192556> adresinden alındı
- Almond, M. (2016, Temmuz 17). *Narcissist who threatens us all: Mark Almond tells how Erdogan is seen as a president who abuses office to benefit his family and cronies*. Daily Mail: <https://www.dailymail.co.uk/debate/article-3693976/Narcissist-threatens-Mark-Almond-tells-Erdogan-seen-president-abuses-office-benefit-family-cronies.html> adresinden alındı
- Altaş, M. (2017, Ocak 8). *CIA Direktörü Pompeo ilk yurt dışı ziyaretini Türkiye'ye yapacak*. AA: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cia-direktoru-pompeo-ilk-yurt-disi-ziyaretini-turkiyeye-yapacak/743667> adresinden alındı
- Amerika'nın Sesi. (2006, Temmuz 5). *Ortak Vizyon Belgesi Açıklandı*. Ortak Vizyon Belgesi Açıklandı: <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2006-07-05-voa6-88017647/848758.html> adresinden alındı
- AnadoluAjansı. (2016, Ekim 27). *Adalet Bakanı Bozdağ: Gülen'in geçici tutuklanması için çok net deliller sunduk*. Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=4_574_oCefY adresinden alındı

- Aras, B., & Akpınar, P. (2011). Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi: 2009 Değerlendirmesi. B. Duran, K. İnat, & M. Ataman içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009* (s. 13-44). Ankara: SETA Yayın.
- Arı, T. (2017). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*. Bursa: Alfa Akademi Basım Yayın.
- Armaoğlu, F. (2005). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Arslan, R. (2017, Ocak 4). *Gül: 7 Şubat 2012'de MİT Müsteşarı Hakan Fidan'a tek sahip çıkan bendim*. BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38505003> adresinden alındı
- Atalay, A. (2016, Ekim 10). *French FM visits Turkish parliament in Ankara*. AA: <https://www.aa.com.tr/en/europe/french-fm-visits-turkish-parliament-in-ankara/671218> adresinden alındı
- Avcı, E. (2016, Ekim 27). *Bakan Bozdağ Washington'da Gülen'in iadesini görüştü*. AA: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bakan-bozdag-washington-da-gulenin-iadesini-gorustu/673073> adresinden alındı
- Avrupa Birliği Başkanlığı. (2018). *Reform Eylem Grubu Dördüncü Toplantısı Basın Bildirisi*. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı.
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. (2019, Mart 15). *Avrupa Birliği-Türkiye Ortaklık Konseyi 54. Toplantısı Sonrası Yapılan Basın Açıklaması, Brüksel, 15 Mart 2019*. Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu: <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/avrupa-birligi-turkiye-ortaklik-konseyi-54-toplantisi-sonrasi-yapilan-basin-aciklamasi-bruksel> adresinden alındı
- Avrupa Komisyonu. (2016). *2016 Türkiye Raporu*. Brüksel: Avrupa Birliği.
- Avrupa Komisyonu. (2018). *2018 Türkiye Raporu*. Strazburg: T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı.
- Aydın, N. (2013). *Küresel Güçler Ortadoğu ve Türkiye*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Aydın, Ö. (2018, Ocak 4). *Cumhurbaşkanı Erdoğan Fransız basınına konuştu*. AA: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdogan-fransiz-basinina-konustu-/1022842> adresinden alındı
- Aydoğan, M. (2005). *Türkiye Üzerine Notlar 1923-2005*. İzmir: Umay Yayınları.
- Aygen, M. (2018). Türkiye ve Darbeler: 15 Temmuz Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 231-253.
- Babacan, A. (2018). AK Parti Dönemi İlk Küresel Karşılaşma: 1 Mart 2003 Tezkeresi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21-38.

- Badan, C. (2017). Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 77-96.
- Bakan, S., & Çimen, H. (2017). Türkiye'de Askeri Darbe Statükosunun Kurulması. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-15.
- Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Başay, E. (2016, Temmuz 24). *Alman medyası karalama kampanyasını sürdürüyor*. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/alman-medyasi-karalama-kampanyasini-surduruyor/614753> adresinden alındı
- Bayraklı, E. (2017). FETÖ'nün Örgütsel Kronolojisi. E. Bayraklı, & U. Ulutaş içinde, *FETÖ'nün Anatomisi* (s. 34). İstanbul: Seta Yayınları.
- Bayraklı, E. (2017). FETÖ'nün örgütsel kronolojisi . E. Bayraklı, & U. Ulutaş içinde, *Fetö'nün Anatomisi* (s. 13-34). İstanbul: SETA Yayınları.
- BBC. (2013, Şubat 17). https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2013/02/130217_rengin_ergenekon adresinden alındı
- BBC. (2016, Temmuz 16). <https://www.youtube.com/watch?v=7LEfGo0uN-o> adresinden alındı
- BBC. (2016, Ağustos 2). *ABD Genelkurmay Başkanı Dunford: Türk yetkililer ABD'yi suçlamadı*. Yenişafak: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36952236> adresinden alındı
- BBC. (2016, Kasım 24). *Başbakan Yıldırım: AP'nin kararının bizim için hiçbir önemi yok*. BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38090536> adresinden alındı
- BBC. (2016, Kasım 15). *Boris Johnson: Türkiye'yi köşeye sıkıştırmamalıyız*. BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37982354> adresinden alındı
- BBC. (2016, Kasım 21). *Erdoğan: ABD'nin politikaları nedeniyle hayal kırıklığına uğradım*. BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38048195> adresinden alındı
- BBC. (2016, Kasım 10). *Erdoğan'dan Trump'a tebrik telefonu*. BBC: <https://www.bbc.com/turkce/37930943> adresinden alındı
- BBC. (2016, Ağustos 24). *Joe Biden: Özür dilerim, keşke daha önce gelebilseydim*. BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37179121> adresinden alındı

- BBC. (2016, Kasım 18). *Sarkozy ve Juppe: Türkiye Avrupa Birliği'ne ait değil.* Sarkozy ve Juppe: Türkiye Avrupa Birliği'ne ait değil: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38022391> adresinden alındı
- BBC. (2017, Nisan 25). *Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Türkiye'yi yeniden denetime aldı.* BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39703293> adresinden alındı
- BBC. (2017, Eylül 4). *Merkel: Türkiye AB'ye üye olmamalı.* Merkel: Türkiye AB'ye üye olmamalı: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-41144039> adresinden alındı
- BBC. (2017, Mayıs 9). *Trump'tan Rakka operasyonu öncesi YPG'ye silah yardımına onay.* BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39865038> adresinden alındı
- BBC. (2018, Nisan 18). *AB İlerleme Raporu: Türkiye üyelikten hızla uzaklaşıyor, gecikmeksizin OHAL'i kaldırmalı.* BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43795058> adresinden alındı
- BBC. (2020, Aralık 31). *2021'de Türkiye'yi dış politikada neler bekliyor?* BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55496105> adresinden alındı
- BBC. (2020, Ekim 7). *AB 2020 İlerleme Raporu: Türkiye'de insan hakları ve yargı sisteminde ciddi gerileme devam etti.* BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54443798> adresinden alındı
- BBC. (2020, Eylül 14). *Dışişleri Bakanlığı: ABD'nin son dönemde attığı adımlar Doğu Akdeniz'de gerginliği artırmaktadır.* BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54142677> adresinden alındı
- Bell, A. (2016, Temmuz 16). *U.S. urges support of Turkey's government after coup attempt.* Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-turkey-security-reaction-idUSKCN0ZW01V> adresinden alındı
- Biermann, K., Geisler, A., & Polke, K. (2016, Temmuz 18). *Was wir über die Putschisten wissen.* ZeitDe: <https://www.zeit.de/politik/ausland/2016-07/militaeraufstand-tuerkei-putschisten-fakten> adresinden alındı
- Bild. (2016, Temmuz 15). <https://www.bild.de/news/aktuelles/anadolu-putschversuch-von-teilen-des-tuerkischen-46834692.bild.html>. Bild: <https://www.bild.de/news/aktuelles/anadolu-putschversuch-von-teilen-des-tuerkischen-46834692.bild.html> adresinden alındı
- Bild. (2016, Temmuz 15). *Militär gibt Machtübernahme in der Türkei bekannt.* Bild: <https://www.bild.de/geld/aktuelles/militaer-gibt-machtuebernahme-in-der-tuerkei-46834894.bild.html> adresinden alındı

Bild. (2016, Temmuz 15). *Präsidentialamtskreise: Erdogan weiterhin an der Macht*. Bild: <https://www.bild.de/geld/aktuelles/praesidentialamtskreise-erdogan-weiterhin-an-46835366.bild.html> adresinden alındı

Browne, R. (2016, Temmuz 16). *CNN International*. CNN International: <https://edition.cnn.com/2016/07/16/politics/how-turkey-coup-affects-us-and-nato/index.html> adresinden alındı

Canavar, M. (2020). Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Eğitim Ve Türkiye'deki Yabancı Öğrenciler: İstanbul Gelişim Üniversitesi Örneği. *Yüksek lisans tezi*. İstanbul, Türkiye .

Cicioğlu, F. (2017). Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikası 2016. B. Duran, K. İnat, & M. Caner içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016* (s. 341-374). İstanbul: SETA Yayınları.

Cicioğlu, F. (2017). Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikası 2016. B. Duran, K. İnat, & M. Caner içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016* (s. 341-374). İstanbul: SETA Yayınları.

Cicioğlu, F. (2018). Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikası 2017. B. Duran, K. İnat, & M. Caner içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017* (s. 309-334). İstanbul: SETA Yayınları.

Cicioğlu, F., & Karagöl, F. K. (2016). Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikası 2015. B. Duran, & K. İnat içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015* (s. 285-316). İstanbul: SETA Yayıncılık.

CNN. (2009, Temmuz 5). *CNN Türk*. Stratejik vizyon belgesi hazır: <https://www.cnnturk.com/2006/dunya/07/05/stratejik.vizyon.belgesi.hazir/197117.0/index.html> adresinden alındı

CNNInternational. (2016, Temmuz 16). *CNNInternational*. CNNInternational: <https://edition.cnn.com/2016/07/18/middleeast/turkey-failed-coup-explainer/index.html> adresinden alındı

CNNInternational. (2016, Temmuz 16). *CNNInternational*. CNNInternational: <https://edition.cnn.com/2016/07/16/middleeast/fethullah-gulen-profile/> adresinden alındı

CNNTürk. (2012, Nisan 13). <https://www.cnnturk.com/2012/guncel/04/13/gulen.28.subat.icin.ne.demisti/657109.0/index.html> adresinden alındı

CNNTürk. (2016, Eylül 13). *15 Temmuz darbe girişimi Avrupa Parlamentosu'nda*. CNNTürk: <https://www.cnnturk.com/dunya/15-temmuz-darbe-girisimi-avrupa-parlamentosunda> adresinden alındı

- CNNTürk. (2019, Mart 13). *AP'nin skandal kararına AK Parti Sözcüsü Çelik'ten cevap: Değersiz, hükümsüz ve itibarsız.* CNNTürk: <https://www.cnnturk.com/turkiye/son-dakika-apnin-skandal-kararina-ak-parti-sozcusu-celikten-cevap-degersiz-hukumsuz-ve-itibarsiz> adresinden alındı
- CNNTürk. (2021, Şubat 7). <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/7-subat-mit-krizinde-ne-oldu> adresinden alındı
- CNNTürk. (2021, Mart 26). *AB'den Türkiye'ye ılımlı mesaj! Süreç nasıl etkilenecek?* Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=5jKI-AVynqA&t=215s> adresinden alındı
- Colella, D. S. (2020). The Analysis Of The 1990s In The Turkey-European Union (Eu) Relations. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*.
- Cumhuriyet. (2017, Şubat 8). *Erdoğan ve Trump ilk kez görüştü. İşte 45 dakikalık görüşmenin içeriği.* Hürriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-ve-trump-ilk-kez-gorustu-iste-45-dakikalik-gorusmenin-icerigi-672389> adresinden alındı
- Cumhuriyet. (2018, Ağustos 12). *"Paramız doğrudan bir ABD Başkanı tarafından hedef alındı".* Cumhuriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/paramiz-dogrudan-bir-abd-baskani-tarafından-hedef-alindi-1053665> adresinden alındı
- Cumhuriyet. (2018, Ağustos 12). *"Paramız doğrudan bir ABD Başkanı tarafından hedef alındı".* Cumhuriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/paramiz-dogrudan-bir-abd-baskani-tarafından-hedef-alindi-1053665> adresinden alındı
- Cumhuriyet. (2019, Mart 13). *Dışişleri Bakanlığı'ndan, AP'de kabul edilen 2018 Türkiye Raporu hakkında açıklama.* Cumhuriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/disisleri-bakanligından-apde-kabul-edilen-2018-turkiye-raporu-hakkında-acıklama-1293190> adresinden alındı
- Çağlar, İ., Memmi, M. A., & Altun, F. (2017). *15 Temmuz'da Medya*. İstanbul: SETA Yayınları.
- Çağlar, İ., Memmi, M. A., & Altun, F. (2017). *15 Temmuz'da Medya*. İstanbul: SETA Yayınları.
- Çakmak, H. (2010, Eylül). *12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Dış Politikası*. Türk Yurdu: <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2056> adresinden alındı
- Çam, Ö. T. (2021, Mart 24). *Çavuşoğlu-Blinken görüşmesinde ittifak ilişkilerinin önemi teyit edildi.* AA: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cavusoglu-blinken->

gorusmesinde-ittifak-iliskilerinin-onemi-teyit-edildi/2186207 adresinden alındı

Çandar, C. (2009, Nisan 8). Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/obama-nin-40-saatlik-turkiye-ziyaretinin-biraktigi-9-sonuc-11387314> adresinden alındı

Çopur, H. (2019, Aralık 31). AA. Türk-Amerikan ilişkileri 2019'da dalgalı seyrini sürdürdü: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-amerikan-iliskileri-2019da-dalgali-seyrini-surdurdu/1688398> adresinden alındı

Çopur, H. (2021, Mart 24). *ABD Dışışleri Bakanlığından Çavuşoğlu-Blinken görüşmesine ilişkin açıklama yapıldı.* AA: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-disisleri-bakanligindan-cavusoglu-blinken-gorusmesine-iliskin-aciklama-yapildi/2186903> adresinden alındı

DailyMail. (2016, Temmuz 15). <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3692693/Turkish-military-launch-attempted-coup-depose-government.html> adresinden alındı

Danışman, J. (2018, Şubat 15). *Merkel ve Yıldırım'dan "diyaloga devam" mesajı.* DW: <https://p.dw.com/p/2smBb> adresinden alındı

Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik.* İstanbul: Küre Yayınları.

Dedeoğlu, B. (2003). *Dünden Bugüne Avrupa Birliği.* İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Demir, B. (2016). Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasında Stratejik Dönüşüm. *Yüksek Lisans Tezi.* İstanbul, Türkiye.

Demirtaş, S. (2018, Kasım 22). *Avrupa Birliği, Türkiye ile katılımdan çok dış politikaya odaklandı.* BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46292071> adresinden alındı

Department of State. (2016, Temmuz 16). *Department of State.* Twitter: <https://twitter.com/StateDept/status/754089931169861633> adresinden alındı

Department of State. (2016, Temmuz 16). *Department of State.* Twitter: <https://twitter.com/StateDept/status/754095845524451328> adresinden alındı

DerSpiegel. (2016, Temmuz 22). *Turkey's Post-Coup Slide into Dictatorship.* DerSpiegel: <https://www.spiegel.de/international/world/coup-in-turkey-leads-to-erdogan-power-grab-a-1104261.html> adresinden alındı

Dışışleri Bakanlığı. (2017, Temmuz 27). *Türkiye-AB Bakanlar Düzeyinde Siyasi Diyalog Toplantısı Brüksel'de gerçekleştirildi.* Dışışleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: https://ab.gov.tr/turkiye-ab-bakanlar-duzeyinde-siyasi-diyalog-toplantisi-brukselde-gerceklestirildi_50864.html adresinden alındı

- Duman, M. Z. (2018). 15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi . *Liberal Düşünce Dergisi*, 71-95.
- Duran, B. (2018). 15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye'nin İç ve Dış Politikasına Etkisi. K. İ. Burhanettin Duran içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017* (s. 13-44). İstanbul: SETA Yayınları.
- Duran, B. (2018). 15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye'nin İç Ve Dış Siyasetine Etkisi. B. Duran, K. İnat, & M. Caner içinde, *2017 Türk Dış Politikası Yıllığı* (s. 13-44). İstanbul: SETA Yayınları.
- Durna, F. Z. (2018). Demokrasiye Müdahale Örneği Olarak 15 Temmuz 2016 Darbe Kalkışması ve Toplumsal Tepkiler . *Yüksek Lisans Tezi*. Afyonkarahisar, Türkiye.
- Düner, V., Frankowski, J., & Frischem, B. (2016, Temmuz 15). *Wie funktioniert ein Putsch?* Bild: <https://www.bild.de/politik/ausland/tuerkei/putsch-militaer-wie-funktioniert-ein-staatsstreich-46834976.bild.html> adresinden alındı
- Dündar, C. (2016, Temmuz 17). *Frankfurter Allgemeine*. Schutz der Demokratie?: <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/putschversuch-in-der-tuerkei-schutz-der-demokratie-14343598.html> adresinden alındı
- Dünya. (2016, Temmuz 18). *'Türk halkı büyük bir cesaret gösterdi'*. Dünya: <https://www.dunya.com/dunya/039turk-halki-buyuk-bir-cesaret-gosterdi039-haberi-323140> adresinden alındı
- Dünya. (2016, Kasım 24). *Yıldırım'dan AP açıklaması*. Dünya: <https://www.dunya.com/gundem/yildirimdan-firat-kalkani-aciklamasi-haberi-339282> adresinden alındı
- Dünya. (2018, Temmuz 26). *ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi'nden krediyi kısıtlayan tasarı*. Dünya.com: <https://www.dunya.com/finans/haberler/abd-senatosu-dis-iliskiler-komitesinden-krediyi-kisitlayan-tasari-haberi-423630> adresinden alındı
- DW. (2016, Kasım 15). *Steinmeier Erdoğan ile görüştü*. DW: <https://p.dw.com/p/2SjSp> adresinden alındı
- DW. (2019, Mayıs 29). *AB raporu: Türkiye Avrupa'dan uzaklaşmaya devam ediyor*. Deutsche Welle: 29.05.2019 adresinden alındı
- DW. (2021, Nisan 23). *Biden ile Erdoğan arasında ilk telefon görüşmesi gerçekleşti*. DW: <https://p.dw.com/p/3sVOA> adresinden alındı
- DW. (2021, Şubat 10). *DW.Com*. ABD'li senatörlerden Biden'e Türkiye mektubu: <https://p.dw.com/p/3p906> adresinden alındı

- Ege, A. (2008). Türk Dış Politikasında 1990'lı Yıllar: Soğuk Savaş Sonrası Dönüşüm ve İstikrar. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 321-335.
- Elçi, E. (2016, Temmuz 16). *Amerikan ve İngiliz Basınında Türkiye*. Amerikanın Sesi: <https://www.amerikaninsesi.com/a/amerikan-ve-ingiliz-basininda-turkiye/3421210.html> adresinden alındı
- Ellyatt, H. (2018, Temmuz 19). *Analistler, Türkiye OHAL' i kaldırdı ancak pek bir şey değişmedi, uyarıyor*. CNBC: <https://www.cnbc.com/2018/07/19/turkey-lifts-state-of-emergency-but-nothing-much-has-changed-analysts.html> adresinden alındı
- Emiroğlu, S. (2009, Nisan 7). *Obama'nın Türkiye ziyaretinin ABD'deki yankıları*. DW: <https://p.dw.com/p/HRjO> adresinden alındı
- Emiroğlu, S. (2017, Mayıs 18). *Washington'daki Erdoğan - Trump zirvesinden ne çıktı?* BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39961156> adresinden alındı
- Erdem, G. (2015). 12 Eylül Darbesi'nin Türkiye'nin Avrupa ile İlişkilerine Etkileri: Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyiyle İlişkiler. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 29-64.
- Erel, İ. (2021, Mart 17). *AP İlk Kez FETÖ dedi*. Sabah: <https://www.sabah.com.tr/avrupa/2021/03/17/ap-ilk-kez-feto-dedi> adresinden alındı
- Erem, O. (2018, Temmuz 19). *OHAL sona erdi: İki yıllık sürecin bilançosu*. BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44799489> adresinden alındı
- Ergen, S. (2006). 1990 Döneminde ABD'nin BM Üzerindeki Etkisi Ve Körfez Krizi İle Bosna-Hersek Müdahalesi'nde Bm'nin Tutumu. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara, Türkiye.
- Erol, M. S. (2007). 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Arayışları ve “Dört Tarz-ı Siyaset”. *Gazi Akademik Bakış*, 33 - 55.
- Ersoy, E. (2014). Türkiye'nin Abd Politikası. B. Duran, K. İnat, & A. Balcı içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013* (s. 279-302). İstanbul: SETA Yayınları.
- Euronews. (2016, Kasım 26). *Kati Piri : 'Türkiye'nin AB içinde yeri olduğuna şahsen inanıyorum'*. Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=NxC92ctNRUQ> adresinden alındı
- FoxNews. (2016, Temmuz 15). <https://insider.foxnews.com/2016/07/15/peters-says-obama-chose-wrong-side-turkey-coup> adresinden alındı

- Gök, G. O., & Dal, E. P. (2019, Şubat 21). *2000'li Yillardaki Türk Dış Politikasının "Sivil" Rolü: Türkiye'nin Afrika'daki Kalkınma İşbirliği Politikası Örneği*. TASAM: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51362/2000li_yillardaki_turk_dis_politikasinin_sivil_rolu_turkiyenin_afrikadaki_kalkinma_isbirligi_politikasi_ornegi adresinden alındı
- Gönlübol, M. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gözen, R. (2011). Türkiye'nin ABD Politikası. B. Duran, K. İnat, & M. Ataman içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009* (s. 293-330). Ankara: SETA Yayınları.
- Gözen, R. (2011). Türkiye'nin ABD Politikası 2009. B. Duran, K. İnat, & M. Ataman içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009* (s. 293-330). Ankara: SETA Yayınları.
- Gözen, R. (2011). Türkiye'nin ABD Politikası 2010. B. Duran, K. İnat, & M. Özcan içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* (s. 265-300). Ankara: SETA Yayınları.
- Gözen, R. (2012). Türkiye'nin ABD Politikası 2011: Eşgüdüm ve Restorasyon Süreci. B. Duran, K. İnat, & A. R. Usul içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011* (s. 421-456). Ankara: SETA Yayınları.
- Gözen, R. (2013). Türkiye'nin ABD Politikası 2012: Stratejik Konsensüs, Taktiksel Ayrışma. B. Duran, K. İnat, & U. Ulutaş içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012* (s. 297-336). Ankara: SETA Yayınları.
- Gutman, R., & Wilkinson, T. (2016, Temmuz 16). <https://www.latimes.com/world/europe/la-fg-turkey-coup-20160716-snap-story.html> adresinden alındı
- Gutman, R., Johnson, G., & Kral, L. (2016, Temmuz 16). *After a night of clashes, Turkish president asserts that military coup has been defeated*. LA Times: <https://www.latimes.com/world/la-fg-turkey-20160715-snap-story.html> adresinden alındı
- Güngörmez, O. (2019). Türkiye'nin AB Politikası 2018. B. Duran, K. İnat, & M. Caner içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2018* (s. 209-232). İstanbul: SETA Yayınları.
- Güngörmez, O. (2020). Türkiye'nin Ab Politikası 2019. B. Duran, K. İnat, & M. Caner içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2019* (s. 237-267). İstanbul: SETA Yayınları.
- Gürcanlı, Z. (2016, Mart 22). *10 Soruda Reza Zarrab İddianamesi*. Sözcü: <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/10-soruda-reza-zarrab-iddianamesi-1148541/> adresinden alındı
- Gürkan, Ü. (2009). <https://www.xing.com/communities/posts/dis-politikanin-oenemi-1003533326> adresinden alındı

- Haber3. (2007, Haziran 17). *İşte CIA'a göre 1960 darbesi!* Haber3: <https://www.haber3.com/guncel/iste-cia8217a-gore-1960-darbesi-haberi-213879> adresinden alındı
- Haberler. (2016, Temmuz 20). <https://www.haberler.com/7-maddede-15-temmuz-darbe-girisiminin-8628012-haberi/> adresinden alındı
- Haberler. (2018, Ocak 11). *Erdoğan: "Mit Müsteşarı İfadeyi Verseydi ve Tutuklansaydı, Arkasından Hedefin Kim Olduğunu Gayet...* Haberler: <https://www.haberler.com/erdogan-mit-mustesari-ifadeyi-verseydi-ve-10443492-haberi/> adresinden alındı
- Habertürk. (2019, Temmuz 15). <https://www.haberturk.com/son-dakika-haberi-15-temmuz-hain-darbe-girisiminin-uzerinden-3-yil-gecti-neler-yasandi-haberler-2504248> adresinden alındı
- Habertürk. (2012, Kasım 7). *Cumhurbaşkanı Gül'den Obama'ya Mektup.* Habertürk: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/791914-cumhurbaskani-gulden-obamaya-mektup> adresinden alındı
- Habertürk. (2016, Ağustos 1). <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1275130-ciain-haber-sitesi-stratfor-nedir> adresinden alındı
- Habertürk. (2016, Ekim 27). *Bakan Bozdağ ABD Adalet Bakanı Lynch ile görüşti.* Habertürk: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1315764-bakan-bozdag-abd-adalet-bakani-lynch-ile-gorustu> adresinden alındı
- Habertürk. (2016, Ağustos 7). *CHP lideri Kemal Kılıçtaroğlu Yenikapı'da birlik mesajı verdi.* <https://www.youtube.com/watch?v=bsUvzw2uMG0> adresinden alındı
- Habertürk. (2016, Ağustos 25). *Recep Tayyip Erdoğan ve Joe Biden'in açıklamalarının tümü.* Habertürk: <https://www.youtube.com/watch?v=bn8I8KPk70> adresinden alındı
- Habertürk. (2017, Mart 24). *2017 Referandum (seçim) ne zaman?* Habertürk: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1438101-2017-referandum-secim-ne-zaman> adresinden alındı
- Habertürk. (2019, Ocak 3). *Ankara'da kritik görüşme: FETÖ'nün iadesi de masada!* Habertürk: <https://www.haberturk.com/ankara-da-kritik-gorusme-feto-nun-iadesi-de-masada-2280067> adresinden alındı
- Hatip, Y. (2019, Mart 5). *Ortaklık Konseyi' 15 Mart'ta Brüksel'de toplanacak.* AA: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ortaklik-konseyi-15-martta-brukselde-toplanacak/1409569> adresinden alındı

- Haziran 2011 genel seçimleri secim beyannamesi. (2011, Haziran). *haziran 2011 genel seçimleri secim beyannamesi*. haziran 2011 genel seçimleri secim beyannamesi: <https://www.akparti.org.tr/media/318778/12-haziran-2011-genel-secimleri-secim-beyannamesi-1.pdf> adresinden alındı
- Hongur, A. (2020, Ocak 24). *AP Türkiye Raportörü Amor, Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini değerlendirdi*. AA: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ap-turkiye-raportoru-amor-turkiyeye-ilk-resmi-ziyaretini-degerlendirdi/1712835> adresinden alındı
- Hürriyet. (2003, Haziran 14). *Paul Henze 'Bizim çocuklar yaptı' demiş*. Hürriyet : <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/paul-henze-bizim-cocuklar-yapti-demis-153106> adresinden alındı
- Hürriyet. (2009, Nisan 6). *Türkiye İle Model Ortaklık Önerisi*. Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-ile-model-ortaklik-onerisi-11379487> adresinden alındı
- Hürriyet. (2012, Nisan 27). *"Bizim çocuklar" haber vermiş*. Hürriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/bizim-cocuklar-haber-vermis-338100> adresinden alındı
- Hürriyet. (2018, Ekim 16). *'Al papazı ver papazı' korkutmuş*. Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/al-papazi-ver-papazi-korkutmus-40999904> adresinden alındı
- Hürriyet. (2019, Mayıs 30). *Mevcut AB Komisyonunun son Türkiye Raporu açıklandı*. Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/mevcut-ab-komisyonunun-son-turkiye-raporu-aciklandi-41230277> adresinden alındı
- İleri, Ü. (2015). 1960'lı ve 1970'li Yıllarda İşçi Örgütlenmelerini Hazırlayan Etmenler. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 198-226.
- İnat, K. (2011). Türkiye'nin İran Politikası 2010. K. İnat, M. Ataman, & İ. N. Telci içinde, *Ortadoğ Yılığ 2010* (s. 9-41). Ankara: SETA Yayınları.
- İnat, K. (2017, Nisan 3). *Avrupa Neden "Hayır" Diyor?* Kriterdergi: <https://kriterdergi.com/siyaset/avrupa-neden-hayir-diyor> adresinden alındı
- İnat, K. (2019, Ocak 5). *2019'da Türk-Amerikan İlişkilerini Bekleyen Meydan Okumalar*. SETA: <https://www.setav.org/2019da-turk-amerikan-iliskilerini-bekleyen-meydan-okumalar/> adresinden alındı
- Kakışım, C., & Erdoğan, S. (2019). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve 15 Temmuz Darbe Girişimin Ardından Yaşanan Gelişmeler. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 399-420.

- Kanat, K. B. (2015). 2014 Yılında Türk-Amerikan İlişkileri: Taktiksel Farklılıklardan Stratejik Muammaya. K. İ. Burhanettin Duran içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014* (s. 331-354). Ankara: SETA Yayınları.
- Kanat, K. B. (2016). Türkiye'nin ABD Politikası 2015. K. İ. Burhanettin Duran içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015* (s. 269-286). İstanbul: SETA Yayınları.
- Kanat, K. B. (2017). Türkiye'nin ABD Politikası. K. İ. Burhanettin Duran içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016* (s. 319-340). İstanbul: SETA Yayınları.
- Kanat, K. B. (2017). Türkiye'nin ABD Politikası 2016. B. Duran, K. İnat, & M. Caner içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016* (s. 319-340). İstanbul: SETA Yayınları.
- Kanat, K. B. (2018). Türkiye'nin ABD Politikası. B. Duran, K. İnat, & M. Caner içinde, *2017 Türk Dış Politikası Yıllığı* (s. 287-308). İstanbul: SETA Yayınları.
- Kanat, K. B. (2019). Türkiye'nin ABD Politikası 2018. B. Duran, K. İnat, & M. Caner içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2018* (s. 183-207). İstanbul: SETA Yayınları.
- Kanat, K. B. (2020). Türkiye'nin ABD Politikası 2019. B. Duran, K. İnat, & M. Caner içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2019* (s. 209-235). İstanbul: SETA Yayınları.
- Kantar, G. (2016). Türk Siyasetinde Politik Dil Kullanımı: Binali Yıldırım, Kemal Kılıçdaroğlu Ve Devlet Bahçeli'nin; 7 Ağustos 2016 "Demokrasi Ve Şehitler Mitingi" Söylemlerinin İçerik Analizi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 184-213.
- Karaca, K. (2016, Eylül 14). *AP'de 15 Temmuz sonrası tartışıldı*. DW: <https://p.dw.com/p/1K1dF> adresinden alındı
- Karaca, K. (2019, Mart 13). *Avrupa Parlamentosu'ndan kritik Türkiye kararı*. DW: <https://p.dw.com/p/3EydW> adresinden alındı
- Karadağ, K. (2019, Haziraz 11). *FETÖ için yoğun ABD mesaisi*. AA: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/feto-icin-yogun-abd-mesaisi/1500164> adresinden alındı
- Karadeli, C. (2005). *Küreselleşme ve Alternatif Küreselleşme*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Karakaş, C. (2007). Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye'nin AB Üyeliğinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 23-49.
- Karataş, Y. (2019, Temmuz 5). <https://www.evrensel.net/yazi/84285/ergenekon-davasi-neydi-ne-oldu> adresinden alındı
- Karpat, K. H. (2012). *Türk Dış Politikası Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Karpuzcu, T. (2020). Macron Ve Sarkozy'nin Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliği Konusunda Söylemlerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 245 - 266.
- Kavukçu, F. O. (2021). Türkiye-AB İlişkileri. N. Miş, M. Ataman, M. Yeşiltaş, C. D. Uzun, K. İnat, N. Gür, . . . İ. Çağlar içinde, *2020'de Türkiye* (s. 75-84). İstanbul: Turkuvaz Yayıncılık.
- Kesler, M. (2020, Temmuz 26). *21 yıl önceki ilk raporu yazarlar konuştu: 'Devami gelecekti ama fırsat vermediler'*. Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/21-yil-onceki-ilk-raporu-yazarlar-konustu-devami-gelecekti-firsat-vermediler-41573051> adresinden alındı
- Kılıç, R. (2015, Mayıs 9). Türkiye'nin AB'ye Uyum Sürecinde 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi ve Kısa Vadeli Öncelikler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-19.
- Koçer, G. (2002). 1990'lı Yıllarda Askeri Yapı ve Türk Dış Politikası. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 123-158.
- Köker, İ. (2018, Eylül 13). ABD gizli diplomatik belgelerinde 12 Eylül darbesi: "İş adamlarının çoğu havalara uçuyor, birkaç aydın dışında itiraz eden yok": <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45499685> adresinden alındı
- Köker, İ. (2018, Eylül 12). *ABD gizli diplomatik belgelerinde 12 Eylül darbesi: 'Askeri liderleri iyi tanıyoruz, endişelenmek için neden yok'*. BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45486144> adresinden alındı
- Köylü, H. (2020, Şubat 25). *AP: Kavala da Demirtaş da serbest bırakılmalı*. Deutsche Welle: <https://p.dw.com/p/3YQ40> adresinden alındı
- Köylü, H. (2020, Şubat 25). *AP: Kavala da Demirtaş da serbest bırakılmalı*. Deutsche Welle: <https://www.dw.com/tr/ap-kavala-da-demirta%C5%9F-da-serbest-b%C4%B1rak%C4%B1mal%C4%B1/a-52532352> adresinden alındı
- Kurt, V. (2018). Özal'ın Dış Politikası: Uluslararası Siyaset, Değişim Ve Süreklilik. *Mufazakar Düşünce Dergisi*, 157-171.
- Kurtbağ, Ö. (2015). Obama Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri: Model Ortaklıktan Eksen Kaymasına İniş Çıkışlar ve Ayrışan Çıkarlar. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 185-207.
- Kutay, M. T. (2017). Bir İletişim-Etkileşim Aygıtı Olarak Sela. İ. Çağlar, M. A. Memmi, & F. Altun içinde, *15 Temmuz'da Medya* (s. 191-202). İstanbul: SETA Yayınları.

- Küçük, A. (2019). Türkiye’de Sosyal Ve Siyasal Değişim: 1980 Ve Sonrası . *Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 24.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1980). Dış Politika Nedir? Türkiye’de ki Dünü ve Bugünü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 309-335.
- Livaoğlu, H. (2019, Temmuz 22). Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası: Kamu Diplomasisi Uygulamaları. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul, Türkiye.
- Luttwak, E. (2016, Temmuz 16). *Why Turkey’s Coup d’État Failed*. Foreign Policy: <https://foreignpolicy.com/2016/07/16/why-turkeys-coup-detat-failed-erdogan/> adresinden alındı
- Martens, M. (2016, Temmuz 20). *Und wenn Erdogan recht hat?* Frankfurter Allgemeine: <https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/was-wenn-erdogan-mit-putsch-vorwurf-gegen-guelen-recht-hat-14348242.html> adresinden alındı
- Meeks, G. (2016, Temmuz 15). *Rep. Meeks Türkiye’deki Kargaşa Raporlarına İlişkin Açıklama*. Meeks House: <https://meeks.house.gov/press-release/rep-meeks-statement-reports-turmoil-turkey> adresinden alındı
- Mehta, A. (2019, Temmuz 17). *Turkey officially kicked out of F-35 program, costing US half a billion dollars*. Defense News: <https://www.defensenews.com/air/2019/07/17/turkey-officially-kicked-out-of-f-35-program/> adresinden alındı
- Miş, N., Ataman, M., Yeşiltaş, M., Uzun, C. D., Karagöl, E. T., Gür, N., Çağlar, İ. (2021). 2020’de Türkiye. N. Miş, H. Duran, B. Laleoğlu, A. Baykal, F. Z. Özdemir, M. M. Uzun, . . . H. Yücel içinde, *2020’de Türkiye* (s. 85-104). İstanbul: Tuvaz Yayıncılık.
- Miş, N., Ulutaş, U., Yeşiltaş, M., Uzun, C. D., Karagöl, E. T., Gür, N., . . . Çağlar, İ. (2017). Türkiye-ABD ilişkileri. N. Miş, U. Ulutaş, M. Yeşiltaş, C. D. Uzun, E. T. Karagöl, N. Gür, . . . İ. Çağlar içinde, *2017’de Türkiye* (s. 83-87). İstanbul: SETA Yayıncılık.
- NTV. (2016, Temmuz 15). <https://www.youtube.com/watch?v=FBRmv9zX8Bk&t=29s>.
- NTV. (2016, Temmuz 16). <https://www.youtube.com/watch?v=wbVdXh38pCI&t=211s> adresinden alındı
- NTV. (2017, Kasım 30). *AB’den FETÖ açıklaması*. NTV: https://www.ntv.com.tr/dunya/abden-feto-aciklamasi,eevX5EmrMEKb3c_8AdX1cg adresinden alındı

- Ocak, B. (2020). 15-16 Temmuz 2016'da Ankara Ve İstanbul'da Yaşanan Olaylar. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 133-146.
- Oran, F. Ç. (2018). Türkiye-AB İlişkilerinde Yeniden Canlanmadan “Hedef Değişimine” Doğru. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 427-442.
- Oran, F. Ç. (2018). Türkiye-AB İlişkilerinde Yeniden Canlanmadan “Hedef Değişimine” Doğru. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 427-442.
- Ozan, E. (2021, Şubat 9). *Türkiye-ABD İlişkileri ve Doğu Akdeniz Meselesi*. ANKASAM: <https://www.ankasam.org/turkiye-abd-iliskileri-ve-dogu-akdeniz-meselesi/> adresinden alındı
- Örnek, E. (2016, Ağustos 7). <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201608071024262123-yenikapi-demokrasi-mitingi/> adresinden alındı
- Özcan, N. A. (2016, Temmuz 19). *Darbe girişimi neden başarısız oldu?* Milliyet: <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/nihat-ali-ozcan/darbe-girisimi-neden-basarisiz-oldu-2280038> adresinden alındı
- Özdemir, Ç., & Saydam, N. (2018). Türkiye-ABD İlişkilerinde Washington'daki Türk Lobisinin Rolü. B. Duran, K. İnät, & M. Caner içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017* (s. 115-136). İstanbul: SETA Yayınları.
- Özdemir, L., & Akbaş, Z. (2010). Türkiye-İsrail İlişkilerinin Amerikan Dış Politika Eksenli Değerlendirmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 48-74.
- Özdil, Y. (2018). Türk Demokrasisi, FETÖ ve 15 Temmuz. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 43-62.
- Özer, A. (2005). *11 Eylül, ABD, Türkiye ve Küreselleşme*. Ankara: Elips Kitap Yayıncılık.
- Özkan, Y. (2017, Mart 12). *Hollanda'dan sınır dışı edilen Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya: Acı bir gece yaşadık*. BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39246740> adresinden alındı
- Özkan, Y. (2019, Şubat 20). *Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi: Türkiye ile müzakereler askıya alınsın*. BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47308877> adresinden alındı
- Özşahin, L. (2012). *Siyasal Bir Fenomen Olarak Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Pınar, A. (2019, Şubat 25). *Askıya Alınan Ne?* SDE: <https://www.sde.org.tr/abuzer-pinar/genel/askiya-alinan-ne-kose-yazisi-9625> adresinden alındı

- POMED. (2016, Ağustos 8). *Türkiye'nin Darbe Girişimi Hakkında ABD Açıklamaları: Bir Zaman Çizelgesi*. POMED: <https://pomed.org/u-s-statements-on-turkeys-attempted-coup-a-timeline/> adresinden alındı
- Reuters. (2016, Temmuz 27). <https://www.reuters.com/article/us-turkey-security-conspiracy-idUSKCN1071XZ> adresinden alındı
- Reuters. (2019, Şubat 21). *Turkey condemns European parliament committee call to suspend accession*. Reuters: <https://www.reuters.com/article/uk-turkey-eu-idUKKCN1QA0MC> adresinden alındı
- Rkaina, S. (2016, Temmuz 16). *Is this Turkish President Recep Tayyip Erdogan's jet flying over Europe as he pleads for asylum after coup?* The Daily Mirror: <https://www.mirror.co.uk/news/world-news/turkish-president-recep-tayyip-erdogans-8432019> adresinden alındı
- Robertson, A. (2016, Temmuz 16). *Crocodile tears? Turkish president Erdogan breaks down in tears at coup victim's funeral as he calls his opponents a 'virus' who must be purged*. Daily Mail: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3693828/Turkish-president-Recep-Erdogan-describes-overthrow-plot-gift-God-allowing-cleanse-army-ordering-arrest-3-000-judges-prosecutors-thousands-supporters-continue-occupy-streets.html> adresinden alındı
- Sabah. (2014, Mart 8). <https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/03/08/mavi-marmarada-olenler-sehit-degil> adresinden alındı
- Sabah. (2020, Temmuz 14). <https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/07/14/iste-abdli-fox-newsun-15-temmuz-gecesi-yaptigi-skandal-yayin-darbe-girisimini-iste-boyle-desteklemisti> adresinden alındı
- Sander, O. (2013). *Siyasi Tarih (1918-1994)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sarıkaya, B. (2017, Temmuz 12). *Alman medyasında darbe gecesi: 15 Temmuz'a medya kamuflajı*. Karar: <https://www.karar.com/alman-medyasinda-darbe-gecesi-15-temmuza-medya-kamuflaji-540298> adresinden alındı
- Sarıнай, Y. (2000). Atatürkten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Değerlendirme. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 857-886.
- Selçuk, Y. S. (2016). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Müzakereleri ve Müzakere Fasılları . *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 41-62.
- Sey, C. (2007, Kasım 5). *Gözler Erdoğan - Bush görüşmesinde*. DW: <https://p.dw.com/p/C16j> adresinden alındı

- Somin, İ. (2016, Temmuz 18). *Opinion: Is the overthrow of a democratically elected government ever justified?* Washington Post: <https://www.washingtonpost.com/news/volokh-conspiracy/wp/2016/07/18/is-the-overthrow-of-a-democratically-elected-government-ever-justified/> adresinden alındı
- Söğüt, M. (2021, Nisan 9). *Darbe'nin kelime anlamı ve bizim için anlamı*. Cumhuriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/mine-sogut/darbenin-kelime-anlami-ve-bizim-icin-anlami-1826763> adresinden alındı
- Sputniknews. (2016, Kasım 10). *ABD Başkan Yardımcısı seçilen Pence'ten ilk Türkiye mesajı: İlişkilerimizi güçlendireceğiz*. Sputniknews: <https://tr.sputniknews.com/abd/201611101025738620-abd-baskan-yardimcisi-pence-turkiye/> adresinden alındı
- Sputniknews. (2017, Nisan 25). *AKPM'nin Türkiye kararı belli oldu*. Sputniknews: <https://sptnkne.ws/ekYX> adresinden alındı
- Sputniknews. (2017, Nisan 27). *AP'den Türkiye raporu: Anayasa paketi değiştirilmezse müzakereler askıya alınsın*. Sputniknews: <https://sptnkne.ws/ensc> adresinden alındı
- Sputniknews. (2019, Şubat 20). *Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi: Türkiye ile müzakereler askıya alınsın*. Sputniknews: <https://sptnkne.ws/kK6S> adresinden alındı
- Sputniknews. (2021, Şubat 10). *ABD'de 54 senatörden Biden'a Türkiye mektubu*. Sputniknews: <https://sptnkne.ws/Frqc> adresinden alındı
- Steppat, T. (2016, Temmuz 16). <https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/europa/tuerkei/die-stunde-der-rache-14343518.html> adresinden alındı
- Şengül, M. (2012, Ocak 4). *Dönemler Olarak Türk Dış Politikası ve Eleştirisi*. Tuicakademi: <https://www.tuicakademi.org/donemler-olarak-turk-dis-politikasi-ve-elestirisi/> adresinden alındı
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2018, Mart 28). *“Türkiye ve AB uzun süreli stratejik ortaklık”*. Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=bJZHpbBhqIA&t=930s> adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2019, Şubat 20). *SC-07, 20 Şubat 2019, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi'nde Kabul Edilerek Genel Kurula Sevk Edilen 2018 Türkiye Raporu Taslağı Hakkındaki Soruya Cevabı*. MFA: https://www.mfa.gov.tr/sc_-07_-ap-turkiye-rapor-taslagi-hk-sc.tr.mfa adresinden alındı

- T24. (2016, Temmuz 16). <https://t24.com.tr/haber/darbe-bildirisi-okutulan-trt-spikeri-o-anlari-anlatti,350201> adresinden alındı
- Takvim. (2020, Temmuz 14). <https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/07/14/foxu-15-temmuz-darbe-gecesi-yayini-darbe-girisimini-iste-boyle-desteklemisti> adresinden alındı
- Tarcan, B. H., Akgüller, H., & Işık, K. (2018). Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası . *Econder Uluslararası Akademik Dergi*, 250-271.
- Tarhan, A. (2013). Türk Dış Politikasını Belirleyen Faktörler ve 21. Yüzyıl Olaylarla Türk Dış Politikası. *Yüksek Lisans Tezi* . Konya, Selçuklu, Türkiye.
- Taylan, M. U. (2016, Ekim 20). *Abd'nin "Ortadoğu"Su*. Bianet: <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/179677-kuveyt-in-iskali-ve-korfez-savasi> adresinden alındı
- TCDİşişleri. (2017, Temmuz 27). *Türkiye-Avrupa Birliği Siyasi Diyalog Toplantısı Sonrasında Düzenlenen Ortak Basın Toplantısı*. Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=rXZ5qrS4ekM&t=2564> adresinden alındı
- TCDİşişleri. (2018, Kasım 23). *Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Siyasi Diyalog Toplantısının Ardından Düzenlenen Ortak Basın Toplantısı*. Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=nGZ_H9Af2Xc adresinden alındı
- Tekin, Ü. (2004). *AK Parti'nin Muhafazakar Demokrat Kimliği*. Ankara: Orient Yayınları.
- Telci, İ. N., Efe, İ., Kardaş, T., & Çağlar, İ. (2017). *15 Temmuz Darbe Girişimi ve Batı Medyası*. İstanbul: SETA Yayınları.
- Telci, İ. N., Efe, İ., Kardaş, T., & Çağlar, İ. (2017). *15 Temmuz Darbe Girişimi ve Batı Medyası*. İstanbul: SETA Yayınları .
- Toksabay, E., & Taylor, P. (2016, Temmuz 16). *Turkey's bungled putsch: a strangely 20th century coup*. Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-turkey-security-coup-analysis-idUSKCN0ZW0V0> adresinden alındı
- Tokyay, M. (2019, Mayıs 30). *AB Türkiye Raporu: Üyelik rafa kalktı, pragmatik bir ilişkiye doğru*. Euronews: <https://tr.euronews.com/2019/05/29/ab-turkiye-raporu-uyelik-rafa-kalkti-pragmatik-bir-iliskiyeye-dogru> adresinden alındı
- Torba, A. S. (2019, Mayıs 15). 1980'e Kadar AB-Türkiye İlişkileri: Askeri Darbelerin AB-Türkiye İlişkilerine Etkileri: <https://medium.com/@asiyesumeyyetorba/1980e-kadar-ab-t%C3%BCrkiye-i%C3%87li%C5%9Fkileri-askeri-darbelerin-ab-t%C3%BCrkiye-i%C3%87li%C5%9Fkilerine-etkileri-df82f916887> adresinden alındı

- Tosun, H. Ö. (2020, Haziran 1). *Tanıkları Mavi Marmara Saldırısını Unutamıyor*. AA: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/taniklari-mavi-marmara-saldirisini-unutamiyor/1860570> adresinden alındı
- TRT. (2017, Şubat 8). *Erdoğan ile Trump telefonda görüştü*. TRTHaber: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/erdogan-ile-trump-telefonda-gorustu-297865.html> adresinden alındı
- TRT. (2018, Temmuz 16). <https://www.trthaber.com/foto-galeri/16-temmuz-sabahi-ajanslara-dusen-fotograflar/18846/sayfa-1.html> adresinden alındı
- TRTHaber. (2018, Ocak 5). *Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan: Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği açısından yeni bir döneme girdik*. TRTHaber: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-recep-tayyip-erdogan-turkiye-ab-iliskilerinin-gelecegi-acisindan-yeni-bir-doneme-girdik-345481.html> adresinden alındı
- TRTHaber. (2019, Mart 15). *AB-Türkiye Ortaklık Konseyi 54. toplantısı sona erdi*. TRTHaber: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ab-turkiye-ortaklik-konseyi-54-toplantisi-sona-erdi-408570.html> adresinden alındı
- TRTHaber. (2019, Mart 13). *AK Parti Sözcüsü Çelik: Avrupa Parlamentosu'nun kararı bizim için hükümsüz ve itibarsız*. TRTHaber: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/ak-parti-sozcusu-celik-avrupa-parlamentosunun-karari-bizim-icin-hukumsuz-ve-itibarsiz-408315.html> adresinden alındı
- TRTWorld. (2017, Temmuz 12). *2016 Türkiye'deki darbe girişimine dünya nasıl tepki verdi?* TRTWorld: <https://www.trtworld.com/turkey/how-the-world-reacted-to-the-july-15-coup-attempt-in-turkey-398998> adresinden alındı
- Tuğsuz, N. (2017). 15 Temmuz Darbe Bildirisi Ne Söylüyor? İ. Çağlar, M. A. Memmi, & F. Altun içinde, *15 Temmuz'da Medya* (s. 175-190). İstanbul: SETA Yayınları.
- Tutan, M. N. (2000). "Türk Modeli" Ve "Türk Dünyası" Söylemlerinin Jeopolitiği: 1990'lar Türkiye'sine Bir Bakış. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 185-204.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*. (2014). Başbakan Erdoğan Almanya'da: http://www.mfa.gov.tr/basbakan-erdogan-almanya_da.tr.mfa adresinden alındı
- Uşul, A. R. (2011). Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikası 2009. B. Duran, K. İnat, & M. Ataman içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009* (s. 223-246). Ankara: SETA Yayınları .

- Uşul, A. R. (2013). Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikası 2012. B. Duran, K. İnat, & U. Ulutaş içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012* (s. 259-276). Ankara: SETA Yayınları.
- Vatan. (2016, Aralık 19). *Devlet adını 24 yıl önce koymuş*. Gazete Vatan: <http://www.gazetevatan.com/devlet-adini-24-yil-once-koymus-1018897-gundem/> adresinden alındı
- Vatan. (2020, Temmuz 15). <http://www.gazetevatan.com/15-temmuz-darbese-saat-kacta-basladi-ne-zaman-hangi-yilda-oldu--1330861-gundem/> adresinden alındı
- WashingtonPost. (2016, Temmuz 18). <https://www.washingtonpost.com/graphics/world/turkey-military-coup/> adresinden alındı
- White House Archived. (2016, Temmuz 16). *White House Archived*. Twitter: <https://twitter.com/ObamaWhiteHouse/status/754355601958801408> adresinden alındı
- Yeniçağ. (2016, Temmuz 16). <https://web2.yenicaggazetesi.com.tr/erdoganin-kaldigi-otel-bombalandi-142047h.htm> adresinden alındı
- Yenişafak. (2016, Temmuz 17). <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/gundem/darbe-girisimi-22-saatte-puskurtuldu-2019757> adresinden alındı
- Yenişafak. (2016, Ağustos 2). *Dunford: Türkiye bizi suçlamadı*. Yenişafak: <https://www.yenisafak.com/dunya/dunford-turkiye-bizi-suclamadi-2503515> adresinden alındı
- Yenişafak. (2019, Temmuz 18). *Fox News yorumcuları 15 Temmuz'da darbeyi böyle desteklemişti*. Yenişafak: <https://www.youtube.com/watch?v=ibuqetJKZg&t=141s> adresinden alındı
- Yenişafak. (2021, Şubat 11). *54 senatörden PKK ve FETÖ'ye destek*. Yenişafak: <https://www.yenisafak.com/dunya/54-senatorden-pkk-ve-fetoye-destek-3598537> adresinden alındı
- Yenişafak. (tarih yok). *Cemaatten kanlı terör örgütüne: FETÖ'nün 50 yılı*. Yenişafak: <https://www.yenisafak.com/15temmuz/feto-yapilanmasi-kurulus-detay#emniyette-f-tipi-yapilanma80a14> adresinden alındı
- Yetkin, M. (2021, Şubat 10). *Senatörler Biden'a yazdı: berbat bir Türkiye mektubu*. Yetkin Report: <https://yetkinreport.com/2021/02/10/senatorler-bidena-yazdi-berbat-bir-turkiye-mektubu/> adresinden alındı

Yılmaz, G. (2006, Mayıs 17). Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Programlarında Dış Politika (1920-1980) . *Yüksek Lisans Tezi*. Denizli, Türkiye.

Yılmaz, M. Y., & Gökçe, G. (2016). *Batı Medyasında 15 Temmuz*. <https://www.musiad.org.tr/uploads/yayinlar/ozel-yayinlar/pdf/bati-medyasinda-15-temmuz-1.pdf> adresinden alındı

Yücel, H. (2020). *Türk-Amerikan İlişkilerin S-400 Krizi*. İstanbul: SETA Yayınları.

ZeitDe. (2016, Temmuz 15). <https://www.zeit.de/politik/ausland/2016-07/tuerkischer-ministerpraesident-spricht-von-putschversuch> adresinden alındı

ZeitDe. (2016, Temmuz 16). <https://www.zeit.de/politik/ausland/2016-07/tuerkei-putsch-erdogan-guelen> adresinden alındı

